

## บทที่ 4

### พัฒนาการ และบทบาทของย่านเทเวศร์

จากการศึกษาข้อมูลทางประวัติศาสตร์ และข้อมูลสภาพทั่วไปของพื้นที่ย่านเทเวศร์ ร่วมกับ ข้อมูลจากการสำรวจภาคสนาม แผนที่ และภาพถ่ายทางอากาศ จะเห็นได้ว่าพื้นที่ย่านเทเวศร์เป็น พื้นที่ที่มีการขยายตัวมาทางทิศเหนือของกรุงรัตนโกสินทร์ และมีความสัมพันธ์หรือมีการพัฒนามา พร้อมๆ กับกรุงรัตนโกสินทร์ ดังนั้นการศึกษาพัฒนาการของย่านเทเวศร์จึงต้องอาศัยการพิจารณา ควบคู่กับพัฒนาการของกรุงรัตนโกสินทร์ และพื้นที่ใกล้เคียง เพื่ออธิบายถึงพัฒนาการและบทบาท ของย่านเทเวศร์ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน อันจะนำไปสู่การวิเคราะห์หาปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาพื้นที่ ย่านเทเวศร์ต่อไป

#### 4.1 การแบ่งช่วงเวลาในการศึกษาพัฒนาการ และบทบาทของย่านเทเวศร์

จากการพิจารณาประวัติศาสตร์ของกรุงรัตนโกสินทร์ และพื้นที่ใกล้เคียง ซึ่งมีการแบ่ง ช่วงเวลาของผู้เขียนตำราที่ใช้อ้างอิงในแต่ละท่าน เช่น การศึกษารูปแบบ วิวัฒนาการ และแนวโน้ม การใช้ที่ดิน เขตดุสิต ของอิศรา ทองธวัช, พัฒนาการอารยธรรมไทย ของกรมศิลปากร และ วิวัฒนาการกรุงรัตนโกสินทร์ ของผ.ศ.ดุษฎี ทวยตะคุ เป็นต้น ประกอบกับผู้ศึกษาได้นำทฤษฎีของ Taylor ที่กล่าวถึงวิวัฒนาการของชุมชนเมืองมาร่วมพิจารณา และปรับใช้ในการแบ่งช่วงการอธิบาย พัฒนาการและบทบาทของย่านเทเวศร์เพื่อให้ความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น โดยสามารถสรุปพัฒนาการของย่านเทเวศร์ได้เป็น 4 ช่วงเวลา ดังนี้

ช่วงที่ 1 ชั้นทารก (Infantile) เป็นช่วงเริ่มต้นในการรวมตัวเป็นชุมชนขนาดเล็ก ไม่มีการ แบ่งแยกการใช้ที่ดิน เทียบได้กับย่านเทเวศร์ในสมัยก่อนกรุงรัตนโกสินทร์ เรื่อยมาจนถึงสมัยรัชกาล ที่ 1 – รัชกาลที่ 3 ที่มีการตั้งถิ่นฐานของราษฎรในพื้นที่เฉพาะบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา หรือกล่าว ได้ว่าเป็นช่วงที่เริ่มก่อตัวเป็นชุมชนขนาดเล็กในเขตเมืองชั้นนอก

ช่วงที่ 2 ชั้นวัยรุ่น (Juvenile) เป็นช่วงที่มีการแบ่งแยกการใช้ที่ดินเป็นบริเวณที่พักอาศัย แต่มีอุตสาหกรรมรวมอยู่ในครัวเรือน ซึ่งเทียบได้กับย่านเทเวศร์ในสมัยรัชกาลที่ 4 – ปลายสมัย รัชกาลที่ 7 (พ.ศ.2475) ที่พื้นที่เริ่มมีการพัฒนาอย่างจริงจัง เนื่องจากมีการขุดคลองผดุงกรุงเกษม และตัดถนนสามเสนผ่านพื้นที่ รวมถึงมีถนนต่างๆ เชื่อมโยงโดยรอบ ทำให้พื้นที่ย่านมีการขยายตัว

และเจริญเติบโตเป็นอย่างมาก ประกอบกับมีผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยและสัญจรผ่านเข้า-ออกในพื้นที่มากขึ้น ส่งผลให้ย่านเทเวศร์มีการใช้ที่ดินในกิจกรรมประเภทอื่นๆ เพิ่มขึ้นมาควบคู่กับการพักอาศัยเพียงอย่างเดียวดังเช่นในช่วงสมัยที่ผ่านมา

ช่วงที่ 3 ชั้นผู้ใหญ่ (Mature) เป็นช่วงที่โครงสร้างภายในพื้นที่แบ่งเป็นที่พักอาศัย พาณิชยกรรม และอุตสาหกรรมอย่างเห็นได้ชัด เทียบได้กับย่านเทเวศร์ในปลายสมัยรัชกาลที่ 7 (พ.ศ.2475) – รัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2516) ซึ่งเป็นช่วงที่ย่านเทเวศร์มีการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินครั้งสำคัญ ประกอบกับย่านได้กลายมาเป็นชุมชนใจกลางเมืองที่มีการแบ่งประเภทการใช้ที่ดินภายในพื้นที่อย่างชัดเจน โดยมีการใช้ประโยชน์ที่ดินหลากหลายประเภท แต่ภาพรวมยังคงเป็นพื้นที่เพื่อการพักอาศัย และพาณิชยกรรมเป็นหลัก และเริ่มมีบทบาทเป็นย่านการค้าที่สำคัญย่านหนึ่งของเมือง

ช่วงที่ 4 ชั้นชรา (Senile) เป็นช่วงที่โครงสร้างภายในของเมืองเสื่อมโทรม อันเนื่องมาจากการเติบโตอย่างเต็มที่ เทียบได้กับย่านเทเวศร์ในสมัยรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2516 ถึงปัจจุบัน) ที่พื้นที่ภายในเมืองรวมถึงย่านเทเวศร์นั้นมีการเจริญเติบโตอย่างเต็มที่ มีอาคารบ้านเรือนรวมตัวกันอย่างแออัดหนาแน่น ประกอบกับเมืองมีขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวางในทุกทิศทาง ทำให้โครงสร้างภายในเมืองที่เคยรุ่งเรืองเริ่มเสื่อมโทรม ส่งผลให้เอกลักษณ์ของย่านลดความสำคัญลง รวมไปถึงการสัญจรเปลี่ยนแปลงหันมาพึ่งพิงถนนเป็นหลัก ขณะที่คลองผดุงกรุงเกษมก็ถูกเปลี่ยนบทบาทที่มีต่อพื้นที่ ส่งผลให้พื้นที่เริ่มมีความชบเซา ตลาดไม่คึกคักเหมือนเช่นเดิม แต่ปัจจุบันย่านเทเวศร์ยังสามารถคงสภาพอยู่ได้เนื่องด้วยอาศัยผู้คนที่มีการดำเนินกิจกรรมอยู่ภายในพื้นที่ และบริเวณใกล้เคียง ซึ่งในอนาคตก็คาดว่าย่านเทเวศร์คงจะกลับไปเริ่มมีพัฒนาการในชั้นทวารอีกครั้ง ดังเป็นวัฏจักรของการพัฒนาทั่วไป

ทั้งนี้ในแต่ละช่วงของพัฒนาการของย่านเทเวศร์ ได้อาศัยการอธิบายจากองค์ประกอบหลักๆ ที่อ้างอิงมาจากกรอบการวิจัย คือ สถานที่สำคัญ เส้นทางสัญจร รูปแบบการตั้งถิ่นฐานและการใช้ประโยชน์ที่ดิน ตลอดจนระบบกิจกรรม และบทบาทของย่าน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การเปรียบเทียบการแบ่งช่วงเวลาในการศึกษาระดับต้นโกลินทร์ของงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัย	ร.1	ร.2	ร.3	ร.4	ร.5	ร.6	ร.7	ร.8	ร.9	
อิศรา ทองขวัญ	ชื่องานวิจัย (พ.ศ.)	ร.1	ร.2	ร.3	ร.4	ร.5	ร.6	ร.7	ร.8	ร.9
รศ.ม.ร.ว. เม่งน้อย ศักดิ์ศรี	การศึกษารูปแบบ วิวัฒนาการ และแนวโน้มการใช้ที่ดิน เขตอุตสาหกรรม (2532)	ยุคพื้นที่เกษตรนอกเมือง	ยุคพื้นที่เกษตรนอกเมือง	ยุคพื้นที่เกษตรนอกเมือง	ยุคพื้นที่เกษตรนอกเมือง	ยุคพื้นที่เกษตรนอกเมือง	ยุคพื้นที่เกษตรนอกเมือง	ยุคพื้นที่เกษตรนอกเมือง	ยุคพื้นที่เกษตรนอกเมือง	ยุคพื้นที่เกษตรนอกเมือง
กรมศิลปากร	องค์ประกอบทางกายภาพ : กรุงเทพมหานคร (2534)	สมัยที่ 1 ก่อนรับอิทธิพลตะวันตก	สมัยที่ 1 ก่อนรับอิทธิพลตะวันตก	สมัยที่ 1 ก่อนรับอิทธิพลตะวันตก	สมัยที่ 2 เริ่มรับอิทธิพลตะวันตก	สมัยที่ 2 เริ่มรับอิทธิพลตะวันตก	สมัยที่ 2 เริ่มรับอิทธิพลตะวันตก	สมัยที่ 3 ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน	สมัยที่ 3 ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน	สมัยที่ 3 ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน
ผศ.ดุสิต ทายตะคุ	พัฒนาการอารยธรรมไทย (2536)	สมัยครั้งบ้านเมืองดี	สมัยครั้งบ้านเมืองดี	สมัยครั้งบ้านเมืองดี	ยุคการปฏิรูป	ยุคการปฏิรูป	ยุคการปฏิรูป	ยุคการปฏิรูป	ยุคการปฏิรูป	ยุคการปฏิรูป
ชญญ ชีวภรณ์ภักดิ์	วิวัฒนาการกรุงเทพมหานคร : การศึกษา เพื่อเสนอแนะแนวทางการใช้ที่ดินในอนาคต (2542)	เศรษฐกิจรูปแบบ ประเพณีและบัญชาการ	เศรษฐกิจรูปแบบ ประเพณีและบัญชาการ	เศรษฐกิจรูปแบบ ประเพณีและบัญชาการ	เศรษฐกิจรูปแบบ การค้าเสรี	เศรษฐกิจรูปแบบ การค้าเสรี	เศรษฐกิจรูปแบบ การค้าเสรี	เศรษฐกิจรูปแบบ การค้าเสรี	เศรษฐกิจรูปแบบ การค้าเสรี	เศรษฐกิจรูปแบบ การค้าเสรี
	ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐาน ยานบางลำภู (2544)	ช่วงที่ 1	ช่วงที่ 1	ช่วงที่ 1	ช่วงที่ 2	ช่วงที่ 2	ช่วงที่ 2	ช่วงที่ 3	ช่วงที่ 3	ช่วงที่ 4
									4.1	4.2

เมื่อเปรียบเทียบการแบ่งช่วงเวลาในการศึกษาพัฒนาการกรุงเทพมหานคร และพื้นที่ใกล้เคียง ประกอบกับการวิเคราะห์ถึงพื้นที่ย่านเกษตรแล้ว ผู้ศึกษาสามารถแบ่งช่วงเวลาในการศึกษาพัฒนาการ และบทบาทของย่านเกษตรได้ดังนี้

ปิยาภรณ์	ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาพื้นที่ย่านเกษตร กรุงเทพมหานคร (2546)	ช่วงที่ 1	ช่วงที่ 2	ช่วงที่ 3	ช่วงที่ 4
----------	---	-----------	-----------	-----------	-----------

## 4.2 พัฒนาการ และบทบาทของย่านเทเวศร์

### 4.2.1 สมัยก่อนกรุงรัตนโกสินทร์

เมื่อครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา บริเวณกรุงรัตนโกสินทร์หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า "บางกอก" นั้นยังคงเป็นเพียงชุมชนหมู่บ้านเล็กๆ ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา จนได้มีการขุดคลองลัดขึ้นหลายช่วง ส่งผลให้บทบาทของบางกอกเปลี่ยนจากเดิมไปเป็นเมืองหน้าด่านที่มีป้อมตั้งอยู่ 2 พากฝั่ง ตะวันตก และฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ทั้งนี้ชุมชนดั้งเดิมที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำจะพบเห็นได้เรียงรายไปตลอดทั้งสองฝั่ง ซึ่งรวมถึงในบริเวณพื้นที่ย่านเทเวศร์ที่เป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่บางกอก หรืออยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาด้วย โดยมีหลักฐานกล่าวไว้ว่าในบริเวณนี้เป็นที่ตั้งของวัดโบราณที่สร้างมาก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยา และสมัยกรุงศรีอยุธยาอยู่หลายแห่ง เช่น วัดสมอราย วัดสมอแครง และวัดส้มเกลี้ยง เป็นต้น ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นวัดที่ตั้งริมฝั่งแม่น้ำทั้งสิ้น (อิศราทองวัช, 2532: 27) ดังนั้นจึงสันนิษฐานได้ว่าน่าจะมีการตั้งถิ่นฐานเป็นกลุ่มเล็กๆ เกิดขึ้นโดยรอบวัด และตามริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยามาตั้งแต่ดั้งเดิม โดยอาศัยแม่น้ำเป็นเส้นทางสัญจรหลักตลอดจนในพื้นที่ฝั่งตรงข้าม (ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา) ก็ยังพบชุมชนเกาะกลุ่มอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเช่นเดียวกัน โดยมีวัดบางยี่ขัน และวัดสิงขร เป็นวัดเก่าแก่ที่สำคัญ

ต่อมาสมัยกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้สร้างเมืองตามแนวทางและหลักการในทางยุทธศาสตร์ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ลักษณะของเมืองจึงปรากฏเป็นเมืองที่ล้อมรอบด้วยกำแพงหนาแน่นตามแนว 2 ฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา และมีลักษณะเป็นเมืองออกแตก ซึ่งมีทางหนีทีไล่อย่างดี โดยพื้นที่ฝั่งตะวันตกที่ห่างไกลจากพระราชวังออกไปเป็นที่ราบลุ่มอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำสวนผลไม้ จึงพบชุมชนกระจายตัวอยู่ทั่วไปในพื้นที่สวนเป็นจำนวนมาก ดังนั้นในช่วงนี้จึงกล่าวได้ว่าทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยามีผู้คนอยู่อาศัยมากกว่าทางฝั่งตะวันออก เนื่องด้วยมีสถานที่ราชการ บ้านเจ้าเมือง กำแพงเมือง ป้อม และมีลำคลองรวมตัวอยู่ทางฝั่งนี้เป็นส่วนใหญ่ (ชัย เรืองศิลป์, 2517: 269) ทั้งนี้ในพื้นที่ฝั่งตรงข้ามกับย่านเทเวศร์ ตามประวัติได้มีการกล่าวไว้ว่าในคราวเดียวกับที่พระเจ้าตากสินพร้อมไพร่พลอพยพลงมาจากอยุธยา เมื่อปี พ.ศ.2310 ได้มีชาวบ้านกลุ่มหนึ่งที่ติดตามลงมาในครั้งนั้นคงจับจองที่ดินสร้างบ้านเรือนอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่วัดระฆังขึ้นไปทางเหนือ จนถึงบางยี่ขันและบางพลัด และมีคำบอกเล่าสืบต่อกันมาอีกว่า ชาวบ้านที่ตั้งหลักแหล่งทำมาหากินอยู่ในพื้นที่บางพลัดนี้ทำปูนเป็นอาชีพหลัก และมีการทำสวนผลไม้ร่วมด้วย (ปราณี กล้าส้ม, 2545: 140) ดังนั้นจากอาชีพนี้เอง ชุมชนบริเวณนี้จึงมีชื่อเรียกเป็นที่รู้จักโดยทั่วไปว่า "ชุมชนบ้านปูน"

ขณะที่ทางฝั่งตะวันออกในสมัยกรุงธนบุรีมีชุมชนตั้งอยู่กระจัดกระจาย ทั้งชุมชนดั้งเดิม และชุมชนของผู้ที่อพยพเข้ามาจากหัวเมือง รวมถึงเริ่มมีชุมชนชาวต่างชาติที่ถูกกวาดต้อนมาด้วย

(กรมศิลปากร และมูลนิธิปณิธิเมณฑไทย, 2539: 15) ส่งผลให้ในพื้นที่ทุ่งนาบริเวณใกล้เคียงกับพื้นที่ย่านเทเวศร์ หรือที่เรียกว่า “ทุ่งสามเสน” ช่วงนี้มีหมู่บ้านประมงของชาวโปรตุเกสเกิดขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวโปรตุเกสที่รับราชการจนได้รับความดีความชอบ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชโปรดเกล้าฯ พระราชทานที่ดินให้สำหรับสร้างวัดและเป็นที่อยู่อาศัย ชาวโปรตุเกสกลุ่มหนึ่งจึงได้เข้ามาตั้งรกรากอยู่อาศัยในตำบลสวนพลู หรือบริเวณโรงเรียนเซนต์คาเบรียลในปัจจุบัน (ปราณี กล้าส้ม, 2545: 176)

จนกระทั่งในปี พ.ศ.2325 กรุงรัตนโกสินทร์จึงได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นราชธานี

#### 4.2.2 สมัยรัชกาลที่ 1-สมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2325-2394)

นับตั้งแต่การขึ้นครองราชย์ ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระองค์ทรงทำการย้ายราชธานีจากฝั่งตะวันตก (กรุงธนบุรี) มาตั้งทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาหรือบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ในปัจจุบัน (มีการเรียกขานกันทั่วไปว่า “กรุงรัตนโกสินทร์”) เนื่องด้วยเหตุผลความเหมาะสมทางยุทธศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และเล็งเห็นถึงโอกาสในการพัฒนาเมืองเป็นสำคัญ

ทั้งนี้ในการย้ายพระนครนั้นได้มีการก่อสร้างสิ่งต่างๆ ขึ้นมากมาย ล้วนแล้วแต่สร้างความเจริญเติบโตให้กับพื้นที่เป็นอย่างมาก เริ่มจากการก่อสร้างพระบรมมหาราชวัง วังต่างๆ และวัดที่สำคัญ ตลอดจนมีการขุดคลองเป็นแนวแบ่งเขตผังเมืองอย่างเป็นสัดส่วนและเป็นระเบียบแบบแผน ส่งผลให้สภาพการใช้ที่ดินของเมืองสามารถแบ่งได้เป็น 3 เขตอย่างชัดเจน โดยจะมีสิ่งก่อสร้างสำคัญส่วนใหญ่รวมตัวกันอยู่ในเขตพระนครชั้นใน รวมไปถึงการก่อสร้างทั้งหมดได้ถูกกำหนดให้เป็นไปตามรูปแบบของผังเมืองพระนครศรีอยุธยาเท่าที่จะทำได้ เช่น มีการสร้างพระบรมมหาราชวังริมแม่น้ำเจ้าพระยา หรือสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามตามแบบวัดพระศรีสรรเพชญ์ เป็นต้น (ทองต่อ กล้วยไม้ ณ.อยุธยา, 2531: 7)

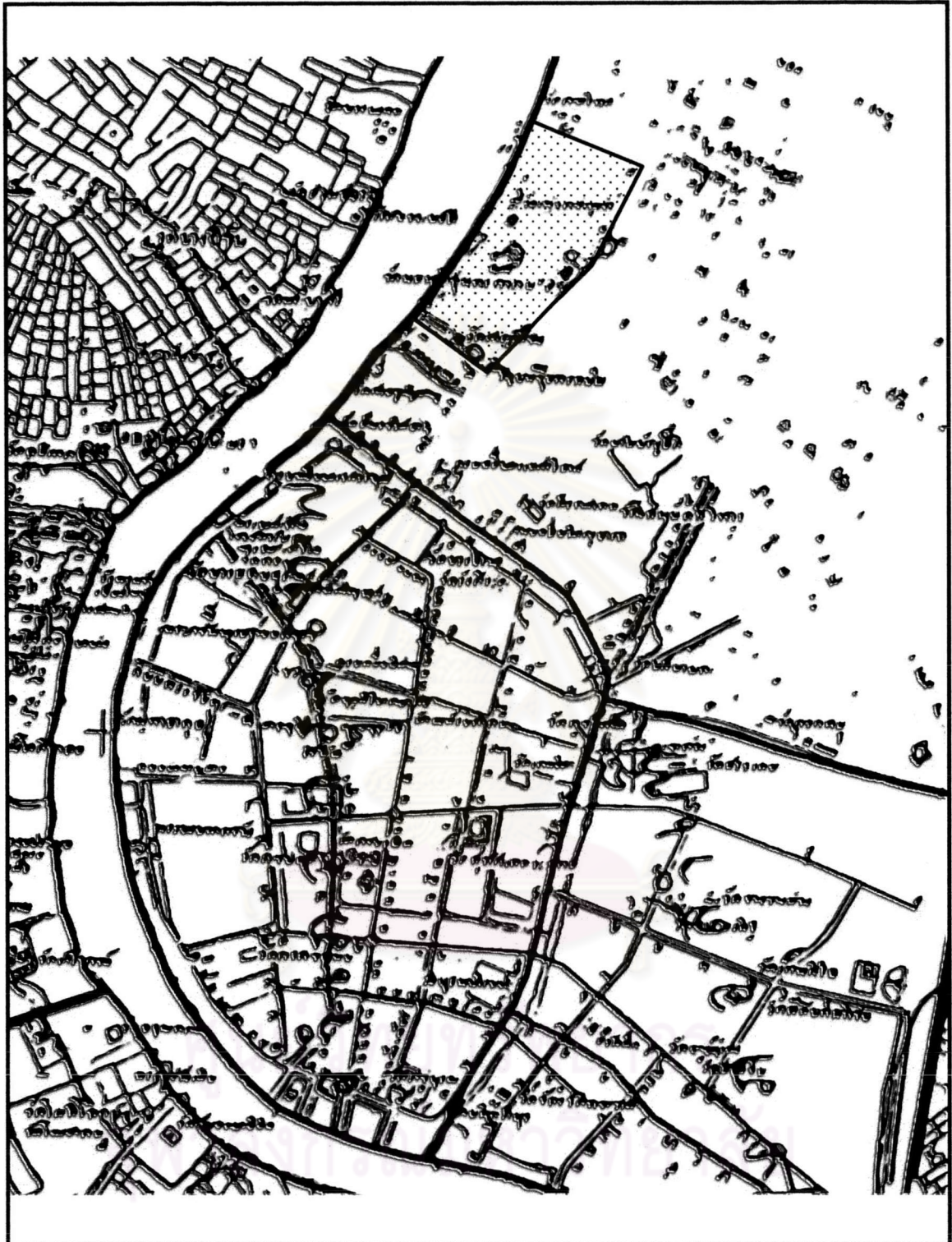
อย่างไรก็ตามองค์ประกอบทางกายภาพที่สำคัญและถือได้ว่ามีอิทธิพลต่อบริเวณย่านเทเวศร์ ก็คือการขุดคลองคูเมืองใหม่ที่ขนานไปกับแนวคูเมืองเดิม หรือเรียกว่า “คลองรอบกรุง” (คลองบางลำภู-โองอ่าง) ซึ่งคลองนี้เองได้แบ่งขอบเขตของพระนคร ทำให้บริเวณที่เป็นย่านเทเวศร์ในปัจจุบันจัดเป็นพื้นที่นอกเมืองที่มีสภาพเป็นสวนและท้องทุ่งนา ส่วนบ้านเรือนราษฎรมีเพียงในบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นผู้ที่อยู่อาศัยมาดั้งเดิมและบางส่วนมีการขยายตัวออกมาจากภายในเขตกำแพงพระนคร แต่โดยรวมพื้นที่ส่วนใหญ่ของย่านเทเวศร์ยังคงเป็นที่รกร้างว่างเปล่า เนื่องจากความเจริญและผู้คนโดยมากยังรวมตัวอยู่แต่ในเขตพระนครเป็นหลัก

รวมถึงในสมัยรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 การพัฒนาก็ยังคงเน้นอยู่ภายในเขตพระนคร แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงสภาพทางกายภาพเพียงเล็กน้อยและเป็นไปอย่างช้าๆ อาทิเช่น สมัยรัชกาลที่ 2 มีการบูรณะปรับปรุงพระบรมมหาราชวัง สร้างพระตำหนักและวังเพิ่ม และมีการขยายเขตพระราชวังลงไปทางใต้ สำหรับสมัยรัชกาลที่ 3 ส่วนใหญ่จะเป็นการสร้างและตกแต่งพระนครให้งดงาม โดยเฉพาะมีการสร้างและบูรณะวัดต่างๆ ขึ้นเป็นจำนวนมาก ทำให้บ้านเมืองมีความสวยงาม และมีลักษณะแปลกตาเป็นอย่างยิ่ง ประกอบกับมีการติดต่อการค้าสำเภากับประเทศจีน ส่งผลให้เศรษฐกิจมีความเจริญรุ่งเรือง และนับว่าอิทธิพลของศิลปะจีนได้เริ่มเข้ามามีบทบาทกับการก่อสร้างนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นไป ซึ่งบริเวณย่านเทเวศร์นั้นต่อเนื่องมาจากสมัยรัชกาลที่ 1 ก็ยังคงไม่มีการเปลี่ยนแปลงใดๆ เป็นพื้นที่ชนบทนอกเมืองที่มีการพักอาศัยและใช้เป็นพื้นที่ทำมาหากินเป็นส่วนใหญ่




#### 4.2.2.1 สถานที่สำคัญ

ในสมัยนี้สถานที่สำคัญส่วนใหญ่จะเป็นพระราชวัง วัง วัด รวมถึงเริ่มมีสถานที่ราชการที่สำคัญๆ บ้างบางส่วน แต่โดยรวมสถานที่สำคัญต่างๆ เหล่านี้จะรวมตัวอยู่ภายในอาณาเขตของคลองรอบกรุงเป็นหลัก ขณะที่บริเวณย่านเทเวศร์และพื้นที่ใกล้เคียงเป็นพื้นที่นอกกำแพงพระนครที่ห่างไกลถัดออกมาทางด้านเหนือเท่านั้น ดังนั้นสถานที่ที่ปรากฏขึ้นในพื้นที่จึงพบเพียงบ้านเรือนราษฎร และมีวัดขนาดเล็กจำนวนมาก ซึ่งอยู่ในฐานะศูนย์กลางของชุมชน และนับเป็นสถานที่สำคัญจวบจนปัจจุบัน โดยในย่านเทเวศร์มีวัดตั้งอยู่ในพื้นที่ 3 แห่งด้วยกัน คือ วัดสมอแครง ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา และวัดเทพยพลีหรือวัดฉิมพลี ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับวัดสมอแครง ตลอดจนจากแผนที่โบราณยังปรากฏว่ามีวัดสารพัดช่างตั้งอยู่ในบริเวณย่านด้วย แต่ภายหลังพื้นที่ของวัดได้เปลี่ยนไปเป็นที่ตั้งของวังบางขุนพรหม ส่วนวัดสารพัดช่างก็มีหลักฐานว่าได้ไปรวมกับวัดสามพระยาในพื้นที่ถัดลงมาทางทิศใต้ (แผนที่ 4.1)

วัดที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ย่านนี้มีหลักฐานกล่าวไว้ถึงความเป็นมาของวัด 2 แห่ง ได้แก่ วัดสมอแครง วัดนี้นับเป็นวัดเก่าแก่แห่งแรกที่สร้างขึ้นในพื้นที่ย่านเทเวศร์ ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นวัดราษฎร์ที่สร้างมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เล่ากันว่าที่เรียกชื่อวัดเช่นนี้เพราะมีต้นสมอร่องแรงมาก บ้างก็สันนิษฐานว่าคำว่าสมอ เพี้ยนมาจากคำว่าถมอ ในภาษาเขมรที่แปลว่า หิน ฉะนั้นวัดนี้คงเรียกกันแต่แรกว่า ถมอแครง แปลว่า “หินแกร่งหรือหินแข็ง” (เจตนา ชัชวาล, 2525: 222) และจากการที่วัดสร้างมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา มาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ วัดจึงมีสภาพชำรุดทรุดโทรมลงจนต้องมีการบูรณะหลายครั้ง ทั้งนี้ในช่วงนี้ได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ 2 ครั้งด้วยกัน คือ โดยสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท และเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี



ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาพื้นที่ย่านเทเวศร์ กรุงเทพมหานคร  
 แผนที่ 4.1 ที่ตั้งของวัดในพื้นที่ย่านเทเวศร์ปี พ.ศ.2394

<p>สัญลักษณ์</p> <p> พื้นที่ศึกษา</p>	<p></p> <p>สาขาวิชาวางแผนผังเมือง          คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p> <p>ที่มา : กรมแผนที่ทหาร          ไม่มีมาตราส่วน</p>	<p>N</p> 
--	--	--

สำหรับวัดอีกแห่งในพื้นที่ คือ วัดเทพยพลี หรือบางคนเรียกว่าวัดฉิมพลี วัดนี้มีหลักฐานว่าสร้างขึ้นในระหว่างปลายสมัยรัชกาลที่ 2 ถึงก่อน พ.ศ.2394 (รัชกาลที่ 3) ในบริเวณพื้นที่ทางทิศใต้ของวัดสมอแครง ซึ่งที่ตั้งของวัดแห่งนี้สอดคล้องกับการสร้างวัดในปลายยุคสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ที่ส่วนใหญ่วัดจะเริ่มสร้างในพื้นที่ห่างจากแม่น้ำเจ้าพระยา อันเป็นการแสดงให้เห็นถึงการค่อยๆ ขยายการตั้งถิ่นฐานของชุมชนจากริมแม่น้ำเจ้าพระยาออกมา เนื่องจากบริเวณริมแม่น้ำนั้นมีบ้านเรือนอาศัยอยู่มากแล้ว (อิศรา ทองธวัช, 2532: 37) แต่ทั้งนี้วัดนี้ยังคงไม่มีบทบาทสำคัญมากนัก เพราะถือว่าได้สร้างขึ้นในช่วงปลายสมัย อย่างไรก็ตามคาดว่าจะเริ่มมีบทบาทในสมัยต่อมาแทน

นอกจากนี้ในบริเวณพื้นที่ข้างเคียงก็ยังพบวัดอีกหลายแห่งกระจายตัวอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะจะหนาแน่นตามริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา อาทิเช่น วัดสามพระยา, วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) ซึ่งเป็นวัดโบราณเก่าแก่มาก หรืออาจกล่าวได้ว่าวัดสมอรายเป็นวัดแห่งแรกที่สร้างขึ้นในบริเวณนี้ และวัดส้มเกลี้ยง (วัดราชผาติการาม) เป็นต้น รวมถึงในฝั่งตรงข้ามของแม่น้ำเจ้าพระยา (ฝั่งธนบุรี) ยังมีวัดตั้งเรียงรายอยู่อีกหลายแห่งเช่นกัน อาทิ วัดลิงขบ (วัดบวรมงคล) วัดคฤบดี และวัดบางจาก (วัดภคินีนาถ) เป็นต้น

ดังนั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ วัดจึงถือเป็นสถานที่สำคัญสถานที่หนึ่งของเมือง โดยเฉพาะมีบทบาทเป็นอย่างมากต่อพื้นที่ย่านเทเวศร์และบริเวณใกล้เคียง รวมถึงช่วงนี้ได้มีเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับวัดในบริเวณนี้ด้วย ซึ่งมีการกล่าวไว้โดยจุสดี จันทวิมล (2541) ว่า เมื่อครั้งที่รัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ พระราชทานที่ดินเขตต่อจากวัดในตำบลสามเสนด้านเหนือให้พวกญวนนับถือคริสต์ตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัย และยังได้ฝึกให้เป็นทหารปืนใหญ่ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ด้วยนั้น แต่เนื่องด้วยวัดส้มเกลี้ยงเป็นวัดร้างโบราณ และตั้งอยู่ในบริเวณบ้านญวนสามเสน พวกญวนจึงได้รื้ออิฐและปูนไปสร้างวัดฝรั่งโรมันคาทอลิกและบ้านเรือนเกือบหมด รัชกาลที่ 3 จึงทรงปรับโทษขุนอิศเรศฯ ที่ไม่ดูแลห้ามปรามและโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดส้มเกลี้ยงขึ้นใหม่ โดยย้ายขึ้นไปทางทิศเหนือให้พ้นจากเขตบ้านญวน และรัชกาลที่ 4 ทรงพระราชทานนามวัดนี้ใหม่ว่า “วัดราชผาติการาม” (จุสดี จันทวิมล, 2541: 149) ซึ่งปัจจุบันวัดนี้มีที่ตั้งอยู่ในบริเวณเชิงสะพานกรุงธน (ซังฮี้) นั่นเอง

#### 4.2.2.2 เส้นทางสัญจร

สมัยรัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3 การคมนาคมนั้นใช้วิธีเดินเท้าและทางเรือเป็นสิ่งสำคัญ ส่วนใหญ่นิยมใช้เรือแจว และเรือพายเป็นพาหนะ บางครั้งก็ใช้เป็นที่อยู่ด้วย ดังนั้นแม่น้ำเจ้าพระยาจึงเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ ประกอบกับมีคลองขุดเป็นโครงข่ายเชื่อมถึงกันทั่วทั้งพระนคร ทั้งคลองคูเมืองและคลองซอยที่ขุดแยกออกไป ซึ่งมีความสะดวกในการเดินทางและการ



ลำเลียงขนส่งได้เป็นอย่างดี แม่น้ำและคลองจึงนับว่ามีบทบาทต่อวิถีชีวิตของชาวไทยเป็นอย่างมาก ส่งผลให้ผู้คนส่วนใหญ่ต่างนิยมใช้เส้นทางคมนาคมทางน้ำเป็นเส้นทางสัญจรหลักเพื่อการติดต่อ โดยมีท่าเรือตามชุมชนต่างๆ เรียงตัวตลอดไปตามแนวสองฝั่งริมแม่น้ำ เช่น ท่าช้าง ท่าเตียน ท่าปากคลองตลาด ท่าปากคลองบางลำภู และท่าวัดสามพระยา เป็นต้น

ส่วนเส้นทางคมนาคมทางบกขณะนั้นยังมีเพียงไม่กี่สาย และมักจะเป็นถนนดิน ถนนอิฐเรียงตะแคง หรือตรอกทางเดินเล็กๆ แคบๆ โดยสร้างขึ้นเพื่อใช้ในพระราชพิธีใหญ่ๆ ที่ต้องการการแห่แหนเป็นขบวน หรือพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ซึ่งถนนขนาดใหญ่มีเพียงสายเดียว คือ ถนนรอบพระบรมมหาราชวัง สำหรับถนนสายสำคัญๆ ที่ปรากฏในช่วงสมัยนี้ส่วนใหญ่ก็จะอยู่ในเขตพระบรมมหาราชวัง เช่น ถนนเลียบกำแพงวัง ถนนหน้าพระลาน ถนนท้ายวัง ถนนท่าช้างวังหลัง และถนนหน้าวัดมหาธาตุ เป็นต้น

สำหรับพื้นที่นอกเมือง โดยเฉพาะบริเวณย่านเทเวศร์ในช่วงนี้ยังไม่มีทั้งคลองและถนนตัดผ่านพื้นที่ ทำให้การเข้าถึงพื้นที่ด้านในเป็นไปได้ด้วยความยากลำบาก แต่เนื่องด้วยพื้นที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา การสัญจรจึงอาศัยแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นเส้นทางในการเข้าถึงพื้นที่เพียงเส้นทางเดียว นอกจากนี้ในพื้นที่ก็ยังไม่ปรากฏว่ามีท่าเรือโดยสารเกิดขึ้นด้วย ดังนั้นคาดว่าราษฎรที่อยู่อาศัยภายในบริเวณย่านและพื้นที่ถัดขึ้นไปคงจะอาศัยท่าเรือในแหล่งชุมชนใกล้เคียงทางทิศใต้ คือ ท่าปากคลองบางลำภู และท่าวัดสามพระยาเป็นหลักในการเดินทางเข้าถึงพื้นที่ ซึ่งในพื้นที่ฝั่งธนบุรีก็มีสภาพเช่นเดียวกัน คือผู้คนส่วนมากจะอาศัยแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นเส้นทางสัญจรที่สำคัญของชุมชน

ทั้งนี้จากภาพรวมของสภาพการสัญจรจะเห็นได้ว่าการสัญจรทางเรื่อนั้นมีความสะดวกและเหมาะสมที่สุดแก่สภาพบ้านเมืองในขณะนี้ รวมถึงแม่น้ำลำคลองยังเป็นประโยชน์ต่อการป้องกันประเทศ และระบบเศรษฐกิจ ตลอดจนระบบการเกษตร วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมด้วย

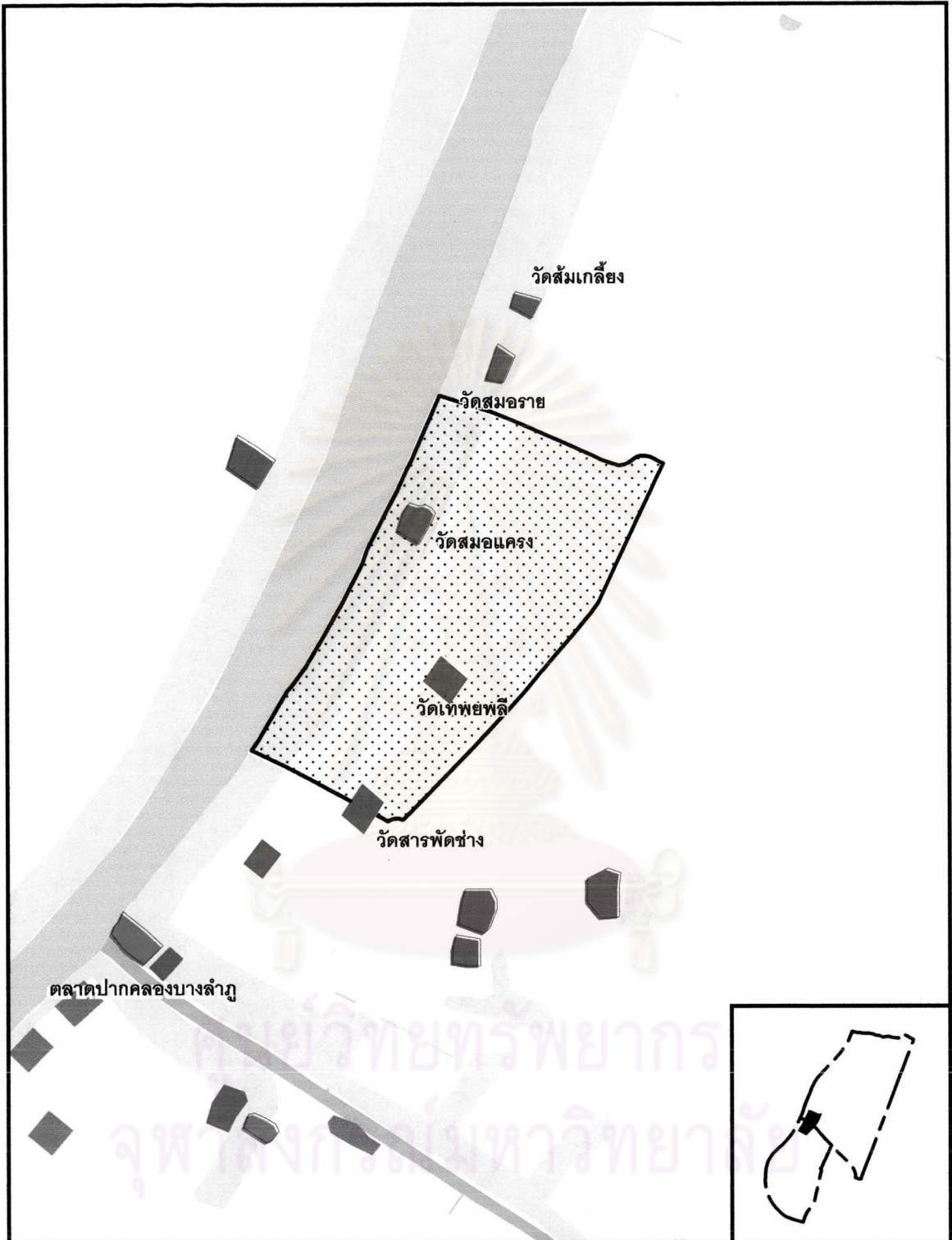
#### 4.2.2.3 รูปแบบการตั้งถิ่นฐานและการใช้ประโยชน์ที่ดิน

ช่วงต้นของสมัย บ้านเมืองยังอยู่ในระยะตั้งตัว ประชากรก็มีจำนวนไม่มากนัก และอยู่ในช่วงของภาวะศึกสงคราม ส่งผลให้พระบรมมหาราชวัง วัง และวัดสำคัญๆ ส่วนใหญ่ยังคงตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ชั้นในของพระนคร ประกอบกับพระมหากษัตริย์ได้ทรงพระราชทานที่ดินให้เสนาบดีสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยในบริเวณถัดออกไปโดยรอบ เพื่อให้ช่วยดูแลรักษาพระบรมมหาราชวัง ส่วนบ้านเรือนของข้าราชการชั้นผู้น้อยและราษฎรทั่วไปจะตั้งอยู่ถัดออกมาเป็นชั้นๆ นอกจากนี้ในบางส่วนก็มีการรวมตัวกันอยู่ตามตำบลต่างๆ ต่อมาเมื่อมีเสนาบดีใหม่ๆ ก็มีการตั้งบ้านเรือนห่างไกลออกไปอีก บ้านเรือนจึงกระจายตัวออกไปเรื่อยๆ ทำให้พระนครมีการ

ขยายตัวไปด้วยตามลำดับ ประกอบกับระยะต่อมาบ้านเมืองมีความสงบสุขก็ยิ่งจูงใจให้ผู้คนที่อยู่ตามหัวเมืองต่างๆ เข้ามาอยู่อาศัยและทำมาหากินในพระนครเป็นจำนวนมาก ทำให้การตั้งถิ่นฐานยิ่งขยายตัวมากขึ้น จนเริ่มมีการตั้งเป็นชุมชนกลุ่มใหญ่ในบริเวณศูนย์กลางชุมชน ไม่ว่าจะเป็นวัด หรือตลาด และเมื่อมีการตัดถนนก็เริ่มนิยมปลูกสร้างบ้านเรือนตามริมถนนด้วย จนกระทั่งภายหลังผู้คนเพิ่มจำนวนขึ้น ส่งผลให้บริเวณนอกกำแพงพระนคร มีวัด และบ้านเรือนราษฎรขยายออกไปทุกทิศทุกทาง เกิดเป็นกลุ่มชุมชนรวมตัวกันตามแหล่งต่างๆ เช่น ริมประตูสำราญราษฎร ริมประตูสะพานหัน และริมคลองบางลำพู ทั้งนี้กลุ่มชุมชนต่างๆ จะถูกเรียกว่า ย่าน หรือบ้าน เช่น บ้านพานถม บ้านบาตร บ้านนางเลิ้ง ย่านคลองโอง่าง ย่านคลองบางลำภู เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่จะเน้นขยายไปทางทิศใต้ของเมือง (สวรค์ ตั้งตรงสิทธิกุล, 2545: 31) แต่อย่างไรก็ตามบริเวณที่มีบ้านเรือนรวมตัวกันหนาแน่นส่วนใหญ่ก็ยังคงเป็นบริเวณที่อยู่ภายในเขตพระนคร เช่น ในบริเวณรอบกำแพงวัง และตามแนวคลองรอบกรุง

ส่วนพื้นที่บริเวณย่านเทเวศร์นั้นอยู่ค่อนข้างมาทางด้านเหนือของพื้นที่ชั้นในหรือเป็นเพียงพื้นที่ที่อยู่ติดออกมานอกเขตกำแพงพระนคร ดังนั้นจึงมีเพียงผู้คนบางส่วนที่ขยายตัวออกมาตั้งถิ่นฐาน โดยปรากฏเป็นชุมชนเกาะกลุ่มกันอยู่ในบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นส่วนใหญ่ และคาดว่าน่าจะขยายตัวต่อเนื่องออกมาจากแนวคลองรอบกรุงเป็นหลัก ซึ่งลักษณะการขยายตัวของเมืองเช่นนี้เป็นไปตามธรรมชาติของความเชื่อของคนไทยเกี่ยวกับการสงวนส่วนสูงสุดของร่างกาย ได้แก่ ศีรษะหรือการถือทิศทางกระแสน้ำ และบ้างก็สันนิษฐานได้ว่าน่าจะเป็สาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เมืองขยายตัวเป็นชุมชนใหญ่ไปทางทิศใต้มากกว่าทิศเหนือ (นิจหิฎฐิระนันท์, 2525: 5) ทั้งนี้ในบริเวณริมแม่น้ำนี้เดิมตั้งแต่โบราณนั้นก็มึวัดต่างๆ ตั้งอยู่ก่อนแล้ว อาทิเช่น วัดสามพระยา วัดสมอแครง วัดสมอราย วัดส้มเกลี้ยง และในฝั่งตรงข้ามก็มีวัดดิลกขบ วัดบางจาก วัดคฤหบดี เป็นต้น รวมไปถึงยังมีชุมชนดั้งเดิมที่อยู่อาศัยรอบๆ วัดด้วย ดังนั้นจึงแสดงให้เห็นว่านอกจากแม่น้ำเจ้าพระยาแล้ว วัดก็ถือได้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่งซึ่งช่วยทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานของชุมชนรวมตัวกันอยู่ในพื้นที่แถบนี้ทั้งสองฝั่งของแม่น้ำเจ้าพระยา

ดังนั้นสภาพโดยรวมของแหล่งชุมชนในบริเวณย่านเทเวศร์ และพื้นที่ข้างเคียงโดยรอบในช่วงนี้จึงมีการรวมตัวกันหนาแน่นอยู่แต่เฉพาะบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งสองฝั่งและโดยรอบวัดเป็นหลัก ซึ่งจากหนังสือวิวัฒนาการกรุงรัตนโกสินทร์ของ ผ.ศ.ดุษฎี ทายตะคุ (2542) สามารถวิเคราะห์สภาพทางกายภาพของพื้นที่ดังแสดงไว้ในแผนที่ 4.2 อย่่างไรก็ตามการตั้งถิ่นฐานส่วนมากจะอยู่ในรูปของบ้านไม้ และเรือนแพจอดอยู่ริมน้ำ สำหรับพื้นที่ด้านใน โดยเฉพาะในบริเวณย่านเทเวศร์ ซึ่งอยู่ถัดเข้ามาจากริมแม่น้ำโดยทั่วไปก็ยังคงเป็นที่ว่าง มีสภาพเป็นชนบทป่ารก และท้องทุ่ง ไม่มีคนอยู่อาศัย เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีการเข้าถึงลำบาก ซึ่งก็รวมถึงบริเวณรอบ



**ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาพื้นที่ย่านเทเวศร์ กรุงเทพมหานคร**

**แผนที่ 4.2 การใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ย่านเทเวศร์ ช่วงที่ 1 (พ.ศ.2325-พ.ศ.2394)**

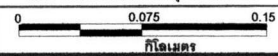
**สัญลักษณ์**

-  พื้นที่ศึกษา
-  วัด
-  พระราชวัง และวัง
-  ชุมชน
-  ตลาด



สาขาวิชาวางผังเมือง  
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : หนังสือวิวัฒนาการกรุงรัตนโกสินทร์



วัดเทพยพลีที่ตั้งอยู่ห่างจากแม่น้ำเจ้าพระยาเข้ามาด้วยที่ยังคงไม่ค่อยมีผู้คนมาตั้งถิ่นฐานมากนัก ประกอบกับวัดนี้สร้างขึ้นมาในช่วงปลายสมัย โดยมีคำบอกเล่าต่อมาเกี่ยวกับสภาพพื้นที่ทั่วๆ ไปของวัด ความว่า "...ภายในวัดเดิมนั้นมีภิกษุไม่ถึง 10 รูป บริเวณรอบๆ วัดก็ไม่ได้มีตึกบ้านเรือนเหมือนทุกวันนี้ แต่ก่อนเต็มไปด้วยป่าไม้รกรุงรัง และมีหลุมฝังศพรายรอบอยู่เกือบรอบวัด..." (วัดนรนาถสุนทริการาม, 2546: ๗)

นอกจากนี้สืบเนื่องจากนโยบายการส่งเสริมให้เมืองมีพลเมืองหนาแน่นขึ้น จึงได้ต้อนรับชาวต่างประเทศที่เข้ามาขออยู่อาศัย อีกทั้งยังกวาดต้อนเชลยมาเป็นจำนวนมาก ทำให้ในบริเวณพื้นที่ใกล้เคียงถัดขึ้นไปทางด้านเหนือของย่านเทเวศร์ ซึ่งเป็นที่อยู่ของชาวโปรตุเกสมาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีนั้น รัชกาลที่ 1 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ชาวเขมรที่หลบหนีภัยจากเขมรเนื่องจากการจลาจลเข้ารีตราว 400-500 คน มาอยู่ร่วมกับชาวโปรตุเกสที่ตำบลสวนพลู ด้วยเห็นว่าชาวเขมรนับถือศาสนาคริสต์เหมือนกับชาวโปรตุเกส จากนั้นจึงให้เรียกหมู่บ้านโปรตุเกสเป็นบ้านเขมร โดยให้ชาวเขมรที่เข้ารับราชการในกรมทหารฝรั่งแมนปิ่นและเป็นหัวหน้าทำหน้าที่ดูแลชาวบ้านที่บ้านเขมรนี้ด้วย (ปราณี สัมกล้า, 2545: 177) รวมทั้งในสมัยเดียวกันนี้เองรัฐบาลยังได้จัดให้บริเวณแถบนี้เป็นที่อยู่ของชาวญวน โดยให้ชาวญวนอพยพมาตั้งหลักแหล่งอยู่ในแถบเทเวศร์ และสร้างวัดเกี่ยวเทือกหรือวัดสมณานัมบริหารในปัจจุบัน (อิสรา ทองธวัช, 2532: 38) ตลอดจนในสมัยรัชกาลที่ 3 ก็ได้มีชาวญวนที่นับถือศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิก ซึ่งสมัครใจเข้ามาตั้งภูมิลำเนาตามคำชักชวนของบาทหลวงเป็และพระยาวิเศษสงครามอพยพเข้ามาอีกพวกหนึ่งด้วย (ชัย เรื่องศิลป์, 2517: 286) ญวนคริสตังประมาณ 1,500 คนเหล่านี้ รัชกาลที่ 3 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งบ้านเรือนใกล้กับวัดสัมเกลียง เหนือบ้านเขมร ซึ่งมีชาวญวนอาศัยอยู่ก่อนแล้ว และทรงใช้เงินส่วนพระองค์ซื้อที่ดินแปลงใหญ่พระราชทานให้อยู่อาศัย พร้อมทั้งพระราชทานทรัพย์สินส่วนพระองค์สร้างโบสถ์ไม้ไผ่ขึ้นชั่วคราวให้ชื่อว่า "วัดแซงต์ฟรังซัวเวียร์" (วัดนักบุญฟรังซัวเซเวียร์ในปัจจุบัน) เพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา พร้อมทั้งสักข้อมือชาวญวนว่า "ญวนสวามิภักดิ์" (ปราณี กล้าส้ม, 2545: 166) ต่อมาปี พ.ศ.2379 ท่านสังฆราชเปอเลอกัวซังได้สร้างวัดคอนเซ็ปชันที่บ้านเขมร เนื่องจากวัดน้อยทรุดโทรมลง โบสถ์ที่สร้างขึ้นใหม่มีความสง่างามด้วยสถาปัตยกรรมที่ใกล้เคียงกับวัดน้อย ด้านหน้าโบสถ์หันสู่แม่น้ำเจ้าพระยา บางครั้งจึงเรียกหมู่บ้านนี้ว่า "หมู่บ้านวัดคอนเซ็ปชัน" ตั้งแต่นั้นมา (ปราณี กล้าส้ม, 2545: 176)

ขณะที่ทางฝั่งธนบุรี สืบเนื่องจากสมัยที่ผ่านมาได้มีการตั้งถิ่นฐานเกาะกลุ่มอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ชุมชนบ้านปูนก็มีผู้คนอพยพมารวมตัวตั้งบ้านเรือนในบริเวณนี้กันมากขึ้น โดยยังคงประกอบอาชีพทำสวน ปลูกหมาก ทำปูนและค้าขายปูนอยู่เช่นเดิม (ม.ล. ประจักษ์ศิลป ทองใหญ่และคณะ, 2544: 49)

ทั้งนี้โดยสรุปจึงกล่าวได้ว่าการใช้ประโยชน์ที่ดินบริเวณนี้ในระยะแรกนั้นเป็นเพียงเพื่อการอยู่อาศัยเป็นหลักเท่านั้น โดยจะมีชุมชนตั้งถิ่นฐานแถบริมแม่น้ำเจ้าพระยา และมีการประกอบอาชีพหลักคือ ทำสวนและทำนา

อย่างไรก็ตามในสมัยนี้ยังได้เริ่มมีการกำหนดหลักการเกี่ยวกับที่ดิน และกรรมสิทธิ์ในที่ดินบัญญัติไว้ในกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ ซึ่งนับได้ว่ามีบทบาทสำคัญต่อการใช้ประโยชน์ที่ดินในสมัยต่อมา โดยสาระสำคัญของหลักการสามารถสรุปได้เป็น 3 ประการ คือ

1) ที่ดินทั่วราชอาณาจักรเป็นของพระมหากษัตริย์ ต่อเมื่อพระราชทานให้แก่วัดใดหรือบุคคลใด วัดนั้นหรือบุคคลนั้นจึงจะได้กรรมสิทธิ์ และกรรมสิทธิ์นี้ถือเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลสามารถตกทอดเป็นมรดกไปยังทายาทได้

2) ราษฎรและข้าราชการทั่วไป มีเพียงสิทธิครอบครองที่ดินเท่านั้นไม่สามารถทำการซื้อขายที่ดินได้ แต่กฎหมายยอมให้มีผู้รับช่วงสิทธิครอบครองได้

3) ทางกรมไม่ต้องการให้มีการทำนาเลื่อนลอย หรือครอบครองที่ดินไว้เฉยๆ ดังนั้นถ้าทอดทิ้งที่นาของตนไปก็อนุญาตให้ผู้อื่นเข้าครอบครองแทนได้ แต่ถ้ายังไม่มีคนเข้าครอบครองก็เป็นหน้าที่ของเจ้าพนักงานท้องถิ่นที่จะต้องชวนชาวบ้านเข้ามาทำ (มุสตี ทิพทัส และมานพ พงศทัต, 2525: 26)

จากหลักการเกี่ยวกับที่ดินและกรรมสิทธิ์ในที่ดินที่กำหนดขึ้นในครั้งนี้นับว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงนโยบายที่ดินในขั้นแรก ซึ่งทำให้ราษฎรได้กรรมสิทธิ์ในที่ดินไปจนชั่วลูกหลาน เหลน ช่วยให้ราษฎรมีช่องทางจำนองหรือขายที่ดิน สามารถนำเงินมาใช้บำบัดความทุกข์ร้อนเมื่อถึงคราวจำเป็นได้ (ชัย เรื่องศิลป์, 2533: 221) รวมถึงกฎหมายนี้เองยังส่งผลให้ในสมัยต่อมาวัดทั้งสองแห่งในย่านเทเวศร์ คือวัดสมอแครง และวัดเทพยพลีได้มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินเป็นของตนเอง หรือเรียกกันทั่วไปว่าเป็นที่ศาสนสมบัติ (ปัจจุบันอยู่ในความดูแลของกรมการศาสนา)

#### 4.2.2.4 ระบบกิจกรรม

เนื่องจากสมัยนี้เส้นทางคมนาคมทางน้ำมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของประชาชน รวมทั้งรัฐบาลมีนโยบายในการชุดคลองเพื่อล่อใจให้มีการอพยพมาตั้งบ้านเรือนและทำมาหากิน ทำให้เกิดตลาดสำหรับบริการผู้คนในบริเวณต่างๆ ขึ้นเป็นจำนวนมากกว่าในสมัยก่อนๆ โดยเฉพาะในท่าเลที่ริมแม่น้ำลำคลอง เพราะสามารถสร้างเป็นแพค้าขายและทำสะพานเทียบเรือได้สะดวก (ชัย เรื่องศิลป์, 2517: 239) การค้าขายโดยมากจึงอาศัยเส้นทางน้ำ เช่น ตลาดท่าเตียนที่มีทั้งตลาดน้ำ และตลาดบก โดยพ่อค้าแม่ค้าจะบรรทุกของมาขายทางเรือ และมีการขายส่งต่อให้ตลาดบก ซึ่งขายของสารพัด อาทิ เนื้อสัตว์ หรือผักผลไม้ที่จะเก็บมาขายกันสดๆ รวมไปถึงยังขายขนมทุกชนิดด้วย (กรมศิลปากร, 2534: 37) และคาดว่าน่าจะมีการติดตลาด

ในช่วงเช้าเป็นสำคัญ เนื่องจากอาหารต่างๆ ที่นำมาขายจะเป็นของสด ประกอบกับผู้คนในเมืองก็ยังมีจำนวนไม่มากนัก ไม่จำเป็นต้องมีการติดตลาดกันทั้งวัน

และตลาดที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ก็เริ่มมีความหลากหลายของประเภทตลาดมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นตลาดสด ตลาดที่เป็นแหล่งผลิตสินค้า และตลาดสินค้าจากต่างแดน แต่โดยทั่วไปในบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานจะพบตลาดสดในรูปของตลาดน้ำทั้งขายปลีก ขายส่งอาหารสด อาหารแห้ง ผัก ผลไม้ในลักษณะของเรือเร่ และเรือแพในชุมชน และตลาดบก แต่ส่วนใหญ่ตลาดน้ำจะมีความสำคัญมากกว่าเนื่องจากขณะนั้นถนนยังมีไม่มากนัก (ม.ร.ว.เน่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, 2534: 103-104) นอกจากนี้ในบริเวณปากคลองหรือจุดตัดของคลองต่างๆ มักจะเกิดเป็นแหล่งชุมนุมของเรือที่นำสินค้าเข้ามาขาย หรือเป็นตลาดน้ำขายส่ง เช่น ตลาดน้ำบางกอกน้อย ตลาดน้ำปากคลองบางลำภู เป็นต้น ซึ่งในสมัยต่อมาตลาดลักษณะนี้ก็ได้ออกมาขึ้นเป็นตลาดที่มีบทบาทสำคัญในบริเวณย่านเทเวศร์ด้วย แต่ช่วงนี้พื้นที่ย่านเทเวศร์ยังคงไม่มีการประกอบกิจกรรมด้านการค้าอย่างเด่นชัด คงจะมีเพียงการเพาะปลูกพืชผักเพื่อบริโภคในบริเวณที่อยู่อาศัยเป็นหลัก ร่วมกับการค้าขายเล็กๆ น้อยๆ ภายในชุมชน แต่อย่างไรก็ตามคาดว่า การซื้อหาสินค้าขนาดใหญ่ หรือสินค้าอื่นๆ หลากหลายประเภทของผู้คนที่อยู่อาศัยภายในย่านนั้นคงจะอาศัยการเดินทางไปซื้อจากตลาดในพื้นที่ใกล้เคียง ซึ่งก็คือตลาดน้ำปากคลองบางลำภู รวมถึงในพื้นที่ข้างเคียง ตลอดจนพื้นที่ในฝั่งตรงกันข้ามก็คงจะอาศัยการซื้อหาอาหารภายในชุมชนเป็นสำคัญ ควบคู่กับการจับจ่ายในตลาดที่ตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียง

#### 4.2.2.5 บทบาทของย่านเทเวศร์

จากสภาพพื้นที่ทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้น พอจะสรุปให้เห็นได้ว่าในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ พื้นที่ย่านเทเวศร์ยังคงเป็นพื้นที่เกษตรนอกเมืองที่มีสภาพเป็นชนบทและท้องทุ่งที่ประชาชนยังคงมีการตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยกันน้อย พบเพียงชุมชนเกาะกลุ่มอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำ หรือกล่าวได้ว่าพื้นที่ย่านเทเวศร์และพื้นที่ถัดขึ้นไปตลอดริมแม่น้ำเจ้าพระยานี้เป็นที่รองรับการขยายตัวของชุมชนนั่นเอง และด้วยเหตุที่การเข้าถึงพื้นที่ด้านในยังทำได้ลำบาก พื้นที่ส่วนใหญ่ของย่านจึงยังคงเป็นที่สวน ที่นา และที่รกร้างว่างเปล่า ประกอบกับยังไม่มีการพัฒนาพื้นที่เพื่อการใช้ประโยชน์เพิ่มเติมในด้านอื่นๆ นอกเหนือจากเพื่อการพักอาศัย ดังนั้นกล่าวได้ว่าช่วงนี้ประชากรและลักษณะทางกายภาพถือเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดบทบาทสำหรับการพัฒนาย่าน โดยบทบาทหลักของย่านเทเวศร์จะเน้นเพื่อการพักอาศัย รวมไปถึงอาจจะมีกิจกรรมอื่นๆ ปะปนอยู่ในพื้นที่ด้วย แต่ไม่ปรากฏชัดเจน พบเพียงมีการตั้งถิ่นฐานรวมตัวกันอยู่ในบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาตลอดแนว และโดยรอบวัดสมอแครงซึ่งเป็นศูนย์กลางที่สำคัญของชุมชน รวมถึงวัดอื่นๆ ในบริเวณใกล้เคียง และฝั่งตรงข้ามด้วย

#### 4.2.3 สมัยรัชกาลที่ 4–ปลายสมัยรัชกาลที่ 7 (พ.ศ. 2394-พ.ศ. 2475)

สมัยนี้เป็นสมัยที่บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองมากกว่าในสมัยก่อน คือ มีการเปิดเมืองหลวง และเปิดประเทศให้มีการค้าติดต่อกับต่างประเทศอย่างอิสระเสรีมากกว่าเดิม ทำให้ได้รับอิทธิพลจากประเทศตะวันตกเข้ามามาก รวมถึงมีการนำแนวความคิดของชาวยุโรปในหลายด้านเข้ามาปรับใช้ ส่งผลให้มีการพัฒนาทำนุบำรุงบ้านเมืองอย่างรุ่งเรือง และเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่เริ่มต้นขึ้นตั้งแต่ช่วงต้นสมัยรัชกาลที่ 4 ที่มีการขุดคลองผดุงกรุงเกษมเพื่อขยายขอบเขตพระนคร ซึ่งภายหลังการขุดคลองนี้อาณาเขตของกรุงรัตนโกสินทร์ มีเนื้อที่เพิ่มขึ้นไปอีกเท่าตัว และในระยะต่อมาคลองผดุงกรุงเกษมก็ได้มีบทบาทสำคัญมากกว่าการเป็นคลองคูเมืองตามวัตถุประสงค์เดิม และยังเป็นการเปิดพื้นที่เพื่อการพัฒนาใหม่ ทำให้ความเจริญต่างๆ ขยายออกมาจากกำแพงพระนคร โดยเฉพาะในพื้นที่ที่คลองตัดผ่านและบริเวณใกล้เคียง ซึ่งบริเวณย่านเทเวศร์ก็นับเป็นพื้นที่หนึ่งที่ได้รับประโยชน์จากการขุดคลองผดุงกรุงเกษม เนื่องจากคลองได้ตัดผ่านกลางพื้นที่ ส่งผลให้พื้นที่ด้านในที่เคยมีการเข้าถึงที่ลำบากเปลี่ยนไปเป็นการเข้าถึงได้สะดวกยิ่งขึ้น เกิดเป็นตลาดน้ำขนาดใหญ่ปากคลอง โดยอาศัยคลองเป็นเส้นทางสำคัญในการลำเลียงสินค้า

ตลอดจนในสมัยรัชกาลต่อมาเมืองก็ยิ่งมีความเจริญมากขึ้น เนื่องด้วยมีการดำเนินนโยบายต่อเนื่อง โดยเฉพาะเน้นการพัฒนาสภาพบ้านเมืองให้มีความสวยงามทัดเทียมกับประเทศอื่นๆ ในยุโรป เช่น มีการตัดถนนหนทาง และสร้างสะพานจำนวนมาก รวมทั้งมีการสร้างสถานที่ราชการ การสาธารณูปโภค และสาธารณูปการที่จำเป็นของเมืองไว้เกือบทั้งหมด นอกจากนี้ยังได้มีการเปิดพื้นที่ทางด้านทิศเหนือของพระนคร ด้วยการสร้างพระราชวังดุสิต ณ ท้องส้มป่อย และตัดถนนสายต่างๆ เชื่อมโยงโดยรอบพระราชวัง ซึ่งนับได้ว่าการสร้างพระราชวังนี้ช่วยทำให้พื้นที่ย่านเทเวศร์ และพื้นที่โดยรอบ ซึ่งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาหรือฝั่งพระนครนั้นเริ่มมีความเจริญขึ้นเรื่อยๆ ตามลำดับ หรือกล่าวได้ว่าเป็นช่วงที่เมืองได้ขยายตัวไปทางทิศเหนืออย่างกว้างขวาง เนื่องจากการสร้างพระราชวังดุสิตเท่ากับเป็นการสร้างเมืองใหม่ เพราะมีการสร้างวังต่างๆ ขึ้นเป็นบริวารโดยรอบ เช่น วังสวนปารุสกวัน วังสวนสุนันทา วังสวนกุหลาบ เป็นต้น รวมถึงยังมีการสร้างวังเจ้านายเป็นจำนวนมากในพื้นที่ขยายวงกว้าง ทั้งนี้ในพื้นที่ย่านเทเวศร์และบริเวณใกล้เคียงก็มีการสร้างวังขึ้นเกาะกลุ่มกันหลายแห่งเช่นกัน อาทิ วังบางขุนพรหม วังเทเวศร์ วังรพีพัฒน์ วังลดาวัลย์ วังนางเลิ้ง เป็นต้น และยังมีวังเทวะเวสม์ที่ถูกสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 ด้วย

ซึ่งจากการสร้างวังขึ้นในบริเวณพื้นที่ย่านเทเวศร์ช่วงนี้เองจึงเป็นที่มาของชื่อ “เทเวศร์” ที่ใช้เรียกพื้นที่บริเวณนี้ในปัจจุบัน โดยสันต์ สุวรรณประทีป ได้กล่าวไว้ในหนังสือลำเลียงอดีต ดังมีใจความว่า “...เริ่มมีการพูดชื่อนี้ครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 6 โดยใช้คำว่า เทวะเวสม์ ซึ่งเป็นชื่อเรียก

ตำบลที่ตั้งของวังสมเด็จกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ สมัยก่อนออกเสียงเรียกว่า “เทว-เวด” แต่ปัจจุบันออกเสียงเป็น “เท-เวด” แทน...” (สันต์ สุวรรณประทีป, ลำเลกอดีต, 2525: 59)

และนับจากสมัยรัชกาลที่ 6 เป็นต้นไป การทำนุบำรุงบ้านเมืองส่วนใหญ่ล้วนเป็นการกระทำที่ต่อเนื่องมาจากสมัยรัชกาลที่ 5 ทั้งสิ้น คือ มีการตัดถนน และสร้างสะพานเพิ่มเติมขึ้นอีกหลายแห่ง แต่ไม่มีการขยายเขตเมืองออกไปอีก เพียงแต่มีการสร้างพระตำหนักจิตรลดารโหฐานในเขตพระราชวังดุสิต ส่วนภายในเขตพระนคร การขยายตัวและการพัฒนาต่างๆ ได้ลดบทบาทลงจวบจบช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 7 เมืองก็ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพปรากฏให้เห็นเด่นชัด การพัฒนาจะเน้นขยายตัวไปในเขตนอกเมืองมากขึ้น โดยย่านเทเวศร์ในช่วงนี้นับเป็นพื้นที่ในเขตเมืองที่มีองค์ประกอบทางกายภาพหลากหลาย อันส่งผลให้ถือได้ว่าเป็นช่วงที่พื้นที่มีการพัฒนาอย่างจริงจังนั่นเอง

#### 4.2.3.1 สถานที่สำคัญ

ในช่วงสมัยที่ผ่านมา วัดนับเป็นสถานที่ที่สำคัญสำหรับย่านเทเวศร์และบริเวณโดยรอบ หรือน่าจะกล่าวได้ว่าวัดเป็นสถานที่สำคัญสำหรับสังคมไทยมาเป็นเวลาช้านาน ซึ่งในสมัยนี้วัดก็ยังคงมีบทบาทดังเช่นแต่ก่อนมา พร้อมทั้งยังมีการทำนุบำรุงและพัฒนาวัดในพื้นที่ให้มีความสวยงามและสมบูรณ์ยิ่งขึ้นไปอีก ดังเช่น ในสมัยรัชกาลที่ 4 ที่มีการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดสมอแครงขึ้นใหม่ โดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ (พระราชโอรสในรัชกาลที่ 2) ซึ่งเป็นต้นสกุลกุญชร ณ อยุธยา ได้ทรงทำการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดสมอแครงขึ้นใหม่อีกครั้งให้งดงามดังเดิม และทรงน้อมเกล้าฯถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระองค์ทรงรับวัดนี้ไว้เป็นพระอารามหลวง และโปรดพระราชทานนามเพื่อเป็นเกียรติยศและอนุสรณ์แก่ผู้บูรณะปฏิสังขรณ์และผู้ร่วมราชสกุลว่า “วัดเทวราชกุญชร” หลังจากนั้นเจ้านายผู้สืบสกุลกุญชรก็ได้ให้ความอุปถัมภ์วัดนี้เรื่อยมาจนกระทั่งถึงทุกวันนี้ (เจตนา ชัชวาลย์, 2525: 222-223) ทั้งนี้ปัจจุบันวัดมีชื่ออย่างเป็นทางการว่า “วัดเทวราชกุญชรวรวิหาร” ส่วนวัดเทพยพลีนั้น เมื่อครั้งรัชกาลที่ 4 โปรดฯให้ขุดคลองผดุงกรุงเกษม คลองนี้ได้ตัดผ่านวัด ทำให้พื้นที่ของวัดถูกแยกออกเป็น 2 ส่วน โดยพื้นที่ส่วนน้อยอยู่ทางฝั่งตะวันออกระหว่างคลองกับวังกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ (วังรพีพัฒน์) ต้องตกเป็นกรรมสิทธิ์ของคนอื่นไป เหลือไว้แต่พื้นที่ในฝั่งตะวันตก ประกอบกับต่อมาวัดอยู่ในสภาพทรุดโทรม ในสมัยต้นรัชกาลที่ 5 พระยาโชฎิกราชเศรษฐี (เถียน โชติกเสถียร) ครั้งยังคงเป็นพระยานรนาถภักดีกับคุณหญิงสุน์ (ภรรยา) จึงได้รับอาสารัชกาลที่ 5 ในการบูรณะปฏิสังขรณ์วัด หรือกล่าวได้ว่าเป็นการสร้างวัดขึ้นใหม่ เนื่องจากได้สร้างพระอุโบสถ พระวิหาร พระเจดีย์ ศาลาการเปรียญ และกุฏิสงฆ์ใหม่ทั้งหมด ซึ่งอาศัยการสร้างวัดในรูปแบบของจีน เช่น กระเบื้องบุโบสถ์นำมาจากลำภาวจีนทั้งหมด หรือแม้แต่แผ่นศิลาสี่เหลี่ยมจำนวนมากที่ปู



ภายในบริเวณวัดก็สั่งมาจากเมืองจีน (พระเทพพรหมมงคลเมธี, สัมภาษณ์, 29 ธันวาคม 2546) ครั้นปฏิสังขรณ์เสร็จเรียบร้อยแล้วได้น้อมเกล้าฯถวายแด่รัชกาลที่ 5 ซึ่งพระองค์ทรงรับไว้เป็นพระอารามหลวง และแปลงให้เป็นวัดฝ่ายธรรมยุติกนิกาย พระราชทานนามวัดใหม่ว่า "วัดนรนาถสุนทรिकาราม" เป็นอนุสรณ์แก่ผู้บูรณะปฏิสังขรณ์ทั้ง 2 ท่าน ตั้งแต่ พ.ศ.2418 เป็นต้นมา (เจตนา ชัชวาลย์, 2525: 307) นอกจากนี้จากหนังสือที่ระลึกงานบำเพ็ญกุศลอุทิศถวายเจ้าประคุณสมเด็จ พระมหามุนีวงศ์ อดีตเจ้าอาวาสวัดนรนาถสุนทรिकาราม (2546) ได้มีใจความกล่าวถึงประวัติของ วัดเพิ่มเติมไว้อีกว่า "...ครั้นต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 7 ได้ทรงเห็นความทรุดโทรมของวัดในคราว เสด็จพระราชดำเนินไปทรงถวายผ้าพระกฐิน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำการซ่อมแซมหมด ทั้งวัด ต่อมา พ.ศ.2475 สมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรี พระราชธิดาในพระมารดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏฯ ได้ทรงช่วยซ่อมพระอุโบสถ พระวิหารและกุฏิสงฆ์อีกครั้งหนึ่ง และมาใน สมัยสงครามเอเซียบูรพาฯนี้วัดถูกภายในวัดแตกร้างหักพัง เพราะแรงสั่นสะเทือนของระเบิดที่ตก ใกล้เคียงวัด เสนาสนะบางอย่างภายในวัดก็ได้รับการซ่อมแซมอีก จนกระทั่งเมื่อ พ.ศ.2508 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ได้เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนาง เจ้าพระบรมราชินีนาถทรงประกอบพิธียกช่อฟ้าพระอุโบสถ ณ วัดนรนาถสุนทรिकาราม" (วัดนรนาถ สุนทรिकาราม, 2546: ณ)

ทั้งนี้สำหรับวัดในพื้นที่ใกล้เคียงและพื้นที่ฝั่งตรงข้ามก็ได้มีการปฏิสังขรณ์ใน สมัยนี้เช่นเดียวกัน และยังคงมีการบูรณะซ่อมแซมต่อไป อาทิ วัดสมอรายหรือวัดราชาธิวาส วัดส้ม เกลี้ยงหรือวัดราชผาติการาม วัดลิงขบหรือวัดบวรมงคล เป็นต้น

นอกจากวัดแล้ว นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 เป็นต้นมา พระราชวังและวังก็นับว่า มีความสำคัญควบคู่กับวัดเรื่อยมาเช่นกัน โดยมีการสร้างพระราชวังและวังที่สำคัญขึ้นในเขตเมือง มาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งการสร้างวังต่างๆ นั้น ช่วงเริ่มแรกเข้าใจว่ายังคงทำตามประเพณีครั้ง กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี รวมไปถึงพระตำหนักที่สร้างขึ้นก็ล้วนแล้วแต่เป็นแบบอย่างเดียวกัน ทั้งหมดเรื่อยมา (นงคินุช ไพโรพิบูลยกิจ, 2541: 13)

สำหรับการสร้างพระราชวังและวังที่มีความสำคัญต่อพื้นที่ย่านเทเวศร์และ บริเวณโดยรอบได้เริ่มต้นขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นสมัยที่มีการสร้างวังมากกว่าสมัยอื่นๆ และ เน้นเป็นการสร้างอยู่ในฝั่งพระนครเป็นส่วนใหญ่ โดยการสร้างวังได้แบ่งเป็น 2 ระยะ กล่าวคือ ระยะแรกจะเป็นการสร้างวังให้กับพระเจ้าน้องยาเธอฯ และพระญาติวงศ์ในบริเวณขอบเขต พระนคร เช่น ริมถนนบำรุงเมือง ถนนตะนาว ถนนพระราม 1 เป็นต้น ส่วนระยะหลังจะมีการสร้าง วังให้กับพระราชโอรส ซึ่งจะสร้างขึ้นในช่วงปลายรัชกาล

การสร้างวังพระราชทานพระราชโอรสในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้มีความแตกต่างจากสมัยที่ผ่านๆ มา เนื่องด้วยพระราชโอรสส่วนใหญ่จะเสด็จไปศึกษาวิชาการ ณ ประเทศยุโรปอยู่หลายปีแทบทุกพระองค์ การสร้างวังจึงทรงโปรดฯให้รอไว้ลงมือสร้างต่อเมื่อพระราชโอรสเสด็จกลับเมืองไทย ด้วยพระองค์ทรงมีพระราชประสงค์จะให้เจ้าของวังทรงเลือกแบบวังตามพอพระหฤทัย ไม่ทรงสร้างเป็นวังแบบเดียวกันอย่างในสมัยรัชกาลก่อนๆ เพียงแต่ทรงจัดหาที่ดินเตรียมไว้ให้ ซึ่งเป็นผลให้วังต่างๆ มีลักษณะของสถาปัตยกรรมแบบสมัยนิยมแตกต่างกัน ทั้งนี้ล้วนได้รับอิทธิพลมาจากตะวันตกแทบทั้งสิ้น ดังนั้นวังพระราชโอรสส่วนใหญ่จึงได้สร้างต่อในตอนปลายรัชกาล แต่ที่ยังไม่ได้สร้างก็มี และเนื่องจากพระราชดำริที่ว่าพื้นที่ชานเมืองอยู่ผุ่กว่าในพระนคร พระราชวังและวังพระราชโอรสในรัชกาลที่ 5 ส่วนใหญ่จึงสร้างขึ้นในพื้นที่ที่ห่างไกลจากกำแพงพระนครออกมา โดยเฉพาะทางด้านตะวันออก หรือพื้นที่ชานเมือง (มุสตี ทิพทัส และมานพ พงศทัต, 2525: 117) อาทิเช่น มีการสร้างรวมกลุ่มกันอยู่ในตำบลบางขุนพรหม ริมถนนสามเสน ริมถนนกรุงเกษม ริมถนนลูกหลวง และริมถนนพายัพ เป็นต้น

ในพื้นที่ย่านเทเวศร์และพื้นที่โดยรอบ วังต่างๆ ในบริเวณนี้กล่าวได้ว่าถูกสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เกือบทั้งหมด โดยวังของพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีบทบาทสำคัญต่อพื้นที่ย่านเทเวศร์และพื้นที่ใกล้เคียง ที่ก่อให้เกิดการขยายตัวของกาตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้ แบ่งได้เป็น 3 กลุ่มด้วยกัน คือ กลุ่มที่ตั้งอยู่รอบบริเวณพระราชวังดุสิต เช่น วังจันทร์เกษม วังปารุสกวัน กลุ่มที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาและริมถนนสามเสน เช่น วังบางขุนพรหม วังเทเวศร์ (วังสุขโขทัยและวังเทเวศร์สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6) และกลุ่มที่ตั้งอยู่บริเวณคลองผดุงกรุงเกษม เช่น วังรพีพัฒน์ วังนางเลิ้ง เป็นต้น (อิสรา ทองธวัช, 2532: 56) อย่างไรก็ตามมีวังที่สร้างขึ้นในพื้นที่ย่านเทเวศร์ทั้งหมดจำนวน 4 แห่ง ซึ่งล้วนแล้วแต่สร้างขึ้นภายหลังจากการตัดถนนสามเสนเลียบบแม่น้ำเจ้าพระยา (แผนที่ 4.3) ดังนี้

1) วังบางขุนพรหม สร้างขึ้นในพื้นที่ตำบลบางขุนพรหม ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งสร้างขึ้นในช่วงกลางของสมัยรัชกาลที่ 5 ประมาณปี พ.ศ.2444 และได้พระราชทานให้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต โดยพระองค์ทรงใช้วังเป็นที่ประทับเรื่อยมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 7 พ.ศ.2475

2) วังเทเวศร์ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาหรือบริเวณใต้ปากคลองผดุงกรุงเกษม ในพื้นที่ถัดขึ้นไปมาทางด้านเหนือของวังบางขุนพรหม โดยวังนี้รัชกาลที่ 5 พระราชทานที่ดินและสร้างตำหนักให้เป็นกรรมสิทธิ์ส่วนพระองค์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ซึ่งทรงประทับอยู่ตลอดพระชนมายุ



**ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาพื้นที่ย่านเทเวศร์ กรุงเทพมหานคร**

**แผนที่ 4.3 วังที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ย่านเทเวศร์ และบริเวณใกล้เคียง**

สัญลักษณ์

 พื้นที่ศึกษา



สาขาวิชาผังเมือง  
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : กองจดหมายเทศาภิบาลแห่งชาติ

ไม่มีมาตราส่วน



3) วัชรพีพัฒน์ ตั้งอยู่ริมถนนสามเสน บริเวณเชิงสะพานเทเวศร์นครนิมิตร อีกฝั่งของคลองผดุงกรุงเกษม ซึ่งรัชกาลที่ 5 พระราชทานให้เป็นที่พักของพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ตลอดพระชนมายุ

รวมถึงในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้มีการสร้างวังเทเวศร์เพิ่มขึ้นในที่ดินซึ่งรัชกาลที่ 5 ได้พระราชทานไว้ก่อนแล้ว ณ ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ถนนสามเสน ในบริเวณพื้นที่ระหว่างวังบางขุนพรหมและวังเทเวศร์ โดยวังนี้ใช้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเทวัญอุทัยวงศ์ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการและพระทายาท

นอกเหนือจากวังเจ้านาย ในพื้นที่ย่านเทเวศร์ยังมีท่าเทียบเรือหลวงที่สำคัญที่รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดฯให้มีการจัดสร้างเป็นตึกที่พัก และสะพานทำน้ำขึ้นที่ปลายถนนจนนวนใกล้กับประตูน้ำคลองท่อ ได้วัดราชาธิวาส ทั้งนี้เพื่อใช้เป็นท่าเทียบเรือพระที่นั่งของพระราชวังดุสิต โดยพระราชทานนามว่า “ท่าवासูกกรี”



ภาพที่ 4.1 ท่าवासูกกรี ขณะที่รัชกาลที่ 5 เสด็จประทับทางเรือพระที่นั่ง

(ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ท่าवासูกกรีนี้ ในสมัยรัชกาลที่ 6 ก็ยังถูกใช้เป็นท่าเรือหลวงและยังเป็นที่ตั้งของกองเรือยนต์หลวงด้วย โดยมีคำบอกเล่าที่กล่าวถึงบริเวณนี้ไว้ว่า “...บริเวณท่าवासูกกรีนี้ แต่เดิมเป็นวังกรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณในพื้นที่ตรงข้ามปากถนนไบพร (ถนนอุทงนอกในปัจจุบัน) ยุคที่รถรางยังวิ่งโครมครามอยู่ ตรงนี้มีธงป้ายหยุดรับส่งผู้โดยสารที่มีจำนวนขึ้นลงมาก เพราะถนนไบพรเป็นทางเข้าวังสวนสุนันทา วังสวนดุสิต วังสวนกุหลาบ และพระที่นั่งอัมพรสถาน ซึ่งมีทั้งข้าราชการ ข้าราชการบริวาร คนงาน และผู้คนที่เข้าไปติดต่อในวัง ถัดไปก็ถึงถนนศรีอยุธยา และถนนพิษณุโลก...” (ผ ผู้เฒ่า และสตรีลย์ แห่งสภา, 2541) ปัจจุบันท่าवासูกกรีเป็นเขตพระราชฐานที่ใช้

เป็นท่าเทียบเรือพระที่นั่งที่ประทับเสด็จทางชลมารค และมีโรงเรือพระราชพิธีส่วนหนึ่ง (ภานุพระศน์, 2545: 163) รวมถึงมีสถานที่ทำการของฝ่ายเรือยนต์หลวง สังกัดกองพระราชพาหนะ สำหรับในบริเวณใกล้เคียงกับย่านเทเวศร์ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการสร้างพระราชวังที่สำคัญ คือพระราชวังดุสิตในบริเวณพื้นที่ระหว่างคลองผดุงกรุงเกษมกับคลองสามเสน หรือบริเวณทุ่งส้มป่อย (ทุ่งหลวง) ซึ่งแต่เดิมเป็นสวนที่ใช้เป็นที่ประพาส แต่ต่อมาได้สร้างพลับพลาที่ประทับ จนสุดท้ายกลายมาเป็นที่ประทับถาวรแทน และในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้มีการสร้างพระตำหนักจิตรลดารโหฐานในพื้นที่ทุ่งนาใกล้เคียงกับพระราชวังดุสิต ซึ่งสมัยต่อมาได้กำหนดให้พระตำหนักจิตรลดารโหฐานเป็นส่วนหนึ่งของพระราชวังดุสิต โดยภายหลังเป็นที่รู้จักกันทั่วไปในชื่อว่า "สวนจิตรลดาร" ทั้งนี้สถานที่แห่งนี้ นับเป็นสถานที่ที่สำคัญที่สุดเนื่องด้วยสวนจิตรลดารถูกใช้เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์องค์ปัจจุบัน (รัชกาลที่ 9) จวบจนกระทั่งทุกวันนี้

#### 4.2.3.2 เส้นทางสัญจร

ตอนต้นสมัยรัชกาลที่ 4 การคมนาคมส่วนใหญ่ยังคงเป็นการคมนาคมทางน้ำ อยู่ และยังอาศัยการเดินทางไปมาหาสู่กันสืบเนื่องมาจากสมัยก่อนๆ ดังที่บาทหลวง Pallegoix ได้เขียนไว้ว่า "...ไม่มีรถเลยสักคันในเมืองหลวง ใช้เรือกันหมด แม่น้ำและลำคลองเป็นเส้นทางคมนาคมทางเดียวเท่านั้น..." (บุปผณาฎ สุวรรณมาศ, 2525: 7) และในสมัยนี้มีคลองคูเมืองที่ขุดขึ้นใหม่ ซึ่งเป็นคลองคูเมืองคลองสุดท้ายและนับเป็นเส้นทางคมนาคมที่มีบทบาทสำคัญกับพื้นที่ย่านเทเวศร์ โดยการขุดคลองนี้เริ่มประมาณปี พ.ศ.2394 เนื่องด้วยขณะนั้นผู้คนภายในพระนครมีจำนวนเพิ่มขึ้นกว่าเมื่อแรกสร้างพระนครใหม่ๆ หลายเท่า จนทำให้บ้านเรือนเริ่มขยายตัวออกมา นอกกำแพงพระนครมากขึ้นเรื่อยๆ ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 จึงได้มีพระราชดำริให้มีการขยายขอบเขตพระนครด้วยการโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคูเมืองขึ้นใหม่อีกชั้นหนึ่ง ดังปรากฏในพระราชพงศาวดาร (ปิยนาด บุนนาค, ดวงพร นพคุณ และสุวิธณา ธาดานิติ, 2525: 27) ความว่า

"... ทุกวันนี้บ้านเมืองเจริญขึ้น ผู้คนก็มากกว่าเมื่อแรกสร้างกรุงเก่า ควรที่จะขยายพระนครให้กว้างออกไปอีกชั้นหนึ่ง จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งว่าที่พระสมุหกลาโหมเป็นแม่กอง เจ้าหมื่นไวยวรนาถ เป็นกงสี จ้างจีนขุดคลองคูพระนครออกไปอีกชั้นหนึ่ง ปากคลองข้างทิศใต้ออกไปริมวัดแก้วฟ้า ปากคลองข้างทิศเหนือออกไปริมวัดเทวราชกุญชร เป็นแนวขนานกับคลองรอบกรุง ซึ่งขุดไว้ครั้งรัชกาลที่ 1 คลอง กว้าง 10 วา ลึก 6 ศอก ยาว 137 เส้น 10 วา สิ้นค่าใช้จ่าย 391 ชั่ง 13 ตำลึง 1 บาท 1 เฟื้อง..."

คลองนี้ขุดเสร็จในปี พ.ศ.2397 และพระราชทานนามว่า "คลองผดุงกรุงเกษม" โดยคลองขุดใหม่นี้มีความแตกต่างจากคลองขุดที่เคยทำกันมา เพราะไม่มีการก่อกำแพงเสียบแนว

คูเมือง มีเพียงการสร้างป้อมปราการตามแนวคลองเพื่อสร้างความมั่นใจให้แก่ราษฎรที่ตั้งบ้านเรือนอยู่นอกกำแพงพระนคร ได้แก่ ป้อมป้องปัจจามิตร ป้อมปิดปัจจามิตร ป้อมผลาญไฟริราบ ป้อมปราบศัตรูพ่าย ป้อมทำลายปรบักษ์ ป้อมหักกำลังดัชกร และป้อมมหานครรักษา ซึ่งตั้งอยู่บริเวณปากคลองผดุงกรุงเกษมด้านเหนือใกล้กับวัดนราดสุนทรिकารามหรืออยู่ในขอบเขตย่านเทเวศร์ อีกทั้งยังมีป้อมอีกห้ายมหานุ ซึ่งสร้างสำหรับยิงปืนค้ำับแขกเมืองตามธรรมเนียมสูงสุด

สำหรับวัตถุประสงค์หลักของการขุดคลองก็เพื่อที่จะขยายอาณาเขตพระนครออกไปและให้ประชาชนได้สัญจรทำมาค้าขายกันได้สะดวก ซึ่งก็เป็นไปตามนั้นคือ ก่อให้เกิดการแผ่ขยายของความเจริญออกมานอกกำแพงพระนครมากขึ้น ทำให้ความเจริญขยายออกไปสู่ชนบทอย่างฉับพลัน โดยเฉพาะบริเวณพื้นที่ย่านเทเวศร์เป็นพื้นที่หนึ่งที่ได้รับประโยชน์อย่างเต็มที่จากคลองนี้ เนื่องจากเส้นทางของคลองตัดผ่านกลางพื้นที่ และได้แบ่งย่านเทเวศร์ออกเป็นสองฝั่งด้วยกัน เท่ากับเป็นการช่วยเปิดพื้นที่ภายในย่านให้มีการเข้าถึงที่สะดวกขึ้น ส่งผลให้มีประชากรเข้ามาตั้งถิ่นฐานภายในย่านมากขึ้นด้วย เช่น ตามริมคลองผดุงกรุงเกษม รวมทั้งต่อมาบริเวณปากคลองได้กลายมาเป็นแหล่งชุมนุมของเรือค้าขายจนเกิดเป็นตลาด สร้างความคึกคักให้กับย่านเป็นอย่างมาก



ภาพที่ 4.2 บริเวณปากคลองผดุงกรุงเกษมที่มีสภาพเป็นแหล่งการค้า และมีการตั้งถิ่นฐานริมคลอง (ที่มา : หนังสือกรุงเทพฯ 2489-2539)

สภาพคลองขณะนั้นจึงพบเห็นเรือสินค้าจอดเรียงรายอย่างคับคั่งและเป็นแนวยาวเข้าไปตามริมคลองผดุงกรุงเกษม แสดงให้เห็นว่าคลองถูกใช้เพื่อการสัญจรทำมาค้าขายระหว่างกันจนเกิดเป็นแหล่งการค้าต่างๆ ขยายตัวไปตลอดแนวลำคลอง ส่งผลให้คลองผดุงกรุงเกษมได้กลายมาเป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งสินค้าที่สำคัญของกรุงรัตนโกสินทร์ในช่วงนี้ และ

ทำให้มีการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนหนาแน่นควบคู่ไปตลอดตามแนวริมคลองด้วย รวมถึงคลองผดุงกรุงเกษมยังได้มีแนวเส้นทางเชื่อมต่อกับคลองคูเมืองเดิมและคลองรอบกรุง ทำให้การเดินทางติดต่อไปมาระหว่างกันของผู้คนทั้งในซานพระนครและนอกกำแพงพระนคร กับภายในเมืองเป็นไปได้อย่างสะดวกและทั่วถึงกันโดยตลอด (ปิยนาค บุนนาค และคณะ, 2525: 28) รวมถึงยังเชื่อมโยงและช่วยให้การเดินทางติดต่อกับพื้นที่ฝั่งตรงข้ามมีความสะดวกมากขึ้นด้วย

นอกจากนี้จากคำบอกเล่าของพระเทพรัชมงคลเมธี พบว่าในช่วงนี้การเดินทางจากวัดนรนาถสุนทริการามข้ามคลองผดุงกรุงเกษมไปอีกฝั่งจะอาศัยสะพานไม้เล็กๆ รวมถึงบริเวณข้างวัดยังมีคูน้ำที่เรือสามารถวิ่งได้ ทำให้การสัญจรไปมาเป็นไปอย่างสะดวกสบาย แต่ปัจจุบันคูต่างๆ ถูกถมจนหมดแล้ว (พระเทพรัชมงคลเมธี, สัมภาษณ์, 29 ธันวาคม 2546) ทั้งนี้การกล่าวถึงคูน้ำข้างวัดนั้นสอดคล้องกับข้อความในหนังสือที่ระลึกงานบำเพ็ญกุศลอุทิศถวายเจ้าประคุณสมเด็จพระมหาเมธีวงศ์ อดีตเจ้าอาวาสวัดนรนาถสุนทริการาม (2546) ที่มีใจความตอนหนึ่งกล่าวไว้ว่า "...มีคลองนางหงษ์ผ่านวัดไปออกหน้าวัดทะเลไปสู่สนามม้านางเลิ้งในปัจจุบัน (ตั้งแต่ครั้งยังไม่มีสนามม้า) แล้วไปบรรจบกับคลองสัมปอຍหน้าวัดบรมนิวาส หลังจากการขุดคลองผดุงกรุงเกษมแล้วไม่มีความจำเป็นจะต้องใช้ คลองจึงตื่นเขิน และต่อมาก็ได้มีการถมไปจนหมดสิ้น" (วัดนรนาถสุนทริการาม, 2546: ๘) ประกอบกับจากคำพูดของประธานชุมชนวัดนรนาถที่กล่าวถึงทางเดินเข้าถึงชุมชนในปัจจุบันว่า "ทางเดินในชุมชนซึ่งอยู่ติดกับกำแพงวัดนั้น ในอดีตเคยเป็นคูน้ำมาก่อน และเป็นทางสัญจรหลักของชุมชนด้วย" (เสนาะ ช่างสมบูรณ, สัมภาษณ์, 15 กุมภาพันธ์ 2547)

ระยะต่อมาถนนเริ่มเข้ามามีบทบาท ส่งผลให้การพัฒนาเปลี่ยนไปเป็นการตัดถนนแทน เพราะเริ่มมีการใช้รถม้า รถลาก และรถจักรยานขึ้นแล้ว โดยมีการตัดถนนสายใหม่ๆ อาทิ ถนนตรง ถนนเจริญกรุง ถนนบำรุงเมือง ถนนเฟื่องนคร เป็นต้น ซึ่งนับได้ว่าสมัยรัชกาลที่ 4 นี้เป็นสมัยเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงระบบสัญจร

แต่อย่างไรก็ตามเมืองยุคใหม่นั้นได้เริ่มมีการพัฒนาอย่างจริงจังในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) โดยมีแนวนโยบายสำคัญที่เน้นเรื่องการค้ามาคมติดต่อเป็นหลัก โดยเฉพาะการตัดถนน ซึ่งถนนสายแรกที่ตัดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 และเข้ามามีบทบาทสำคัญกับย่านเทเวศร์ก็คือ ถนนสามเสน การตัดถนนสายนี้ถูกแบ่งออกเป็น 2 ช่วงด้วยกัน คือ ระยะแรกตัดตั้งแต่สะพานนเรศวร ผ่านวังบางขุนพรหมไปถึงคลองผดุงกรุงเกษม และระยะหลังได้ตัดเพิ่มต่อจากเดิมไปถึงคลองสามเสน โดยถนนสามเสนนับเป็นเส้นทางที่มีความสำคัญ เนื่องจากมีเส้นทางมุ่งขึ้นไปทางด้านเหนือของพระนครเชื่อมสู่พระราชวังสราญดุสิตนั่นเอง

การตัดถนนสามเสนมีหลักฐานว่าเริ่มทำขึ้นราว พ.ศ.2435 ภายใต้การดำเนินการของกรมขุนนริศรราช เจ้ากรมโยธาธิการในขณะนั้น ทั้งนี้การตัดถนนสายนี้มีความล่าช้าอยู่บ้าง ดังจะเห็นได้จากหนังสือที่กรมขุนนริศรราช กราบทูลกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ ค่อมมิตติบังคับ กรมพระนครบาล ลงวันที่ 11 ส.ค. ร.ศ.110 ความว่า "การปักกรุยทางนั้นยิ่งไกล ยิ่งลำบาก เพราะต้องเดินบุกรก... คิดตัดการออกเป็นตอนๆ คือ ตอนตั้งแต่สะพานวัดชนะสงคราม ไปจนถึงวัดสารพัดช่างก่อน แล้วจึงจะได้ปักกรุยและทำการต่อไปอีก... และจนบัดนี้เจ้าพนักงานได้ปักกรุยไปถึงคลองผดุงแล้ว..." (กจ.น.46.4/14 กรมโยธาธิการ อ้างถึงในอิศรา ทองธวัช, 2532: 59) ต่อมาใน พ.ศ.2441 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้สร้างพระราชวังสวนดุสิต จึงได้ตัดถนนสามเสนต่อไปจนถึงคลองสามเสน ส่วนที่ต่อจากคลองสามเสนขึ้นไปทางเหนือ นั้น ตัดเมื่อไรไม่ทราบแน่ชัด แต่คาดว่าน่าจะเป็นช่วงปลายของรัชกาล

และในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 นี้ นับเป็นระยะที่มีการพัฒนาเมืองออกไปนอกเขตคลองผดุงกรุงเกษม หรือเป็นช่วงที่กล่าวได้ว่าอิทธิพลของอารยธรรมตะวันตกได้แผ่เข้ามาเป็นอย่างมาก เนื่องจากภายหลังจากที่รัชกาลที่ 5 เสด็จกลับจากการประพาสประเทศต่างๆ ในทวีปยุโรปนั้น ได้มีพระราชประสงค์ที่จะสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ให้สวยงามเป็นระเบียบทัดเทียมกับประเทศในยุโรปที่ได้ทอดพระเนตรมา ประจวบกับโปรดเกล้าฯ ให้สร้าง "วังสวนดุสิต" ขึ้นทางทิศเหนือเพื่อเป็นที่แปรพระราชฐาน โดยอาศัยเส้นทางถนนสามเสนเป็นเส้นทางหลักในการคมนาคมระหว่างในเมืองและนอกเมือง ต่อมาเมื่อได้เสด็จประทับที่พระราชวังนี้เป็นส่วนใหญ่แล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตัดถนนราชดำเนินขึ้นเชื่อมระหว่างพระราชวังสวนดุสิตกับพระบรมมหาราชวัง โดยให้เป็นถนนที่กว้างใหญ่และงดงามเหมือนกับถนนในต่างประเทศ

ส่วนพื้นที่โดยรอบพระราชวังก็โปรดเกล้าฯ ให้ตัดถนนขึ้นในลักษณะเป็นตารางสี่เหลี่ยม (Grid System) หลายสายจนเต็มพื้นที่ระหว่างคลองผดุงกรุงเกษมถึงคลองสามเสน และพระราชทานชื่อเป็นจีนหรือแปลจากภาษาจีนตามเครื่องลายครามที่เล่นกันในสมัยนั้น เช่น ถนนช่างอี เพื่อโอบด้านหลังหรือทางทิศเหนือ ถนนดวงตะวัน เพื่อโอบด้านหน้าหรือทางทิศใต้ ถนนลก เพื่อโอบด้านตะวันออก และถนนไบพร เป็นต้น ปัจจุบันถนนเหล่านี้ได้เปลี่ยนชื่อใหม่หมดแล้ว เช่น ถนนช่างอีเป็นถนนราชวิถี ถนนดวงตะวันเป็นถนนศรีอยุธยา ถนนลกเป็นถนนพระราม 5 และถนนไบพรเป็นถนนอุทองนอก รวมถึงด้านตะวันตกของพระราชวังยังมีถนนสามเสน ตั้งแต่คลองผดุงกรุงเกษมขึ้นไปถึงคลองสามเสน ซึ่งสร้างต่อจากถนนสามเสนเดิมโอบอยู่ กับมีถนนเบญจมาศ (ถนนราชดำเนินนอก) ตัดจากพระราชวังดุสิตไปถึงคลองผดุงกรุงเกษม (ชัย เรื่องศิลป์, 2517: 334) ซึ่งถนนรอบพระราชวังสายต่างๆ นี้ได้กลายเป็นถนนสายสำคัญทางด้านทิศเหนือที่สร้างความเจริญให้กับพื้นที่



นอกจากนี้ยังมีถนนอีกหลายสายที่ตัดขึ้นเป็นโครงข่ายสำคัญในการติดต่อระหว่างถนนในกำแพงเมือง และถนนนอกกำแพงเมือง เช่น ถนนตลาดนางเลิ้ง (ถนนนครสวรรค์) ซึ่งเริ่มต้นจากคลองรอบกรุงตรงประตูพุดมียาศไปถึงคลองผดุงกรุงเกษม และถนนประแจจีน (ถนนเพชรบุรี) ไปต่อกับถนนพญาไท

สำหรับบริเวณย่านเทเวศร์ นอกจากมีถนนสามเส้นเป็นเส้นทางหลักของพื้นที่แล้ว ยังมีถนนสายอื่นๆ ที่มีบทบาทและความสำคัญต่อพื้นที่ย่านเทเวศร์จนถึงทุกวันนี้ อาทิเช่น มีการตัดถนนกรุงเกษมผ่านกลางย่าน ซึ่งนับได้ว่าเป็นถนนสายแรกที่สร้างขึ้นเลียบบนคลองผดุงกรุงเกษมจากปากคลองด้านเหนือมาจนถึงเชิงสะพานทิพย์เสถียร และมาบรรจบกับถนนตรงหรือถนนพระราม 4 ในปัจจุบัน นอกจากนี้ยังถือเป็นถนนตัวอย่างของการขุดคลองและการสร้างถนนขนาบที่ช่วยให้การใช้ถนนและคลองควบคู่กันได้อย่างสะดวกและทั่วถึง และนับเป็นการเชื่อมพื้นที่ของย่านไปสู่พื้นที่เมืองทางด้านตะวันออก รวมถึงมีถนนลูกหลวงที่ตัดขึ้นเลียบบนคลองผดุงกรุงเกษมอีกด้านหนึ่ง กับถนนท่าเกษม ซึ่งต่อมาเชื่อมไปต่อกับถนนวิสุทธิกษัตริย์ และถนนราชดำเนินนอก

ส่วนในบริเวณใกล้เคียงกับย่านเทเวศร์หรือพื้นที่ทางด้านทิศเหนือยังมีถนนสายอื่นๆ ที่ถูกตัดขึ้นอีกมากมาย และถูกจัดวางอย่างเหมาะสมเป็นระเบียบตามหลักวิธีการจากประเทศทางตะวันตก เนื่องจากเป็นช่วงที่เร่งสร้างความเจริญ และการวางผังเมืองเพื่อเสริมความสง่างามให้แก่เมือง ซึ่งส่วนใหญ่แล้วถนนเกือบทั้งหมดจะอยู่โดยรอบพื้นที่ย่านเทเวศร์ อาทิ ถนนราชวัตร (ถนนนครไชยศรี) ถนนดวงเดือน (ถนนสุขุขทัย) ถนนคอเสื้อ (ถนนพิษณุโลก) ส่วนถนนแนวขวางที่มีทิศทางจากเหนือลงใต้ ได้แก่ ถนนฮก (ถนนหน้าวัดเบญจมบพิตร) ถนนลิ่ว (ถนนสวรรคโลก) ซึ่งผ่านด้านตะวันออกของสวนจิตรลดา และถนนบรรทัดทอง (พระราม 6) ซึ่งทำจากถนนเพชรบุรีไปตัดกับถนนช่างฮี แล้วเลยไปถึงที่ส่งน้ำคลองสามเสน (ชัย เรื่องศิลป, 2517: 346) ดังหลักฐานจากพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า "...ส่วนการที่ควรเป็นของกรมโยธาธิการจะทำ เพราะเป็นการราชฎร เติรไปมาที่แต่ก่อน ราชฎรยอมเติรไปมาตามท้องทุ่งลัดมาออกถนนสามเสนโดยทางหนึ่งทางใดได้ เช่น ทางวังดุสิต ซึ่งปลุกพลบลาอยู่เดี๋ยวนี เมื่อล้อมปิดเสียไม่ไห้ราชฎรเติรไปมา ก็จำจะต้องเปิดทางอื่นไห้เติร จึงเป็นการจำเป็นต้องตัดถนนราชวัด (ถนนนครไชยศรี) สกัต์ด้านเหนือสายหนึ่ง ถนนชิว (ถนนสวรรคโลก) สกัต์ด้านตะวันออกสายหนึ่ง ถนนคอเสื้อ (ถนนพิษณุโลก) สกัต์ด้านใต้สายหนึ่ง เป็นถนนเติรรอบสวนดุสิต และถนนตัดลงแม่น้ำเพื่อไห้เปนการสะดวกแก่ผู้ค้าขาย แลผู้ที่ตั้งอยู่ในท้องถนนสามเสนอีก 3 สาย คือ ถนนชังฮันนอก (ปัจจุบันคือถนนราชวิถีช่วงสามเสนถึงแม่น้ำเจ้าพระยา) ถนนดวงเดือนนอก (ถนนสุขุขทัย ช่วงถนนสามเสนถึงแม่น้ำเจ้าพระยา) ถนนดาวช่าง ยังปลายถนนเล็กๆ น้อยๆ ซึ่งออกไปนอกบริเวณสวนดุสิต" (กจช. ร.5 ยธ.9/39) พร้อมกันนี้ยังได้มีการปลูกต้นไม้ขึ้นริม

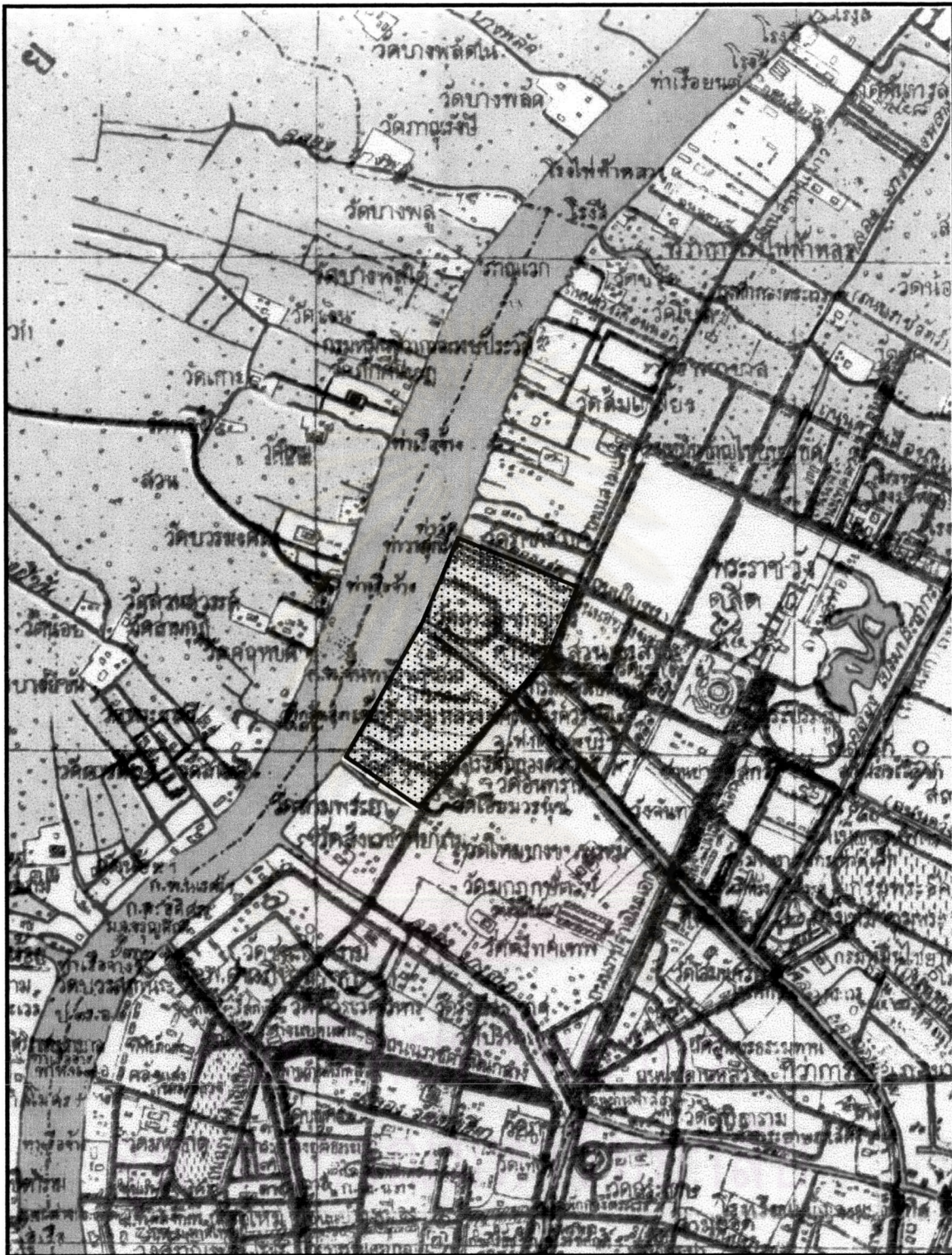
ถนนเพื่อความสวยงามและร่มรื่น เช่น จากหลักฐานพบว่าถนนสามเสนมีการปลูกต้นไม้ประดับ ถนนคลองผดุงกรุงเกษมปลูกต้นไม้ม่วงกะล่อน ถนนดวงเดือนปลูกต้นไม้หลังสุนทร เป็นต้น (กชข. ร.5 ยธ. 9/37 อ้างถึงในอิศรา ทองธวัช, 2532: 60)

ดังนั้นจากถนนต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้นสรุปได้ว่าถนนที่อยู่ทางด้านเหนือของคลองผดุงกรุงเกษมนั้นล้วนแต่ตัดขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 แทบทั้งสิ้น (แผนที่ 4.4)

ต่อมาเมื่อมีการตัดถนนเป็นจำนวนมาก และเพื่อความสะดวกในการสัญจรมากขึ้นจึงได้มีการสร้างสะพานข้ามคลองในบริเวณต่างๆ ของเมือง โดยเฉพาะสะพานข้ามคลองผดุงกรุงเกษม (ซึ่งเป็นคลองคูเมืองเดิมในสมัยรัชกาลที่ 4) เชื่อมระหว่างถนนสองฟากคลองและตั้งชื่อตามนามที่รัชกาลที่ 5 ทรงพระราชทานแต่ข้าราชการในยุคนั้นให้คล้องจองกัน 5 สะพาน ได้แก่ สะพานเทเวศรณฤมิตร สะพานวิศนุกรมณฤมาณ สะพานมัชวานรังสรรค์ สะพานเทวกรรมรังรักษ์ และสะพานจตุรพักตรรังสฤษดิ์ เรียงรายไปตั้งแต่บริเวณสี่แยกเทเวศร์ จนถึงสี่แยกสะพานขาว โดยสะพานที่ผ่านพื้นที่ย่านเทเวศร์ คือ สะพานเทเวศรณฤมิตร ซึ่งเป็นสะพานข้ามคลองผดุงกรุงเกษมแห่งสุดท้ายที่จะไปออกปากคลองผดุงกรุงเกษมทางด้านเหนือทะเลแม่เจ้าพระยา บริเวณวัดเทวราชกุญชรวรวิหาร และในปัจจุบันทางกรุงเทพมหานครยังคงรักษานามพระราชทานเดิมของสะพานครั้งรัชกาลที่ 5 ไว้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ (ภานุพรรณ, 2545: 108)

ในช่วงเริ่มสร้างสะพานนั้น สง่า กาญจนาคพันธุ์ได้กล่าวถึงสภาพบริเวณย่านเทเวศร์ไว้ในหนังสือกรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อนว่า "...กรุงเทพฯ เมื่อก่อนพื้นคลองผดุงกรุงเกษมซึ่งเป็นคลองขุดใหม่ออกไปตั้งแต่สะพานเทเวศร์ ไม่ค่อยเห็นบ้านเรือนและผู้คน เห็นแต่สวนป่า ต้นไม้เขียวๆ บ้านเรือนประปรายตามถนน ส่วนถนนกรุงเกษม ต่อสะพานเทเวศร์ไปเป็นถนนโล่งๆ บ้านเรือนคนไม่ค่อยมีเหมือนกัน เป็นแต่ป่ากับสวนต้นไม้..." (สง่า กาญจนาคพันธุ์, 2520) นอกจากนี้ ไหญ่ นายน ยังได้กล่าวถึงสะพานเทเวศรณฤมิตร (ถนนสามเสน) ในช่วงสมัยต่อมาไว้ในนิตยสารเมืองโบราณอีกว่า "...เมื่อสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 อเมริกาได้ใช้เครื่องบิน บี 29 มาทิ้งระเบิดที่ โรงไม้ อู่ต่อเรือของญี่ปุ่น ลงหลังหลวงพ่อดโต วัดอินทรวิหาร บ้านเรือนแถบนั้นพังพินาศ แต่หลวงพ่อดโตไม่เป็นอะไรเลย รวมทั้งสะพานเทเวศรณฤมิตรด้วย..." (ไหญ่ นายน, 2538: 294)

ภายหลังเมื่อเมืองเจริญเติบโตมากขึ้น และเริ่มขยายตัวออกไปตามเส้นทางคมนาคมทั้งทางน้ำและทางบก ในช่วงนี้มีคลองซึ่งไม่มีหลักฐานว่าขุดเมื่อใด แต่ปรากฏขึ้นในพื้นที่ใกล้เคียง คือ คลองบางขุนพรหม (หรือคูวัดสามพระยา) อยู่บริเวณข้างวัดสามพระยาขวางถนนสามเสน (เสาวลักษณ์ บุญโพธิ์ภักขิต, 2540: 29) และจากการขยายตัวของชุมชนออกมาสู่พื้นที่



**ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาพื้นที่ย่านเทเวศร์ กรุงเทพมหานคร**

**แผนที่ 4.4 โครงข่ายถนนปี พ.ศ.2453**

**สัญลักษณ์**

 **พื้นที่ศึกษา**



สาขาวิชาการวางผังเมือง  
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร



สงวนลิขสิทธิ์ © ๒๕๐๐

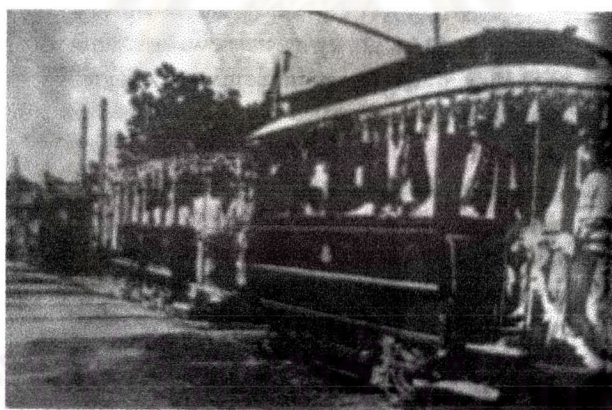
ทางด้านเหนือของพระนคร ทำให้มีการสร้างท่าเรือเรียงรายตลอดแนวสองฝั่งแม่น้ำมาตามจุดต่างๆ เพื่อรองรับการขยายตัว ซึ่งในพื้นที่ย่านเทเวศร์ขณะนั้นก็เต็มไปด้วยผู้คนเข้ามาตั้งบ้านเรือนท่ามาหากินกันจนเต็มพื้นที่ จึงเกิดท่าเรือขึ้น 2 ท่าด้วยกัน คือ ท่าวิสุทธิกษัตริย์ตั้งอยู่ถัดขึ้นไปทางทิศเหนือจากท่าวัดสามพระยา และท่าเทเวศร์ตั้งอยู่บริเวณปากคลองผดุงกรุงเกษม ปลายถนนกรุงเกษม ซึ่งท่าเรือที่เกิดขึ้นในย่านเทเวศร์นี้สามารถช่วยอำนวยความสะดวกในการสัญจรไปมาของผู้คนได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ชุมชนในฝั่งตรงข้าม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพื้นที่อยู่อาศัยก็มีท่าเรือเกิดขึ้น 2 แห่งเช่นเดียวกัน คือ ท่าวัดคฤหบดี และท่าวัดบวรเมษล ทั้งนี้ท่าเรือที่เกิดขึ้นใหม่ส่งผลให้การเดินทางติดต่อระหว่างพื้นที่สองฝั่งแม่น้ำเป็นไปด้วยความสะดวกยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตามเนื่องด้วยในรัชกาลนี้ถนนมีการใช้อย่างแพร่หลายขึ้น และต่อมาการสัญจรโดยเรือก็มิได้มีคนใช้น้อยลงมาก พาหนะทางบกประเภทต่างๆ จึงพบเห็นได้ทั่วไปตามท้องถนน อาทิ ม้า รถม้า รถเจ๊กสำหรับนั่งและบรรทุกของ เป็นต้น โดยเฉพาะทางฝั่งพระนคร ดังที่ส่งกาญจนาคพันธุ์ ได้กล่าวถึงสภาพพื้นที่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ไว้ว่า "...ถนนหนทางช่วงนี้ ยวดยานพาหนะมีรถเจ๊กมากที่สุด แต่ถนนหนึ่งๆ จะมีวิ่งเพียง 1-2 คัน นอกจากนี้ก็มีรถม้าใช้กันบ้าง รถกระบะสำหรับบรรทุกของก็มีแต่คนใช้น้อย ใช้เมื่อมีงานหรือมีพิธีซึ่งทำให้เป็นเกียรติ ปกติใช้รถเจ๊กกันทั้งนั้นเพราะคนนั่งแล้วบรรทุกของก็ได้ แล้วก็มีการ..." (ส่งา กาญจนาคพันธุ์, 2520)

สมัยนี้จึงนับได้ว่าเริ่มมีการนำรถรางเข้ามาใช้เป็นครั้งแรก นอกเหนือจากพาหนะอื่นๆ เพื่อให้การเดินทางของประชาชนมีความสะดวกรวดเร็วขึ้น อันเป็นทางนำมาซึ่งความเจริญของชาติ และได้ชื่อว่าเป็นพาหนะที่ดีที่สุดในสมัยนั้น แม้ในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 5 จะเริ่มมีรถยนต์เข้ามาใช้กันมากขึ้น แต่รถรางก็ยังคงเป็นที่นิยมมากกว่า โดยการนำรถรางเริ่มขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2430 ขณะนั้นรัฐบาลได้อนุญาตให้บริษัทของนายจอห์น ลอฟตัส และนายเอ ดูเปิลลี เดริเซอเลียว ทำทางรถรางชนิดใช้ม้าลากจากพระบรมมหาราชวังถึงตำบลบางคอแหลม และเริ่มวิ่งรับผู้โดยสารครั้งแรกในวันที่ 22 กันยายน พ.ศ.2430 ซึ่งมีระยะทางจากหน้าศาลเจ้าพ่อหลักเมืองข้ามโค้งไปหาถนนเจริญกรุง จนกระทั่งถึงบางคอแหลม (ถนนตกในปัจจุบัน) และเรียกรถรางสายนี้กันต่อมาว่า "สายหลักเมือง-ถนนตก" แต่เนื่องจากไม่เป็นที่นิยมของคนกรุง กิจการจึงขาดทุนเรื่อยมา จนภายหลังมีการโอนสัมปทานต่อๆ มาให้กับบริษัทไฟฟ้าสยามจำกัด ของชาวเดนมาร์ก (ซึ่งเป็นบริษัทผู้จำหน่ายไฟฟ้าผูกขาดเกือบทั่วทั้งพระนคร) รถรางเดิมที่ใช้ม้าลากจึงพัฒนามาใช้กำลังไฟฟ้าแทนในปี พ.ศ.2437 ซึ่งในช่วงนี้เองรถรางได้สร้างความรู้สึกตื่นตาตื่นใจแก่ผู้คนเป็นอย่างมาก เพราะมีการเก็บค่าโดยสารถูกกว่าเมื่อครั้งลากด้วยม้ามาก หรือกล่าวได้ว่าเป็นรถโดยสารสาธารณะประจำทางที่มีค่าโดยสารถูกที่สุด และแม้จะแบ่งเก็บเป็นระยะ แต่ระยะทางก็ไกลมาก และยังใช้ตัวที่ยังไม่หมดระยะต่ออีกสายให้หมดระยะได้ด้วย นอกจากนี้ยังสามารถใช้ต่อได้ทั้งของ

บริษัทไฟฟ้าและของรัฐบาล (ยศ วัชรเสถียร, 2521: 175) ผู้คนจึงพากันเต็มใจมาใช้บริการรถราง เป็นประจำเมื่อจุดหมายที่ต้องการจะไปมีรถรางผ่านหรือเฉียด (ยศ วัชรเสถียร, 2521: 169) พร้อมกันนั้นในปีเดียวกันนี้เองกิจการเดินรถรางได้ขยายกิจการเรื่อยมา และมีการเปิดดำเนินการขึ้นหลายบริษัท จนมีรถรางกระจายไปตามถนนสายสำคัญๆ ทั่วเมือง โดยเฉพาะสายบางคอแหลม ได้รับความนิยมสูงสุด มีผู้มาใช้บริการเป็นจำนวนมาก (วิระ สัจกุล และคณะ, 2544: 2-25)

ครั้นถึงปี พ.ศ.2443 นายเอ ดูเปลลี ริเชอเลียว และนาย อ็อก เวสเตินโฮลท์ ได้รับสัมปทานบัตรให้ทำการก่อสร้างและเดินรถรางสายสามเสนเพิ่ม ระยะเวลาตั้งแต่ทำนํ้าบางกระบือมาตามถนนสามเสนจนถึงสถานีรถไฟสายปากน้ำ ซึ่งรถรางสายนี้เท่ากับว่าเป็นการเชื่อมส่วนเหนือของพระนครให้ติดต่อกับใจกลางเมือง แต่ต่อมาได้มีการโอนให้กับบริษัทการไฟฟ้าสยาม จำกัดด้วยเช่นกัน กิจการของบริษัทเจริญมากขึ้นทั้งการเดินรถรางและการจำหน่ายกระแสไฟฟ้า จนกระทั่งในปีเดียวกันนั้นบริษัทรถรางไทย จำกัด ได้ถือกำเนิดขึ้นด้วยพระดำริของกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ ซึ่งพระองค์ได้รับสัมปทานในการเดินรถราง 3 สายในนามบริษัทรถรางไทย คือ สายดุสิต สายหัวลำโพง และสายรอบเมือง ซึ่งเรียกกันว่า "รถรางสายแดง" เนื่องจากทาสีแดงทั้งคัน และได้มีการทำพิธีเปิดเดินรถรางสายรอบเมืองครั้งแรก โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ.2448 ที่โรงไฟฟ้าบริเวณใต้วัดราชาธิวาส



ภาพที่ 4.3 พิธีเปิดรถรางสายรอบเมืองของบริษัทรถรางไทย (รถรางสายแดง) เมื่อปี พ.ศ.2448

(ที่มา : หนังสือสองศตวรรษกรุงสยาม)

รถรางสายแดงนี้ดำเนินการเรื่อยมาจนกระทั่งปี พ.ศ.2450 บริษัทไฟฟ้าสยามได้เข้ามาซื้อกิจการและดำเนินการแทนทั้งหมด โรงไฟฟ้าของบริษัทรถรางไทยจึงได้ยุบตัวลง จนในที่สุดปี พ.ศ.2451 จึงมีการรวมกิจการรถรางสายสามเสนและสายแดงเข้าด้วยกัน และได้

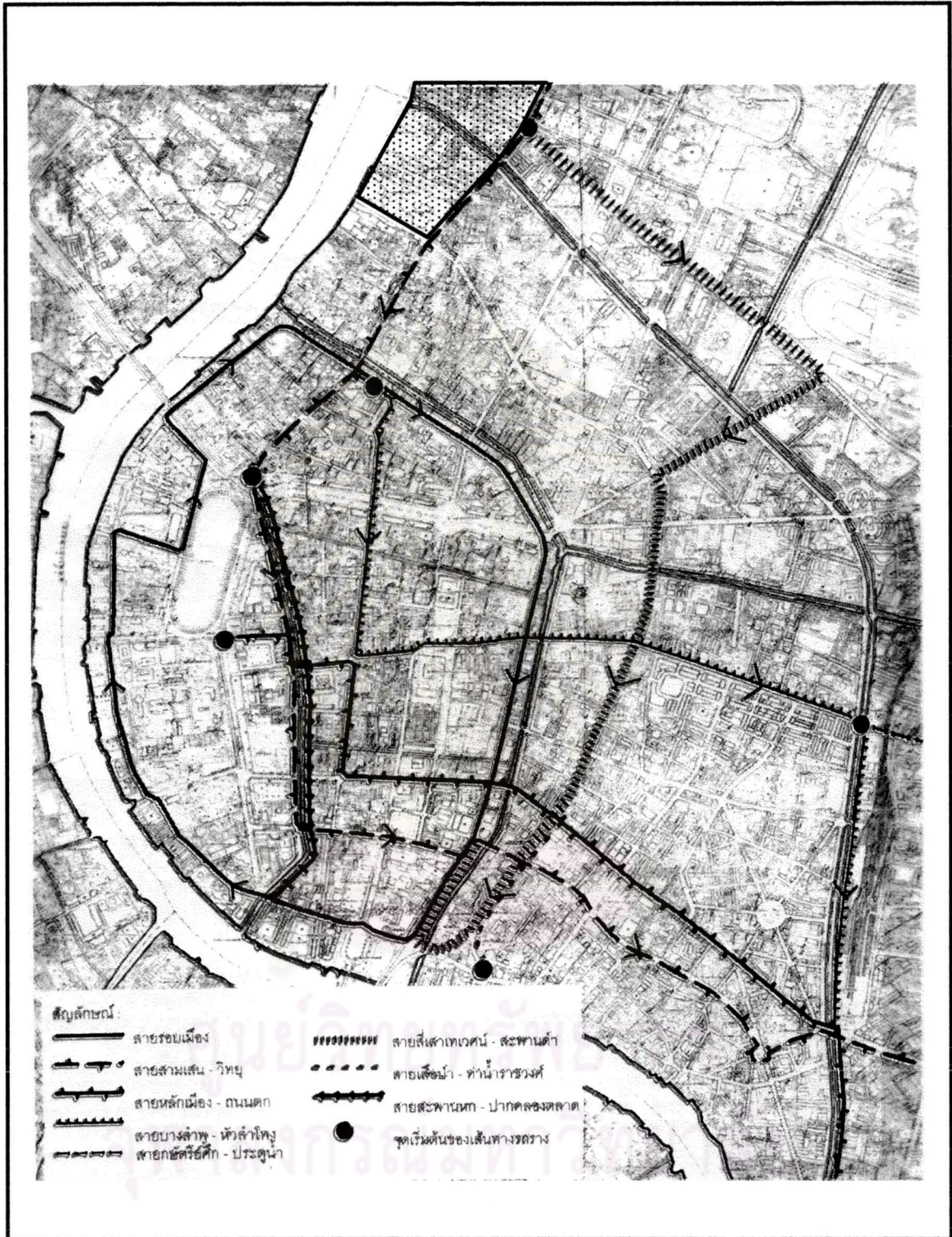
เปลี่ยนชื่อเป็นบริษัท ไฟฟ้าไทยคอร์ปอเรชัน จำกัด ซึ่งมีรถรางวิ่งตามถนนสายต่างๆ เป็นระยะทางยาวทั้งสิ้น 45,120 เมตร รวมทั้งหมด 11 สาย

ครั้งสัมปทานการเดินรถรางของบริษัท ไฟฟ้าไทยคอร์ปอเรชัน จำกัด ได้สิ้นสุดลงเมื่อวันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ.2492 และไม่มีการต่อสัมปทาน รัฐบาลจึงเข้ามาดำเนินการต่อในนามของการไฟฟ้ากรุงเทพฯ สังกัดกรมโยธา เทศบาลนครกรุงเทพฯ กระทรวงมหาดไทย ตั้งแต่ พ.ศ.2493 เป็นต้นมา (ชาลี เขียมกระสินธุ์, 2540: 129-135) และให้คงเหลือเส้นทางเดินรถเพียง 8 สาย ดังแสดงในแผนที่ 4.5 (วีระ สัจกุล และคณะ, 2544: 2-26)

แต่เป็นที่น่าเสียดายที่คณะรัฐมนตรีได้ลงมติให้เลิกเดินรถรางในพระนครเมื่อวันที่ 19 ธันวาคม พ.ศ.2504 โดยให้ทยอยเลิกเดินรถรางไปที่ละสาย และในที่สุดก็เลิกกิจการสายรอบเมืองที่มีการคงไว้เพื่อเป็นอนุสรณ์เป็นสายสุดท้าย เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ.2511 ด้วยเหตุผลที่ว่าขณะนั้นมียานพาหนะอื่นๆ ที่ใช้สะดวก รวดเร็วยิ่งกว่ารถราง อาทิเช่น รถยนต์ และรถเมล์ นอกจากนี้รถรางยังทำให้การจราจรติดขัด กีดขวางการเดินรถอื่นๆ ค่าใช้จ่ายไม่คุ้มทุน และเหตุผลอีกหลายประการ (เทพชู ทับทอง, 2525: 21)

ซึ่งบริเวณย่านเทเวศร์มีแนวเส้นทางรถรางวิ่งผ่านเพียง 1 สาย คือ รถรางสายสามเสน-วิฑู ที่วิ่งจากท่าหน้าบางกระบือมาตามถนนสามเสน ผ่านเทเวศร์ บางลำภู มาข้ามคลองหลอดที่สะพานเสี้ยว เลี้ยวริมคลองหลอดไปตามถนนราชินี ผ่านหลังกระทรวงกลาโหม เข้าถนนพารุต์ สะพานหัน เลี้ยวเข้าถนนมหาไชย แล้วไปออกถนนเยาวราชฝั่งเหนือ เลี้ยวตรงสามแยกข้ามคลองผดุงกรุงเกษม สู่หัวลำโพง ถนนพระราม 4 ฝั่งใต้ สะพานเหลือง สามย่าน ศาลาแดง และไปสุดปลายทางที่ถนนวิฑูติดกับถนนสาทร รวมถึงยังมีรถรางอีกสาย คือ สายสี่เสาเทเวศร์-สะพานดำ ที่มีจุดเริ่มต้นอยู่ที่สี่เสาเทเวศร์ บริเวณหัวถนนพิษณุโลก ซึ่งผู้คนที่อยู่อาศัยในย่านเทเวศร์และบริเวณใกล้เคียงสามารถไปใช้บริการได้อย่างสะดวกเช่นกัน (วีระ สัจกุล และคณะ, 2544: 2-27) นอกจากนี้ในบริเวณย่านเทเวศร์ยังคงเคยเป็นที่ตั้งของโรงไฟฟ้ารถรางสายแดงของบริษัทรถรางไทยด้วย

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 มาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 7 คลองได้ลดความสำคัญลง ผู้คนเกือบทั้งหมดเปลี่ยนมาสัญจรทางบกแทน การขุดคลองเพื่อสัญจรจึงได้ยุติลงในช่วงนี้ (มานพ พงศทัต, 2525: 29) ประกอบกับคลองบางสายเริ่มเปลี่ยนสภาพ ทำให้มีการถมคลองเป็นถนนจำนวนคูคลองจึงลดหายไปเป็นจำนวนมาก แต่อย่างไรก็ดีการขนส่งสินค้าและการโดยสารบางส่วนก็ยังคงอาศัยเส้นทางแม่น้ำอยู่ รวมถึงท่าเรือสำหรับชุมชนก็มีเพิ่มขึ้นไปตลอดแนวทั้งสองฝั่งของแม่น้ำ และในช่วงนี้นับได้ว่าถนนเริ่มมีความสำคัญกลายเป็นแกนนำในการกระจายความเจริญของเมือง เนื่องจากมีรถยนต์ รถไฟ รถรางสำหรับสัญจรเพิ่มขึ้นมากมาย พร้อมทั้งมีการ



**ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาพื้นที่ย่านเทเวศร์ กรุงเทพมหานคร**

**แผนที่ 4.5 เส้นทางรถรางไฟฟ้า**

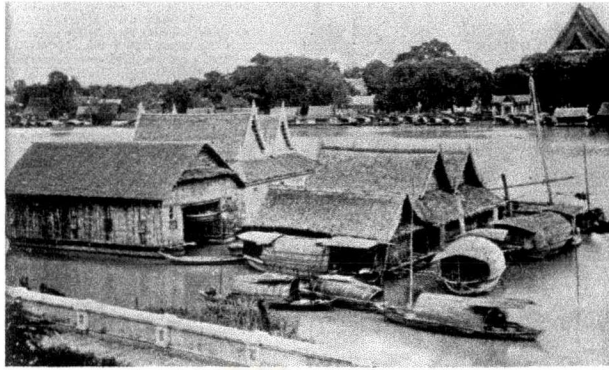
<p><b>สัญลักษณ์</b></p> <p> พื้นที่ศึกษา</p>	<p style="text-align: center; font-size: small;">             สาขาวิชาการวางผังเมือง              คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย         </p>	
<p>ที่มา : โครงการจ้างศึกษาและประชาสัมพันธ์ระบบขนส่งมวลชนเสริมรถรางไฟฟ้า ไม่มีมาตราส่วน</p>		

ตัดถนนและสร้างสะพานเพิ่มเติมขึ้นอีกหลายแห่ง ตลอดถนนสายสำคัญๆ ที่ก่อสร้างไว้ในสมัยที่ผ่านมาก็มาเจริญขึ้นในช่วงนี้เป็นต้นไป ทำให้เริ่มปรากฏบ้านเรือนขนาดใหญ่สร้างขึ้นริมถนนสายสำคัญต่างๆ

#### 4.2.3.3 รูปแบบการตั้งถิ่นฐานและการใช้ประโยชน์ที่ดิน

ในสมัยนี้ ช่วงต้นผู้คนยังคงนิยมปลูกบ้านหรืออยู่แพตามริมแม่น้ำลำคลองอยู่ทั้งสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา เนื่องจากมีความสะดวกในการสัญจร และใช้น้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค ขณะเดียวกันบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นก็ยังคงอยู่ในเขตคลองรอบกรุง ภายในกำแพงพระนคร ส่วนด้านนอกกำแพงพระนครออกมานั้นยังคงมีการพักอาศัยไม่หนาแน่นมากนัก (มุสตีทิพทัต และมานพ พงศทัต, 2525: 117) แต่ทั้งนี้ในย่านเทเวศร์สืบเนื่องต่อจากปลายสมัยรัชกาลที่ 3 ที่มีการสร้างวัดเพิ่มขึ้นในพื้นที่นั้นเท่ากับการส่งเสริมให้เกิดการขยายตัวของราษฎรเข้ามาอยู่อาศัยภายในย่านมากขึ้นกว่าช่วงแรก ต่อมาเมื่อประชากรภายในเมืองมีจำนวนมากขึ้น และตัวเมืองก็เริ่มขยายออกไปเรื่อยๆ รัชกาลที่ 4 จึงโปรดฯให้มีการขยายอาณาเขตของตัวเมือง โดยการขุดคลองผดุงกรุงเกษม ส่งผลให้ราษฎรเริ่มสร้างบ้านเรือนขยายออกมาจนถึงแนวคลอง ซึ่งในภายหลังจากการขุดคลองผดุงกรุงเกษมนี้เอง ความเจริญเติบโตของย่านเทเวศร์ก็ยิ่งเห็นได้ชัดเจนขึ้น เนื่องจากคลองได้ผ่านกลางพื้นที่ ทำให้บริเวณตั้งแต่คลองรอบกรุงถึงคลองผดุงกรุงเกษมและพื้นที่ถัดไป หรือตั้งแต่บริเวณย่านเทเวศร์ขึ้นไปทางเหนือของพระนคร ซึ่งแต่เดิมอยู่นอกเมืองได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของพระนคร หรือเป็นเขตชุมชนใหม่ที่ขยายตัวต่อเนื่องออกมาจากพื้นที่ใจกลางเมืองและเนื่องด้วยบริเวณนี้ถูกกำหนดให้เป็นที่อยู่อาศัยและที่ค้าขายของราษฎร ส่งผลให้พื้นที่ย่านเทเวศร์มีการพัฒนาจากเดิมที่มีเพียงการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนเกาะกลุ่มอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ขยายตัวมาเป็นมีบ้านเรือนราษฎรเพิ่มขึ้นมาตั้งอยู่ในบริเวณริมคลองผดุงกรุงเกษมด้วย แต่ขณะเดียวกันพื้นที่ ด้านในของย่านนั้นก็ยังคงเป็นที่สวนและที่นาปะปนอยู่ นอกจากนี้ในบริเวณปากคลองผดุงกรุงเกษม ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการตั้งถิ่นฐานรวมตัวอยู่ก่อนแล้วยังได้เกิดเป็นตลาดน้ำขนาดใหญ่ ส่งผลให้พื้นที่เริ่มมีความคึกคักขึ้น โดยเฉพาะตามริมคลองจะมีผู้คนจำนวนมากเดินทางผ่านเข้า-ออก ติดต่อบปะทำการค้าระหว่างกัน ความเจริญส่วนหนึ่งจึงถือได้ว่าเริ่มแพร่เข้ามาในพื้นที่ย่านเทเวศร์และบริเวณใกล้เคียงนับตั้งแต่ช่วงนี้เป็นต้นไป แต่ทั้งนี้รูปแบบของบ้านเรือนภายในย่านยังคงเป็นเรือนไทยริมตลิ่ง เรือประทุน และเรือนแพตามริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเช่นเดียวกับในสมัยก่อนๆ ที่ผ่านมา





ภาพที่ 4.4 เรือนแพริมแม่น้ำเจ้าพระยา

(ที่มา : หนังสือ Portrait of Bangkok)

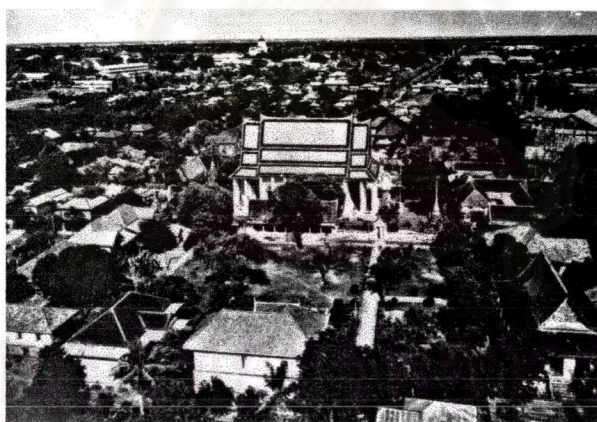
การอยู่อาศัยตามเรือนแพริมแม่น้ำเหล่านี้จะมีความสะดวก เพราะสามารถเคลื่อนย้ายที่อยู่ไปได้ตามความต้องการ และเรือนแพก็มีทั้งที่สร้างด้วยไม้ ไม้ไผ่ หวาย หรือใบจาก โดยหากเรือนใดถูกใช้เป็นร้านขายของด้วยแล้วก็จะมีการรื้อด้านหน้าออกเพื่อตั้งสินค้าไว้ให้เห็น (บุปผณภู สุวรรณมาศ, 2525: 5) ส่วนบ้านเรือนที่ก่ออิฐถือปูนนั้นยังคงพบเห็นเป็นส่วนน้อย

สำหรับในพื้นที่ใกล้เคียงถัดขึ้นไปก็จะพบชุมชนรวมตัวกันอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเช่นกัน และพบบ้านเรือนประปรายอยู่บริเวณริมคลองท่อ ข้างวัดราชาธิวาสด้วย ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าการตั้งถิ่นฐานส่วนใหญ่ในบริเวณนี้จะอาศัยความสะดวกในการสัญจรเป็นสำคัญ แต่ขณะเดียวกันในพื้นที่ข้างเคียงถัดจากบริเวณชุมชนวัดราชาธิวาสไปนั้นเป็นพื้นที่อยู่อาศัยของชาวต่างชาติ ซึ่งจะมีโบสถ์คริสต์ในพื้นที่ 2 แห่ง คือ หมู่บ้านบาทหลวงซัง ฟรังซัว ซาเวียร์ (บ้านญวนเก่า) และหมู่บ้านวัดบาทหลวงอิมมาดุเล กองเซ็บซัว (บ้านเขมรเก่า) รวมทั้งยังมีป่าช้าญวน ป่าช้าเขมร และโบสถ์วัดญวนก็รวมอยู่ในพื้นที่ด้วย ซึ่งบ้านเรือนประชาชนที่อาศัยอยู่นี้มีจำนวนค่อนข้างหนาแน่น และด้วยเกิดกรณีพิพาทเรื่องที่ดินระหว่างบาทหลวงและชาวญวนในพื้นที่ ดังนั้นในสมัยรัชกาลที่ 4 อาณาบริเวณของบ้านญวนสามเสนจึงได้ถูกกำหนดขึ้นแน่นอนด้วยการตรากฎหมาย ร.ศ.128 โดยอนุญาตให้มิสซังโรมันคาทอลิกในกรุงสยามถือกรรมสิทธิ์ที่ดินได้ เจ้าพระยา ยมราชซึ่งเป็นเสนาบดีกระทรวงนครบาลจึงประกาศยกเนื้อที่บ้านญวนและบ้านเขมรในตำบลสามเสนให้เป็นกรรมสิทธิ์ของมิสซังโรมันคาทอลิก ดังนั้นหมู่บ้านทั้งสองจึงมีอาณาเขตใกล้ชิดกันจนแยกไม่ได้ และมีบริเวณครอบคลุมกว้างขวาง (ปราณี กล้าล้ม, 2545: 178)

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการตัดถนนสามเสน และถนนสายต่างๆ เพื่อเปิดพื้นที่สำหรับการพัฒนา นับเป็นการเปลี่ยนวิถีชีวิตจากการพึ่งพาแม่น้ำลำคลองมาเป็นถนน ชุมชนก็ได้ขยายไปตามเส้นทางถนนออกไปยังแนวคลองผดุงกรุงเกษมเป็นชั้นๆ ไป (มานพ พงศทัต,

2525: 27) ประกอบกับรัชกาลที่ 5 ทรงโปรดฯให้มีการปฏิรูปสังคมด้วยการเปลี่ยนสถานะของไพร่คนไทยส่วนใหญ่จึงสามารถเลือกที่จะมีชีวิตได้ตามต้องการ มีเสรีภาพในการเลือกประกอบอาชีพ และเลือกพื้นที่ที่จะตั้งถิ่นฐาน (ดุซงกี ทายตะคุ, 2542: 150) ส่งผลให้เมืองมีการขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวางทั้งฝั่งพระนคร และฝั่งธนบุรี โดยบริเวณพื้นที่ย่านเทเวศร์ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่อยู่ในแนวคลองผดุงกรุงเกษมนั้นเริ่มมีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนหนาแน่นขึ้น ตลอดจนรัชกาลที่ 5 โปรดให้มีการสร้างวังที่ประทับของพระราชโอรสขึ้นหลายวังในบริเวณนี้ด้วย เช่น วังบางขุนพรหม วังเทเวศร์ เป็นต้น ชุมชนในเขตคลองผดุงกรุงเกษมภายหลังจากการสร้างวังจึงมีการขยายตัวต่อเนื่องกันจนเต็มพื้นที่ โดยเฉพาะในพื้นที่โดยรอบวังเจ้านายต่างๆ และโดยรอบวัดที่สำคัญของชุมชน คือ วัดนรนาถสุนทริการาม

รวมไปถึงยังได้มีการขยายตัวออกมานอกเขตแนวคลองผดุงกรุงเกษมมากขึ้นด้วย โดยเฉพาะในบริเวณกลางพื้นที่ถัดจากที่ตั้งของวัดเทวราชกุญชรวรวิหาร และเริ่มขยายไปตามแนวริมถนนสามเสน ประกอบกับมีการสร้างวังที่พัฒน์ขึ้นในบริเวณเชิงสะพานเทเวศร์นครนิมิตรก็ยิ่งทำให้ชุมชนในพื้นที่ย่านเทเวศร์มีความหนาแน่นขึ้น ทั้งนี้จะเริ่มพบเห็นบ้านที่มีการก่ออิฐถือปูนมากขึ้น โดยสภาพทางกายภาพของพื้นที่บริเวณนี้มีการวิเคราะห์ร่วมกับพื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์ไว้ในหนังสือวิวัฒนาการกรุงรัตนโกสินทร์ (แผนที่ 4.6)



ภาพที่ 4.5 การตั้งถิ่นฐานโดยรอบวัดเทวราชกุญชรวรวิหาร  
(ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

นอกจากนี้ในบริเวณริมถนนสามเสน ช่วงพื้นที่วัดนรนาถสุนทริการามยังเริ่มมีการตั้งถิ่นฐานปรากฏในรูปของตึกแถวที่สร้างเรียงรายต่อกันเป็นแนวยาวในบริเวณหัวมุมถนนสามเสนตัดกับถนนกรุงเกษม ซึ่งจากการตั้งถิ่นฐานที่เริ่มหนาแน่นในพื้นที่ย่านเทเวศร์นี้เองได้มีหลักฐานแสดงไว้ดังเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาถึง



**ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาพื้นที่ย่านเทเวศร์ กรุงเทพมหานคร**

**แผนที่ 4.6 การใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ย่านเทเวศร์ ช่วงที่ 2 (พ.ศ.2394-พ.ศ.2475)**

<p><b>สัญลักษณ์</b></p> <table style="width: 100%;"> <tr> <td style="text-align: center;"></td> <td style="text-align: center;">พื้นที่ศึกษา</td> <td style="text-align: center;"></td> <td style="text-align: center;">วัด</td> <td style="text-align: center;"></td> <td style="text-align: center;">พระราชวัง และวัง</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;"></td> <td style="text-align: center;">ชุมชน</td> <td style="text-align: center;"></td> <td style="text-align: center;">ตลาด</td> <td colspan="2"></td> </tr> </table>		พื้นที่ศึกษา		วัด		พระราชวัง และวัง		ชุมชน		ตลาด			 สาขาวิชาผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	<p>ที่มา : หนังสือวิวัฒนาการกรุงรัตนโกสินทร์</p> <p>0 0.075 0.15</p> <p>กิโลเมตร</p>
	พื้นที่ศึกษา		วัด		พระราชวัง และวัง									
	ชุมชน		ตลาด											

เจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์ ขณะเป็นเจ้าหมื่นเสมอใจบับแรกที่ตรัสถึงการติดไฟฟ้า มีข้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงสภาพของบริเวณพื้นที่ย่านเทเวศร์ไว้ว่า "...ไฟฟ้าควรมีแต่เพียงสะพานเทเวศร์ไปสะพานกิมเชิงหลี่ ถนนดวงตะวันไปถึงถนนเบญจมาศ ถนนดวงเดือนนอก ถนนดาวช่าง ส่วนถนนคอเสื้อแลปลายพุดมิมาศ ถ้ามีก็ได้ แต่จะต้องรอดูสักหน่อยพอให้มีเค้าคนเดิน เพราะเหตุที่ถนนหน้าวัดโสมนัสไม่มีไฟฟ้ารอไว้ตั้งแต่ครั้งปึกได้..."

ส่วนพื้นที่ในบริเวณที่ถัดขึ้นไปจากย่านเทเวศร์นั้น เริ่มมีการพัฒนาอย่างจริงจังเป็นบริเวณกว้างเมื่อครั้งที่รัชกาลที่ 5 ทรงเน้นส่งเสริมความเจริญเติบโตทางด้านเหนือของพระนคร ทั้งนี้เนื่องด้วยต้องการให้เมืองมีการขยายตัวกว้างขวางออกไปอีก ดังที่ได้ทรงมีพระราชปรารภไว้ว่า "กรุงเทพฯมีรูปลักษณะยาวตามแม่น้ำ และแคบไม่น่าดู ทำอย่างไรจึงจะให้ตัวเมืองขยายไปทางทิศตะวันออกได้ การที่จะให้พระนครขยายตัวโดยธรรมชาติไปทางตะวันออกนั้นย่อมหวังไม่ได้ เพราะคนอาศัยแม่น้ำลำคลองเป็นทำเลการค้า แล้วก็มีแต่สร้างบ้านเรือนแข่งขันกันลงไปทางใต้หรือทางตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งถ้าปล่อยตามธรรมชาติแล้ว เมืองมีแต่จะยาวออก" และสอดคล้องกับที่พระองค์ทรงมีความเห็นไว้อีกว่า "บ้านเมืองจะต้องเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็วจึงสมควรจะวางแผนขยายเมืองหลวงออกไปทางด้านเหนือ โดยเฉพาะในอำเภอดุสิต ซึ่งเป็นที่ลุ่มกว้างใหญ่ ออกไป และมีความเหมาะสมอย่างยิ่งที่จะตั้งบ้านเรือน" (กรมศิลปากร, 2525: 78) ซึ่งด้วยเหตุนี้เองจึงมีการย้ายพระราชฐานขึ้นไปตั้งทางด้านเหนือ หรือในทิศตรงกันข้ามกับท้องที่ที่ประชาชนถือเอาเป็นทำเลการค้า และในภายหลังที่ได้มีการสร้างพระราชวังดุสิตแล้ว ก็ได้มีการสร้างวังบริวาร และวังต่างๆ ในพื้นที่กว้างขวาง เช่น วังสวนกุหลาบ วังสวนสุนันทา วังลาดวัลย์ วังนางเลิ้ง วังสุโขทัย เป็นต้น รวมถึงมีการตัดถนนสายต่างๆ โดยรอบพระราชวังขึ้นมากมายด้วย ทั้งนี้การสร้างสถานที่ต่างๆ ในพื้นที่ทางด้านเหนือของพระนครในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้เท่ากับเป็นการนำทางให้เกิดการพัฒนา หรือเปรียบได้ว่าความเจริญได้เริ่มแพร่ขยายมาทางด้านเหนืออย่างเต็มที นับตั้งแต่ช่วงนี้ไป ทำให้ในพื้นที่โดยรอบย่านเทเวศร์ และพื้นที่ทางทิศเหนือขึ้นไปมีการตั้งถิ่นฐานของราษฎรหนาแน่นขึ้น และมีการกระจายตัวกว้างไกลออกไปตามชานเมืองทั้งทางด้านเหนือ ด้านตะวันออก และด้านใต้ โดยมีศูนย์กลางใหม่คือพระราชวังดุสิต และมีถนนสามเสน ถนนราชดำเนิน ถนนราชวิถี รวมถึงโครงข่ายถนนต่างๆ เป็นตัวสนับสนุน (ดุษฎี ทายตะคุ, 2542: 153) ดังนั้นจึงนับได้ว่าชุมชนทางด้านทิศเหนือได้เริ่มก่อตั้งขึ้นแล้ว และมีการขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ดังที่ Antonio ได้บันทึกไว้ในหนังสือ Guide to Bangkok and Siam ว่า "...ทันทีที่สถานที่ถูกเลือกขึ้นที่ดินในบริเวณรอบๆ ก็ขยายตัวขึ้นมามากในทันทีทันใด มีการหักล้างถนนที่เก่าอย่างรวดเร็วจนน่าประหลาดใจมากสำหรับประเทศสยาม ถนนต่างๆ ถูกวางแผนสร้างในทุกทิศทางและอาคารบ้านเรือนก็เกิดขึ้นเหมือนดอกเห็ด..." (อิศรา ทองธวัช, 2532: 82)

จากที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นจะเห็นได้ว่าพระราชวัง และวังเจ้านายต่างๆ ที่ตั้งอยู่ในเขตใกล้เคียงกับคลองผดุงกรุงเกษมและบริเวณโดยรอบ ซึ่งล้วนแล้วแต่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นนับเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของเมืองที่มีส่วนช่วยสร้างความคึกคักให้กับพื้นที่ย่านเทเวศร์และพื้นที่โดยรอบ หรือกล่าวได้ว่าพระราชวัง และวังมีบทบาทสำคัญเป็นแกนนำให้พื้นที่ในแถบนี้มีการขยายตัวของชุมชนออกไปในทุกทิศทาง

นอกเหนือจากการตั้งถิ่นฐานโดยทั่วไปแล้ว ในบริเวณย่านเทเวศร์และพื้นที่ใกล้เคียงยังมีการใช้ที่ดินประเภทสาธารณูปโภค และสาธารณูปการที่สำคัญปรากฏขึ้นในช่วงเวลาระหว่างสมัยรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 6 อาทิเช่น ประมาณปี พ.ศ.2446 มีหลักฐานการก่อตั้งโรงเรียนวัดราชาธิวาสขึ้นในบริเวณที่ตั้งของวัด (โรงเรียนวัดราชา, 2543: 5) ซึ่งเป็นไปตามพระราชดำริของรัชกาลที่ 5 ในการส่งเสริมการจัดตั้งโรงเรียนสำหรับฆราวาส และในช่วง พ.ศ.2455 สมัยรัชกาลที่ 6 หลวงได้ดำเนินการจัดซื้อที่ดินและตีกรบริเวณถนนสามเสนตัดกับถนนสุขุขทัย ซึ่งเป็นของพระสรรพสารหรือญิกิจ (เชย อิศรภักดี) หรือเดิมเรียกบริเวณนี้ว่าปาร์คสามเสน แล้วใช้เป็นที่ตั้งของโรงพยาบาลสามเสน (มุสดี ทัททิส และมานพ พงศทัต, 2525: 133) ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็น "โรงพยาบาลวชิระ" หรือเรียกกันว่า "วชิรพยาบาล" ซึ่งเป็นสถานพยาบาลที่มีขอบเขตการให้บริการครอบคลุมชุมชนในบริเวณนี้ทั้งหมด รวมถึงชุมชนในย่านเทเวศร์ด้วย

ช่วงปลายรัชกาลที่ 5 การใช้ที่ดินบางประเภทเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจน คือ การใช้ที่ดินประเภทวังหลายแห่งโดยเฉพาะในเขตชั้นในของกรุงรัตนโกสินทร์เปลี่ยนไปเป็นการใช้ที่ดินประเภทสถานที่ราชการแทน ซึ่งจากนโยบายการเปลี่ยนแปลงประเภทการใช้ที่ดินนี้ในระยะต่อมาได้เข้ามามีบทบาทสำคัญต่อพื้นที่ย่านเทเวศร์ด้วย นอกจากนี้ในสมัยรัชกาลที่ 6 พระองค์ทรงกำหนดให้พื้นที่ทางทิศเหนือของพระนครเป็นเขตอุตสาหกรรม ดังนั้นโรงงานอุตสาหกรรมทั้งหลายจึงมีหลักฐานว่าเริ่มเข้ามาตั้งเรียงรายริมแม่น้ำเจ้าพระยาทางด้านทิศเหนือของตัวเมือง โดยเฉพาะโรงเลื่อยและโรงสีในช่วงสมัยนี้เอง (นิจ นิญธิระนันท์, 2525: 5) ซึ่งในย่านเทเวศร์ก็มีการกล่าวถึงว่ามีการใช้ที่ดินประเภทอุตสาหกรรมเกิดขึ้นในพื้นที่ประมาณช่วงนี้เช่นกัน โดยมีทั้งโรงสี และโรงเลื่อยมาตั้งอยู่ในบริเวณย่านเทเวศร์หลายแห่ง อาทิเช่น บริเวณข้างวัดนรนาถสุนทริการาม (พระเทพรัชมมงคลเมธี, สัมภาษณ์, 29 ธันวาคม 2546) และบริเวณริมคลองผดุงกรุงเกษม (ประสงค์ ประเสริฐเจริญศรี, สัมภาษณ์, 15 ตุลาคม 2546) รวมถึงในบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาจากคลองสามเสนขึ้นไปทางทิศเหนือ นับตั้งแต่ช่วงนี้เป็นต้นไปก็พบว่ามีโรงสี และโรงเลื่อยขนาดใหญ่มาตั้งเรียงรายอยู่เป็นจำนวนมาก (อิสรา ทองธวัช, 2532: 70)

ขณะเดียวกันในสมัยรัชกาลที่ 6 นี้ภายในเขตพระนครได้ลดบทบาทในการขยายตัวและการพัฒนาลงมาก เนื่องจากมีผู้อยู่อาศัยกันอย่างแออัดหนาแน่น ประกอบกับคนมีจำนวนเพิ่มขึ้นตลอดเวลา จึงมีการริเริ่มจดทะเบียนครอบครัวและออกพระราชบัญญัติตรวจสอบบัญชีสำมะโนครัว พ.ศ.2460 ขึ้น ก่อให้เกิดความเป็นระเบียบของชุมชนบ้านเรือน รวมถึงมีการกำหนดเขตสุขาภิบาล 3 เขต ได้แก่ เขตเมืองเก่า เขตเมืองขยาย และเขตชานเมือง (ซึ่งต่อมากลายเป็นเขตพักอาศัย) ตลอดจนมีการกำหนดเขตควบคุมการก่อสร้างอาคาร ถนน ล้ำคลอง และการรักษาความสะอาดในเขตที่อยู่อาศัยหนาแน่นด้วย และจากการกำหนดเขตสุขาภิบาลนี้ ทำให้บริเวณถัดจากย่านเทเวศร์ขึ้นไปทางทิศเหนือถูกจัดเป็นเขตที่ได้รับการพัฒนาให้เป็ย่านที่พักอาศัยที่มีสภาพแวดล้อมดี หรือเป็นถิ่นของผู้มีฐานะเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งรัชกาลที่ 6 ทรงพระราชทานที่ดินและทรัพย์สินให้กับข้าราชการบริพารที่มีตำแหน่งสูงในทางราชการและรับใช้ใกล้ชิดสำหรับปลูกสร้างบ้านเรือนทางด้านเหนือ และตะวันออกเฉียงเหนือของพระนคร ในพื้นที่นอกเขตคลองผดุงกรุงเกษมออกไป เช่น บริเวณถนนสามเสน ถนนลูกหลวง ถนนพิษณุโลก ถนนหลานหลวง ถนนพระราม 5 และถนนราชวิถี เป็นต้น ทั้งนี้เนื่องจากในเขตแนวคลองผดุงกรุงเกษมในรัชกาลนี้มีผู้คนตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่กันอย่างหนาแน่น และจากการกำหนดเขตสุขาภิบาลเพื่อจัดระเบียบพื้นที่ขึ้น ทำให้พื้นที่ย่านเทเวศร์ถูกจัดอยู่ในเขตสุขาภิบาล 2 และ 3 คือ เป็นพื้นที่ที่มีกลุ่มวังเจ้านายตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาในแนวเขตคลองผดุงกรุงเกษม และริมถนนสามเสน โดยมีวัดที่สำคัญ 2 แห่ง มีตลาดบริเวณปากคลองผดุงกรุงเกษม และเริ่มมีผู้อยู่อาศัยหนาแน่นขึ้น ไม่ว่าจะเป็นบ้านเรือนขุนนาง ข้าราชการ และราษฎร ซึ่งเคยตั้งบ้านเรือนอยู่มาตั้งแต่ครั้งสมัยต้นรัตนโกสินทร์ และคนรุ่นลูกหลานที่อยู่ต่อๆ กันมา นอกเหนือจากนี้ก็มีผู้ที่ปลูกสร้างบ้านขึ้นใหม่

ดังนั้นตั้งแต่สมัยนี้เป็นต้นไปบริเวณย่านเทเวศร์ในแถบวัดเทวราชกุญชรวรวิหาร ถัดขึ้นไปวัดราชาธิวาส และวัดราชผาติการามน่าจะเป็นแหล่งชุมชนขนาดใหญ่ที่มีทั้งชุมชนชาวไทย ซึ่งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยามาแต่เดิม และชุมชนชาวต่างชาติ อาทิ ชาวจีนและเขมรเข้าริตที่อพยพมาตั้งแต่ดั้งเดิม และยังมีโบสถ์คริสต์ซึ่งสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดให้มาตั้งอยู่ในบริเวณนี้ด้วย (ชัย เรื่องศิลป์ อ่างถึงในอิศรา ทองธวัช, 2535: 37)

สำหรับในระยะหลังของสมัย ตั้งแต่ช่วงกลางสมัยรัชกาลที่ 7 เป็นต้นไปการพัฒนาส่วนใหญ่เป็นไปในลักษณะเกิดชุมชนใหม่แผ่ขยายออกไปเรื่อยๆ โดยอาศัยที่ตั้งของย่านพาณิชย์กรรมเป็นหลัก ดังนั้นจึงพบเห็นตลาด และแหล่งการค้าได้ทั่วไปภายในเมือง (แผนที่ 4.7) ซึ่งบริเวณย่านเทเวศร์นั้นเป็นพื้นที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา มีแนวขนานเลียบไปกับถนนสามเสน และอยู่ในพื้นที่คาบเกี่ยวของเขตเมืองเก่าและเมืองขยาย ในภายหลังกการเปลี่ยนแปลงสภาพของเมืองวิถีชีวิตของผู้คนเปลี่ยนแปลงไป ส่งผลให้พื้นที่ของย่านประกอบไปด้วยอาคารบ้านเรือนหลาย



รูปแบบ และมีผู้คนอยู่อาศัยภายในย่านเป็นจำนวนมาก แต่ที่สำคัญยังคงมีตลาดที่สามารถให้บริการชุมชนภายในพื้นที่และชุมชนในละแวกใกล้เคียงได้ รวมถึงมีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่ผูกพันกับคนในพื้นที่มานาน และมีสถานที่สำคัญหลายแห่งอยู่ภายในพื้นที่ และจากแผนที่ 4.7 นี้ ได้มีการอ้างถึงโดยอิศรา ทองธวัช (2532) ด้วยว่ามีบ้านเรือนแถวในบริเวณที่ถนนตัดหรือบรรจบกัน ซึ่งน่าจะหมายถึงร้านค้าอาคารพาณิชย์ โดยเฉพาะบริเวณจุดตัดกับถนนสามเสน (อิศรา ทองธวัช, 2532: 69) เช่น บริเวณย่านเทเวศร์ ย่านศรียาน ย่านราชวัตร เป็นต้น รวมถึงมีย่านบางลำภู ซึ่งเป็นย่านการค้าดั้งเดิมในพื้นที่ทางทิศใต้ด้วย

#### 4.2.3.4 ระบบกิจกรรม

กรุงรัตนโกสินทร์และพื้นที่โดยรอบเริ่มเติบโตจนมีบทบาทเป็นเมืองการค้ามาตั้งแต่ในช่วงต้นสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งส่วนหนึ่งเนื่องมาจากสนธิสัญญา Bowring ที่ทำกับอังกฤษในปี พ.ศ.2394 และสนธิสัญญากับนานาประเทศ (บุปผณาฎ สุวรรณมาศ, 2525: 4) ส่งผลให้มีการชุดคลองกระจายไปในพื้นที่ต่างๆ ตลาดจึงเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะตลาดใหญ่มักจะตั้งอยู่ตามปากคลอง หรือจุดตัดของคลอง เนื่องจากมีความสะดวกในการขนส่งและลำเลียงสินค้า (ชัย เรื่องศิลป์, 2517: 299) ซึ่งในบริเวณย่านเทเวศร์และพื้นที่ใกล้เคียงก็มีตลาดในลักษณะนี้เกิดขึ้นหลายแห่ง อาทิเช่น ตลาดปากคลองผดุงกรุงเกษมในพื้นที่ย่านเทเวศร์ และตลาดปากคลองมหานาคในพื้นที่ย่านบีบี เป็นต้น โดยตลาดปากคลองผดุงกรุงเกษมนั้นมีขอบเขตการให้บริการพื้นที่เป็นวงกว้าง ทั้งในฝั่งพระนครและฝั่งธนบุรี โดยเฉพาะชุมชนฝั่งธนบุรี นอกเหนือจากอาศัยตลาดปากคลองบางกอกใหญ่และบางกอกน้อยแล้ว ก็จะมีอาศัยตลาดปากคลองผดุงกรุงเกษมนี้เป็นศูนย์กลางที่สำคัญในการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้า และขณะเดียวกันนอกจากมีการชุดคลองก็มีการขยายพระนครและการตัดถนนควบคู่เพิ่มขึ้นอีกหลายสาย ทำให้แหล่งชุมชนเริ่มขยายตัวไปตามแนวถนนที่ตัดใหม่ รวมถึงถนนเริ่มกลายมาเป็นเส้นทางสัญจรหลักแทน ตลาดจึงเปลี่ยนรูปแบบมาเป็นตลาดบกมากขึ้น (ชัย เรื่องศิลป์, 2517: 296) ส่งผลให้ตลาดภายในพื้นที่ย่านเทเวศร์และบริเวณใกล้เคียงเริ่มมีรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นมีตลาดบกควบคู่กับตลาดน้ำด้วย นอกจากนี้ยังคาดว่าภายในพื้นที่บริเวณนี้น่าจะเริ่มมีตึกแถว หรือห้องแถวค้าขายริมถนนด้วย เช่น บริเวณพื้นที่ตลาดบางลำภู และบริเวณพื้นที่วัดนรนาถสุนทริการาม เป็นต้น

ซึ่งจากภาพรวมของระบบกิจกรรมในย่านเทเวศร์ช่วงสมัยนี้สรุปได้ว่าส่วนใหญ่จะเน้นเป็นกิจกรรมในด้านการค้าที่ให้บริการแก่คนในชุมชนเป็นหลัก ควบคู่กับมีขอบเขตการให้บริการครอบคลุมพื้นที่ใกล้เคียง รวมถึงชุมชนในฝั่งธนบุรีด้วย ตลอดจนจะมีย่านบางลำภู ซึ่งอยู่ในพื้นที่ทางทิศใต้ซึ่งมีขอบเขตการให้บริการที่กว้างกว่า ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับทำเลที่ตั้งในแต่ละแห่ง และ



ประเภทหรือปริมาณสินค้าที่มีขายในตลาดนั้นๆ โดยสภาพของตลาดในสมัยนี้ได้มีการกล่าวถึงตลาดบางลำภูไว้ตามที่ปรากฏในบันทึกความทรงจำของ มจ.หญิงสมประสงค์ บริพัตร (พระชายาของกรมหลวงนครสวรรค์ศักดีพินิต) ความว่า "...เมื่อเสด็จไปประทับที่วังสามเสนต้องเสด็จมาจ่ายตลาดที่บางลำภู หรือมิฉะนั้นก็ที่ตลาดเสาชิงช้า เพราะว่าตลาดบางลำภูเป็นตลาดเล็กมาก ไม่ค่อยมีสินค้าดีๆ ให้เลือกซื้อมากมายนัก..." (อภิรัชย์ กาบทอง, 2542: 89) จากบันทึกข้างต้นแสดงให้เห็นว่าตลาดแต่ละแห่งเริ่มมีขอบเขตการให้บริการที่ครอบคลุมเป็นบริเวณกว้างทีเดียว รวมถึงในสมัยนี้ยังถือได้ว่าเป็นช่วงที่ย่านเทเวศร์เริ่มมีการประกอบการค้าอยู่ในบริเวณที่พักอาศัยด้วย และมีโรงงานอุตสาหกรรม ประเภทโรงสี โรงเลื่อยเข้ามาตั้งเรียงรายอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา

#### 4.2.3.5 บทบาทของย่านเทเวศร์

บทบาทของย่านเทเวศร์ในช่วงนี้มีความสำคัญขึ้น เนื่องจากลักษณะทางกายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์เริ่มเปลี่ยนแปลงไป มีการขุดคลองผดุงกรุงเกษมและการตัดถนนสามเสนผ่านพื้นที่ ทำให้พื้นที่ย่านเทเวศร์มีทั้งเส้นทางคมนาคมขนส่งทางน้ำและทางบกตัดผ่าน ซึ่งเส้นทางคมนาคมเหล่านี้ต่างเข้ามามีอิทธิพลทำให้เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจขึ้นภายในย่าน และยังส่งผลให้ย่านเทเวศร์มีบทบาทเปลี่ยนแปลงจากเดิมที่เป็นเพียงชุมชนพักอาศัยกลายเป็นทั้งที่พักอาศัยที่หนาแน่นขึ้นและมีตลาดการค้าที่สำคัญควบคู่ไปด้วย โดยตลาดบริเวณปากคลองผดุงกรุงเกษมที่ตั้งขึ้นมานี้ต่อมาได้กลายมาเป็นตลาดสดขนาดใหญ่ที่มีความคึกคัก และมีการค้าขายสินค้าหลากหลายประเภท จนเกิดกิจกรรมต่างๆ ต่อเนื่องตามมา โดยเฉพาะตามลำคลองผดุงกรุงเกษมมีผู้คนจำนวนมากได้อาศัยใช้เป็นเส้นทางสัญจรและลำเลียงสินค้า นอกจากนี้เส้นทางคมนาคมทางน้ำและทางบกในพื้นที่ยังมีส่วนช่วยสร้างความสะดวกสบายให้แก่ผู้คนทั้งที่อยู่อาศัยภายในย่านเองและที่เข้ามาติดต่อค้าขาย ประกอบกับมีวังเจ้านายตั้งอยู่ในพื้นที่ย่านและบริเวณใกล้เคียง ซึ่งช่วยให้พื้นที่มีการขยายตัวโดยการขึ้นำของวังจนเกิดเป็นย่านเทเวศร์ในปัจจุบัน ดังนั้นสรุปได้ว่าในช่วงสมัยนี้นอกจากประชากรแล้ว เส้นทางคมนาคมทั้งแม่น้ำ ลำคลอง และถนน รวมถึงวังเจ้านายล้วนถือเป็นปัจจัยสำคัญที่เข้ามาช่วยส่งเสริมบทบาทในการพัฒนาพื้นที่ย่านเทเวศร์ให้เป็นที่พักอาศัยและตลาดการค้า รวมถึงจากทั้งบทบาทของการเป็นที่พักอาศัยและตลาดการค้านี้ก็ยังช่วยส่งเสริมซึ่งกันและกัน เนื่องจากเมื่อมีตลาดเกิดขึ้นก็ย่อมมีคนเข้ามาทำการค้าขาย พ่อค้าแม่ค้าก็มีทั้งชาจร และชาประจำที่เข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่ ดังนั้นตลาดก็ย่อมเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานเพิ่มขึ้นในย่านด้วยนั่นเอง หรือกล่าวได้ว่าตลาดและการตั้งถิ่นฐานได้มีการก่อตัวขึ้นพร้อมๆ กัน

#### 4.2.4 ปลายสมัยรัชกาลที่ 7-สมัยรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2475 – พ.ศ.2516)

ช่วงต้นของสมัยจากปลายสมัยรัชกาลที่ 7-สมัยรัชกาลที่ 8 ภายในเขตกรุงรัตนโกสินทร์ แทบจะไม่มีเปลี่ยนแปลง วัดหรือวังเจ้านายไม่มีการสร้างเพิ่มขึ้นอีก มีเพียงการเปลี่ยนแปลงในด้านจำนวนประชากร โดยเฉพาะในเมืองที่ประชากรมีจำนวนเพิ่มสูงขึ้นอย่างหนาแน่น แต่ทั้งนี้การพัฒนาเมืองที่สำคัญส่วนใหญ่จะเริ่มเน้นในเขตเมืองชั้นนอกๆ ที่ห่างไกลจากพระนครออกไป หรืออาจกล่าวได้ว่าการขยายตัวของเมืองในช่วงนี้เป็นไปอย่างค่อยเป็นค่อยไป คือ มีการขยายตัวจากศูนย์กลางของเมืองเดิมไปตามเส้นทางคมนาคมทางบกเป็นหลัก ขณะที่ทางฝั่งธนบุรีนั้นเริ่มเห็นการขยายตัวของชุมชนชัดเจนขึ้น โดยเฉพาะหลังปี พ.ศ.2489 เป็นต้นไป เนื่องจากมีการปรับปรุงและพัฒนาสาธารณูปโภค และสาธารณูปการหลายประการ มีการก่อสร้างสะพานเชื่อมพื้นที่สองฝั่ง ประกอบกับการใช้รถยนต์กลายมาเป็นปัจจัยหลักในการเดินทาง จึงเกิดการตัดถนนเชื่อมโยงเพิ่มขึ้นอีกหลายสาย นับเป็นการพัฒนาเมืองอย่างจริงจัง ทำให้ขอบเขตของเมืองขยายออกไปมาก ทั้งสองฝั่ง (กรมศิลปากร และมูลนิธิบูรณะศิลปกรรมชาติไทย, 2539: 20) ซึ่งในพื้นที่ย่านเทเวศร์นั้นช่วงแรกก็ไม่ปรากฏว่ามีการเปลี่ยนแปลงใดๆ คงมีเพียงการเพิ่มขึ้นของประชากรเช่นเดียวกับในพื้นที่โดยรอบ แต่จากนโยบายการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินประเภทวังมาเป็นสถานที่ราชการ ซึ่งเริ่มมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 นั้น ในช่วงนี้นับตั้งแต่ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 มีวังหลายแห่งในพื้นที่ย่านนี้ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปตามนโยบายดังกล่าว เช่น วังบางขุนพรหมได้เปลี่ยนมาเป็นสถานที่ราชการ โดยมีหน่วยงานหลายหน่วยงานต่างสับเปลี่ยนกันเข้ามาใช้พื้นที่ภายในวังเป็นที่ ทำการจนกระทั่งทุกวันนี้

แต่อย่างไรก็ตามในสมัยรัชกาลที่ 9 นับเป็นสมัยของความเจริญก้าวหน้าสูงสุด เนื่องจากมีการพัฒนาเมืองในทุกๆ ด้าน ทำให้สภาพโดยรวมของพื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์และพื้นที่ใกล้เคียงเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ตัวเมืองมีการขยายออกไปอย่างกว้างขวางแตกต่างจากสมัยก่อนๆ มาก ทั้งทางด้านทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก จนเลยไปถึงจังหวัดใกล้เคียง นอกจากนี้ยังมีการรับเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่และสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เข้ามามากมาย การพัฒนาเมืองในภาพรวมจึงสะท้อนให้เห็นว่าอาศัยแบบอย่างมาจากประเทศตะวันตกเป็นส่วนใหญ่ ประกอบกับในสมัยนี้มีหลักฐานว่าได้มีการรวมจังหวัดพระนครและจังหวัดธนบุรีเข้าด้วยกันเป็น “นครหลวงกรุงเทพธนบุรี” และเมื่อวันที่ 13 ธันวาคม พ.ศ.2515 จึงได้มีการเปลี่ยนชื่อเรียกจากกรุงรัตนโกสินทร์มาใช้ชื่อว่า “กรุงเทพมหานคร” สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน (กรมศิลปากร, 2536: 268) สำหรับพื้นที่ย่านเทเวศร์ก็ได้รับอิทธิพลจากความเจริญของเมืองในช่วงนี้เช่นเดียวกัน โดยตั้งแต่ปี พ.ศ.2500 เป็นต้นไป นับได้ว่าเป็นช่วงที่ย่านมีการพัฒนาพื้นที่อย่างเต็มที่ โดยเฉพาะ

ด้านการค้า เนื่องจากสามารถพบเห็นการค้าขายของประชาชนได้ทั่วไปตามบริเวณต่างๆ ภายในพื้นที่ ตลอดจนเป็นช่วงที่ได้มีการก่อสร้างตลาดถาวรขึ้นอย่างเป็นทางการภายในบริเวณย่านด้วย

#### 4.2.4.1 สถานที่สำคัญ

สมัยนี้ภายในเมืองแทบจะไม่มีมีการก่อสร้างสถานที่สำคัญ เช่น พระราชวัง วัง และวัดเพิ่มเติมขึ้นอีก แต่สภาพโดยรวมของกรุงรัตนโกสินทร์มีการเปลี่ยนแปลงมากมายในภายหลังที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 โดยคณะราษฎร ภายใต้การนำของจอมพล ป.พิบูลสงครามได้มีการพัฒนาบ้านเมืองให้ก้าวเข้าสู่ยุคใหม่ อาทิเช่น มีการขยายถนนราชดำเนิน พร้อมทั้งให้ปลูกต้นไม้ริมทาง และให้สร้างอาคารพาณิชย์ริมถนนทั้งสองข้าง รวมถึงเริ่มมีการสร้างสถานบันเทิงประเภทบาร์ หรือไนท์คลับ และสร้างโรงละครชั้นนำอย่างต่างประเทศ ขณะเดียวกันในบริเวณย่านเทเวศร์ก็ไม่มีสิ่งก่อสร้างใดๆ เพิ่มขึ้น แต่สถานที่สำคัญต่างๆ ซึ่งเคยมีบทบาทสำคัญต่อพื้นที่มาตั้งแต่สมัยก่อนๆ เช่น วังเจ้านาย เริ่มมีการเปลี่ยนแปลง ซึ่งล้วนเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ทั้งสิ้น โดยส่วนใหญ่จะเป็นไปในลักษณะที่มีสถานที่ราชการเข้ามาตั้งอยู่ภายในย่านโดยการใช้พื้นที่ของวังเดิมที่มีการแปรเปลี่ยนไปเป็นที่ราชพัสดุในภายหลัง ทั้งนี้สถานที่ราชการต่างๆ ที่เข้ามาตั้งอยู่ภายในย่านนั้นจะมีการผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันเข้ามาใช้พื้นที่ของวังเป็นที่ทำการเรื่อยมา อาทิเช่น วังบางขุนพรหม มีหน่วยงานของกระทรวงกลาโหมเข้ามาใช้พื้นที่วังเป็นที่ทำการ และบ้านพักทหาร ตลอดจนในระยะต่อมาช่วงที่จอมพล ป.พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี วังบางขุนพรหมก็ได้กลายเป็นสถานที่สำคัญของรัฐบาล เช่น เป็นที่ทำงานของกรมยุทธนาทหาร และสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ รวมถึงบางครั้งก็มีการใช้บริเวณวังบางขุนพรหมเป็นสถานที่จัดงานรื่นเริงด้วย (แถมสุข นุ่มนนท์, 2525: 347) แต่ทั้งนี้สถานที่ที่เข้ามาตั้งอยู่ในพื้นที่และถือได้ว่ามีบทบาทสำคัญกับย่านเทเวศร์จวบจนปัจจุบัน ก็คือ องค์การซึ่งเป็นกิจกรรมระหว่างประเทศ หรือกล่าวได้ว่าตั้งแต่ปี พ.ศ.2488 เป็นต้นมา ธนาคารแห่งประเทศไทยได้เข้ามาใช้พื้นที่ของวังบางขุนพรหมเป็นที่ทำการ

นอกจากนี้ในพื้นที่ย่านเทเวศร์ยังมีสถานที่สำคัญระดับชาติอีกแห่ง คือหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งได้เข้ามาตั้งอยู่ในที่ดินราชพัสดุ บริเวณท่าवासกรี โดยที่ดินบริเวณนี้แต่เดิมนั้นอยู่ในความดูแลของกระทรวงศึกษาธิการ และมีผู้ปลูกบ้านพักอาศัยอยู่ก่อนแล้ว แต่เนื่องจากหอสมุดแห่งชาติเดิมที่ตั้งอยู่บริเวณถนนหน้าพระธาตุขยายไม่ออกและยากที่จะปรับปรุงให้ถูกต้องตามหลักวิชา ดังนั้นเพื่อความเหมาะสม กระทรวงศึกษาธิการจึงได้มอบที่ดินราชพัสดุ บริเวณท่าवासกรีริมถนนสามเสน ในเนื้อที่ประมาณ 17 ไร่ เพื่อให้ทำการจัดสร้างเป็นหอสมุด โดยก่อนการก่อสร้างนั้นทางกระทรวงศึกษาธิการได้ดำเนินการจ่ายค่าชดเชยการรื้อถอนอาคารให้กับผู้ปลูกบ้านพักอาศัยอยู่ในบริเวณที่ดินนี้เพื่อให้รื้อถอนออกไปให้หมด (หอสมุดแห่งชาติ, 2528: 69) แล้วจึงได้มี

การลงมือก่อสร้างอาคารที่ทำการหอสมุดขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ.2505 เป็นต้นมา จนสามารถเปิดให้บริการได้เป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ.2509 (ธำรา กนกมณี, 2534: 40)

สำหรับในพื้นที่ใกล้เคียง โดยเฉพาะพื้นที่ทางด้านเหนือขึ้นไปนั้น สมัยนี้สืบต่อมาจากสมัยที่แล้วที่มีการก่อตั้งพระราชฐานขึ้นในพื้นที่ บริเวณโดยรอบก็มีการก่อสร้างอาคารต่างๆ เช่น โรงพยาบาล โรงงานอุตสาหกรรม และสถานที่ราชการจนเต็มพื้นที่แล้ว ประกอบกับมีเขตทหารครอบคลุมพื้นที่เป็นบริเวณกว้าง โดยเฉพาะตั้งแต่เกียกกายจนถึงบางซื่อ นอกจากนี้วังต่างๆ ในพื้นที่โดยรอบก็เริ่มลดความสำคัญลง และมีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์เช่นเดียวกับวังในย่านเทเวศร์ คือ มีสถานที่ราชการ และสถานศึกษาเข้ามาใช้พื้นที่แทน

#### 4.2.4.2 เส้นทางสัญจร

ในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 7 เป็นต้นไป บทบาทของคลองที่เคยเป็นเส้นทางคมนาคมหลักของเมืองได้หมดความสำคัญลง พร้อมกับที่มีการถมคูข้างทางเพื่อขยายถนนด้วย และขณะเดียวกันคลองที่ยังคงใช้ประโยชน์ได้ก็ถูกบุกกรุกสร้างอาคาร หรือกลายเป็นแหล่งชุมชนแออัดไป เช่น คลองมหานาค และคลองสามเสน เป็นต้น (ทองต้อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา, 2536: 324) ดังนั้นจึงอาจพบเห็นคลองบางสายที่ตื้นเขินและแปรสภาพไปบ้าง ประกอบกับในช่วงนี้ถนนซึ่งกลายมาเป็นเส้นทางคมนาคมหลักตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 นั้นได้ทวีความสำคัญขึ้นเรื่อยๆ และมีการตัดถนนสายสำคัญๆ เพิ่มขึ้นเชื่อมโยงกันอย่างมากมาย ตลอดจนในสมัยนี้ยังถือได้ว่าเป็นช่วงแรกๆ ที่เริ่มมีการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยา เพื่อให้รถยนต์สามารถเดินทางเชื่อมระหว่างฝั่งพระนครและฝั่งธนบุรีได้ โดยสะพานพระพุทธยอดฟ้าได้ถูกสร้างขึ้นในปี พ.ศ.2475

ทั้งนี้ในบริเวณย่านเทเวศร์และพื้นที่ใกล้เคียงนั้น ช่วงนี้เส้นทางคมนาคมทางบกคือ ถนนสามเสน และถนนโดยรอบที่เชื่อมโยงเป็นโครงข่ายกันนั้นมีบทบาทสำคัญกับพื้นที่มากกว่าเส้นทางแม่น้ำลำคลองดังเช่นสมัยที่ผ่านมา รวมถึงได้มีการตัดถนนเพิ่มขึ้นอีก 1 สายคือ ถนนวิสุทธิกษัตริย์ ซึ่งสร้างต่อจากถนนท่าเกษมที่ตัดไว้ในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยเดิมถนนท่าเกษมนั้นเริ่มตั้งแต่แม่น้ำเจ้าพระยามาบรรจบกับสี่แยกบางขุนพรหม และถนนวิสุทธิกษัตริย์นี้ได้ทำต่อไปตั้งแต่บริเวณสี่แยกบางขุนพรหม (ติดกับถนนสามเสน) จนไปออกถนนราชดำเนินนอก (กรมศิลปากร, 2525: 104) โดยมีแนวถนนขนานไปกับแนวคลองคูเมืองเดิม ดังนั้นถนนสายนี้จึงกล่าวได้ว่าเป็นถนนอีกสายหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความพยายามที่จะสร้างเส้นทางคมนาคมทางบกแทนการใช้เส้นทางคมนาคมทางน้ำ และเพื่อให้สอดคล้องกับการใช้ประโยชน์ควบคู่กับถนนที่มีอยู่เดิมด้วย ประกอบกับถนนในพื้นที่ด้านในของย่าน เช่น ถนนศรีอยุธยา ก็ได้มีการปรับปรุงขยายถนน นอกจากนี้เนื่องจากช่วงนี้เป็นสมัยที่เริ่มมีการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาสำหรับรถยนต์ ซึ่งสะพานที่สร้างขึ้นและมีบทบาทต่อย่านเทเวศร์และพื้นที่ในแถบนี้ ได้แก่ สะพานกรุงธน (พ.ศ.2500) และ

สะพานพระปิ่นเกล้า (พ.ศ.2516) โดยสะพานทั้งสองแห่งนี้ช่วยเชื่อมต่อให้ผู้คนที่อยู่ฝั่งธนบุรีสามารถเดินทางเข้ามาสู่พื้นที่ย่านเทเวศร์หรือพื้นที่ทางฝั่งพระนครได้สะดวกขึ้น และนับเป็นทางเลือกอีกทางหนึ่งนอกเหนือไปจากการสัญจรทางน้ำโดยอาศัยท่าเรือเช่นแต่ก่อน

รวมถึงในพื้นที่ถัดจากย่านเทเวศร์ขึ้นไปทางทิศเหนือนั้น ช่วงนี้ถนนสามเสนได้ถูกตัดต่อขึ้นไปทางเหนือเป็นถนนพระราชาราชฎรัสาย 1 จนถึงจังหวัดนนทบุรี (กรมศิลปากร และมูลนิธิปูนซีเมนต์ไทย, 2539: 20) ซึ่งถนนสายนี้ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสร้างขึ้นในปีใด แต่จากภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ.2495 ที่กล่าวถึงไว้โดยอิศรา ทองธวัช (2532) นั้นได้ปรากฏว่ามีแนวถนนเลียบบแม่น้ำเจ้าพระยาไปได้โดยตลอด (อิศรา ทองธวัช, 2532: 82)

#### 4.2.4.3 รูปแบบการตั้งถิ่นฐานและการใช้ประโยชน์ที่ดิน

เนื่องจากสมัยนี้บ้านเมืองได้รับการพัฒนามาตามลำดับ จนชุมชนมีการขยายตัวไปเรื่อยๆ อย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้เกิดความเจริญก้าวหน้าเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 9 ทั้งนี้การพัฒนาต่างๆ ได้อาศัยแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นตัวนำที่สำคัญ ดังนั้นสภาพเมืองโดยทั่วไปจึงมีลักษณะแตกต่างจากสมัยก่อนๆ กล่าวคือเมืองถูกส่งเสริมให้ขยายตัวออกไปในทุกทิศทาง โดยมีแนวคลองผดุงกรุงเกษมเป็นสำคัญ แต่ขณะเดียวกันภายในเขตกรุงรัตนโกสินทร์หรือเมืองเดิมนั้นก็มีประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วด้วยเช่นกัน ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเนื่องมาจากการหลั่งไหลของประชากรจากชนบทเข้าสู่เมืองเพื่อมาหางานทำ จนทำให้พื้นที่ในเขตเมืองนั้นมีการพัฒนาและการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทต่างๆ ทั้งการใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัย ย่านการค้า และสถาบันราชการแออัดหนาแน่นเต็มพื้นที่ ประกอบกับที่ดินภายในเมืองมีราคาสูงขึ้น จึงทำให้การพัฒนาที่อยู่อาศัยในเมืองที่สร้างขึ้นใหม่ส่วนใหญ่อยู่นอกบริเวณลักษณะของอาคารพาณิชย์ผสมการพักอาศัย ซึ่งเป็นที่นิยมของกลุ่มผู้มีอาชีพเกี่ยวกับการค้าขาย

สำหรับการตั้งถิ่นฐานในย่านเทเวศร์ก็มีสภาพเช่นเดียวกับภาพรวมของเมือง คือ มีการขยายตัวของบ้านเรือน และอาคารต่างๆ เพิ่มขึ้นกว่าสมัยที่ผ่านมา โดยเฉพาะบริเวณด้านในพื้นที่ นอกจากนี้จากหนังสือตำนานเทพยดา เจ้าแม่ทับทิม ซึ่งมีบทความที่ ส.พลายน้อยได้กล่าวถึงสภาพของบริเวณย่านเทเวศร์ในช่วงนี้ไว้ ดังนี้ “สมัยเมื่อ 30 ปีมาแล้ว สภาพริมแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณเทเวศร์ไปจนถึงสะพานช้างอิ้งยังมีเรือของชาวจีนมาจอดกันมาก จนมีสภาพเหมือนบ้านเกิดที่อยุธยา” (ส.พลายน้อย, 2529: 1) และต่อมาในบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยานี้เองจากเรือพักอาศัยก็ปรากฏเป็นบ้านริมน้ำหรือสลัมเกิดขึ้นแทน

ส่วนการใช้ประโยชน์ที่ดินในย่านเทเวศร์ช่วงนี้ก็เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงประเภทการใช้ที่ดินครั้งสำคัญ คือ การใช้ที่ดินประเภทวังเปลี่ยนไปเป็นสถานที่ราชการหลายแห่งทั้งที่กลายเป็นที่ตั้งของหน่วยงานราชการ และสถานศึกษา โดยประเภทการใช้ที่ดินนี้ได้เปลี่ยนไปในภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบอบประชาธิปไตยในปี พ.ศ.2475 ทั้งสิ้น ได้แก่

1) วังบางขุนพรหม ซึ่งมีที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ในเขตคลองผดุงกรุงเกษม โดยสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 และใช้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิตมาเป็นเวลากว่า 30 ปี จนกระทั่งภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พระองค์ทรงยกวังนี้ให้เป็นสมบัติของชาติตามข้อเสนอของคณะราษฎร และหลังจากนั้นมาวังบางขุนพรหมก็ได้ถูกเปลี่ยนมาเป็นที่ทำการของหน่วยงานต่างๆ หลายแห่ง (บัณฑิต ลิวชัยชาญ, 2540: 127-128) สรุปได้ดังนี้

พ.ศ.2476 วังบางขุนพรหมถูกใช้เป็นที่ทำการของกรมยุทธการทหารบก

พ.ศ.2477 มีการโอนวังบางขุนพรหมให้เป็นของกระทรวงกลาโหม และขึ้นทะเบียนที่ดินวังบางขุนพรหมให้เป็นที่ราชพัสดุ โดยอยู่ในความดูแลของกระทรวงการคลัง อย่างไรก็ตามกระทรวงกลาโหมยังคงมีการใช้พื้นที่บางส่วนของวังเป็นที่ทำการและบ้านพักทหารอยู่

และนับตั้งแต่ พ.ศ.2481 วังบางขุนพรหมได้กลายมาเป็นสถานที่สำคัญของรัฐบาล อาทิ

พ.ศ.2481 - 2485 เป็นที่ทำการกรมยุวชนทหาร

พ.ศ.2485 - 2488 เป็นที่ทำการสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ และพุทธสมาคม ซึ่งในช่วงนี้เวลาว่างงานวัฒนธรรมประจำปีก็จะใช้สถานที่บริเวณวังบางขุนพรหมเป็นที่จัดงานรื่นเริง

และตั้งแต่ พ.ศ.2488 กรมธนารักษ์ กระทรวงการคลังได้ให้ธนาคารแห่งประเทศไทยเช่าวังบางขุนพรหมเป็นที่ทำการในพื้นที่เกือบทั้งหมด เว้นแต่ส่วนมุมที่ติดกับวังเทวะเวสร์ มิถนนสามเสนกับถนนวิสุทธิกษัตริย์ ซึ่งเป็นบ้านพักรับรองของกองทัพบก และในช่วง พ.ศ.2497 กรมธนารักษ์ได้ให้บริษัท ไทยโทรทัศน์ จำกัด ใช้บริเวณที่เคยเป็นวัดสารพัดช่างและโรงกล้วยไม้ของวังเป็นที่ทำการของสถานี (ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2525: 112)

จนกระทั่ง พ.ศ.2502 วังบางขุนพรหมได้เปลี่ยนกรรมสิทธิ์มาเป็นของธนาคารแห่งประเทศไทย ซึ่งหลังจากที่วังบางขุนพรหมเป็นของธนาคารแห่งประเทศไทยแล้ว บริษัทไทยโทรทัศน์ก็ได้เปลี่ยนมาทำสัญญาเป็นผู้เช่ากับธนาคารแทน ต่อมา พ.ศ.2508 ธนาคารมีโครงการจะก่อสร้างที่ทำการใหม่ จึงติดต่อบริษัทไทยโทรทัศน์ และกระทรวงกลาโหม เพื่อขอที่ดินในบริเวณวังบางขุนพรหม ซึ่งเป็นกรรมสิทธิ์ของธนาคารแล้วคืน แต่กว่าที่บริษัทไทยโทรทัศน์จะย้ายออกไปก็ใช้เวลาหลายปี โดยมีการย้ายออกไปเมื่อ พ.ศ.2518 ซึ่งธนาคารต้องจ่ายเงินให้เป็นจำนวนถึง 20 ล้านบาท เพื่อให้ไปหาที่ตั้งแห่งใหม่ และสำหรับกระทรวงกลาโหมนั้นใช้เวลาหลายปี

เช่นกัน เนื่องจากกระทรวงยืนยันว่าได้รับกรรมสิทธิ์ที่ดินนี้มาจากสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2475 และได้ใช้เป็นสถานที่ราชการของกระทรวงกลาโหมมานาน แต่สุดท้ายก็มีการตกลงกันได้ โดยกระทรวงกลาโหมได้มอบอาคารและที่ดินดังกล่าวให้แก่ธนาคารแห่งประเทศไทย เมื่อปี พ.ศ.2516 โดยธนาคารได้ชดเชยเงินตอบแทนให้ 1 ล้านบาท (แกมสุข นุ่มนนท์, 2525: 354) ในที่สุดธนาคารแห่งประเทศไทยก็ได้สิทธิเป็นเจ้าของวังบางขุนพรหมอย่างเต็มภาคภูมิ และเป็นที่ทำการของธนาคารแห่งประเทศไทยโดยสมบูรณ์จวบจนปัจจุบัน นอกจากนี้พระตำหนักใหญ่ของวังก็ยังคงมีการใช้เป็นพิพิธภัณฑ์ธนาคารแห่งประเทศไทยด้วย

2) วังเทเวศร์ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ในพื้นที่ถัดมาจากวังบางขุนพรหม ซึ่งวังนี้ก็สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เช่นเดียวกัน และใช้เป็นที่ประทับของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถตลอดพระชนมายุ จนภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง เจ้าพระยานิรุทธเทวา ได้ซื้อวังนี้ในพื้นที่ตั้งแต่ตัวพระตำหนักไปจนถึงริมแม่น้ำเจ้าพระยา และต่อมาได้ให้เอกชนเช่าดำเนินกิจการ ปัจจุบันพระตำหนักเป็นที่ตั้งของบริษัทเทลคอม จำกัด ส่วนในที่ดินและตำหนักของหม่อมเจ้าจรูญ กิติยากร ปัจจุบันเป็นกรรมสิทธิ์ของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยใช้เป็นที่ทำการกรมส่งเสริมสหกรณ์และกรมตรวจบัญชีสหกรณ์ และมีพื้นที่ส่วนที่เหลือซึ่งปัจจุบันยังอยู่ในความปกครองของทนายทนายในราชสกุลกิติยากร

3) วังเทเวศร์ มีที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ในพื้นที่ระหว่างวังบางขุนพรหมกับวังเทเวศร์ โดยเป็นวังที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 แต่เป็นการสร้างขึ้นในที่ดินซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าจอมอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงพระราชทานไว้ก่อนแล้ว และได้ใช้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระยาเทเวศร์วรวงศ์โรปกการ (พระองค์เจ้าเทวัญอุทัยวงศ์) และพระทนายทนายสืบมาจนถึง พ.ศ.2493 กระทรวงสาธารณสุขได้ทำการจัดซื้อพื้นที่บางส่วนของวังเพื่อใช้เป็นที่ทำการของกระทรวงเรื่อยมาจนถึง พ.ศ.2537 จึงมีการย้ายหน่วยงานต่างๆ ออกจากพื้นที่ และในปัจจุบันได้ขายพื้นที่ส่วนนี้ให้เป็นกรรมสิทธิ์ของธนาคารแห่งประเทศไทย ขณะที่พื้นที่ส่วนที่เหลือยังคงเป็นที่อยู่ของทนายทนายในราชสกุลเทวกุล ณ อยุธยา

4) วังรพีพัฒน์ ซึ่งเป็นวังที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 และใช้เป็นที่ประทับของพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์เรื่อยมา จนพระองค์สิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ 6 จากนั้นในปี พ.ศ. 2475 ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง วังนี้ได้ตกเป็นสมบัติของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ และเอกชนติดต่อได้ขอเช่าเพื่อจัดตั้งเป็น "โรงเรียนรพีพัฒน์" ขึ้น ซึ่งหลังจากนั้นก็มีการเปลี่ยนแปลงไปเป็นสถานที่ต่างๆ อาทิเช่น

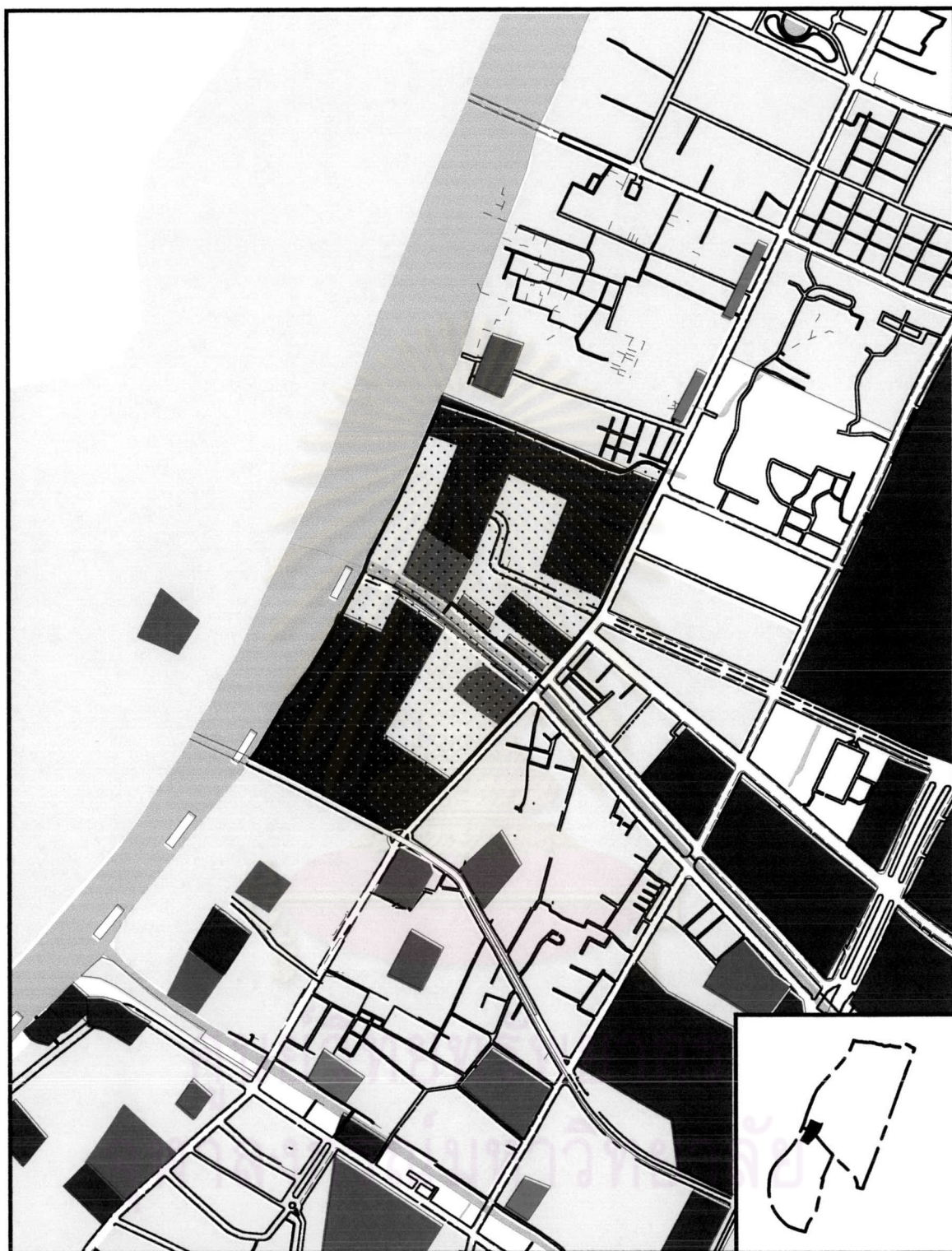
พ.ศ. 2494 กระทรวงอุตสาหกรรมได้ขอซื้อไปจากสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ เพื่อตั้งเป็นโรงงานผลิตนม

พ.ศ. 2495 กรมอาชีวศึกษา สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ ได้ขอซื้อต่อจาก กระทรวงอุตสาหกรรมเพื่อเป็นที่ตั้งของ "โรงเรียนฝึกหัดครูอาชีวศึกษา" ซึ่งนับตั้งแต่นั้นวังวรพิพัฒน์ก็เปลี่ยนแปลงจากวังมาเป็นสถานศึกษาเรื่อยมา และในช่วงระยะเวลาหนึ่งเองก็ได้เริ่มมีการเปลี่ยนสถานภาพของโรงเรียน เช่น พ.ศ.2504 โรงเรียนโอนกลับมาสังกัดกรมอาชีวศึกษาอีกครั้ง พร้อมทั้งได้ยกฐานะเป็นวิทยาลัยครูอาชีวศึกษา พ.ศ.2510 บริเวณส่วนที่เป็นวังวรพิพัฒน์ได้ถูกรื้อเป็นหอประชุมหรืออาคารเอนกประสงค์ และ พ.ศ.2518 วิทยาลัยครูอาชีวศึกษาจึงได้เปลี่ยนเป็นวิทยาเขตเทเวศร์ เป็น 1 ใน 31 วิทยาเขตที่สังกัดสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล จนกระทั่ง พ.ศ.2531 วิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษาได้รับพระราชทานนามใหม่จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่าสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษเล่มที่ 106 ลงวันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ.2532 ปัจจุบันเรียกสถานศึกษาแห่งนี้ว่า "สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตเทเวศร์"

นอกจากนี้ช่วงนี้ย่านเทเวศร์ยังมีการใช้ที่ดินประเภทสถานศึกษาเพิ่มขึ้นอีก คือ ในบริเวณวัดเทวราชกุญชร มีการแบ่งพื้นที่บางส่วนเป็นโรงเรียนพาณิชยการวัดเทวราชกุญชร จนกระทั่ง พ.ศ.2485 โรงเรียนช่างทอวัดสามพระยาได้ย้ายที่ตั้งมาทำการสอนในพื้นที่แทนจนถึงปัจจุบัน และได้มีการเปลี่ยนแปลงนับตั้งแต่นั้นมา คือ พ.ศ.2490 กรมอาชีวศึกษาได้สั่งให้เปิดการสอนวิชาช่างสตรี แผนกช่างเย็บผ้าหลักสูตร 2 ปีขึ้น จึงมีการเปลี่ยนชื่อใหม่จากโรงเรียนช่างทอวัดสามพระยาเป็น "โรงเรียนการช่างสตรีโชติเวช" และ พ.ศ.2520 วิทยาลัยได้ออกกิจการมารวมกับวิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา และได้เปลี่ยนชื่อเป็น "วิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา วิทยาเขตโชติเวช" จนเมื่อวันที่ 15 กันยายน พ.ศ.2531 วิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษาได้รับพระราชทานนามใหม่จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็น "สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตโชติเวช" รวมถึงในบริเวณวัดยังได้มีการตั้งโรงเรียนวัดเทวราชกุญชรขึ้นด้วย และในพื้นที่ข้างเคียงประมาณปี พ.ศ.2475 ก็ได้มีการตั้งโรงเรียนเอกชนขนาดใหญ่ขึ้น คือ โรงเรียนเซนต์คาเบียล (อิสรา ทองธวัช, 2532: 70) ประกอบกับมีการตั้งวิทยาลัยครูสวนสุนันทา และวิทยาลัยครูสวนดุสิต ขึ้นในพื้นที่ของสวนสุนันทาเดิมด้วย ทำให้พื้นที่พระราชวังในบริเวณนี้ซึ่งแต่เดิมนั้นมีอยู่เป็นจำนวนมากได้ลดลง และแปรเปลี่ยนไปใช้เพื่อประโยชน์ในด้านอื่นแทน

โดยสรุปการตั้งถิ่นฐานและการใช้ประโยชน์ที่ดินในบริเวณย่านเทเวศร์และพื้นที่ใกล้เคียงในสมัยนี้ ภายในพื้นที่ได้มีการก่อสร้างบ้านเรือน รวมทั้งอาคารประเภทต่างๆ เช่น อาคารตลาด ตึกแถว โรงเรียน โรงพยาบาล ตลอดจนสถาบันราชการจนเต็มพื้นที่แล้ว (อ้างอิงจากหนังสือวิวัฒนาการกรุงรัตนโกสินทร์สามารถสรุปสภาพพื้นที่แสดงไว้ในแผนที่ 4.8) โดยเฉพาะบริเวณที่ถนนตัดมีอาคารพาณิชย์เพิ่มขึ้นไปตามริมถนนสามเสน เป็นย่านการค้าขนาดต่างๆ





ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาพื้นที่ย่านเทเวศร์ กรุงเทพมหานคร

แผนที่ 4.8 การใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ย่านเทเวศร์ ช่วงที่ 3 (พ.ศ.2475-พ.ศ.2516)

สัญลักษณ์

- |   |              |   |      |   |                |
|---|--------------|---|------|---|----------------|
|  | พื้นที่ศึกษา |  | วัด  |  | หน่วยงานราชการ |
|  | ชุมชน        |  | ตลาด |   |                |



สาขาวิชาผังเมือง  
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : หนังสือวิวัฒนาการกรุงรัตนโกสินทร์

0 0.075 0.15

กิโลเมตร



จำนวนมาก เช่น เทเวศร์ ราชวิถี ศรียาน ราชวัตร เป็นต้น และจากลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ในแถบนี้ จะเห็นได้ชัดว่ามีตัวกีดขวางที่สำคัญในการเชื่อมต่อกับพื้นที่อื่นๆ คือ พื้นที่ทางทิศตะวันตกนั้นมีแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นตัวบังคับ ดังนั้นการขยายตัวของชุมชนจึงมีทิศทางการขยายตัวขึ้นไปทางทิศเหนือเรื่อยๆ นั่นเอง ทั้งนี้จะมีชุมชนดั้งเดิมตั้งเรียงตัวอยู่ริมแม่น้ำไปตลอดแนว อาทิ ชุมชนย่านเทเวศร์ ชุมชนวัดราชา ชุมชนบ้านญวนสามเสน เป็นต้น ในขณะที่ทางฝั่งธนบุรีภายหลังจากการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยา ก็มีการขยายตัวของชุมชนมากขึ้น โดยระยะแรกลักษณะของการขยายตัวยังคงยึดบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาและลำคลองเป็นหลัก (กรมศิลปากร และมูลนิธิปณิธิเมตตาธิปไตย, 2539: 20) แต่ต่อมาเริ่มมีการตัดถนนมากขึ้น ถือได้ว่าเป็นการเริ่มต้นการพัฒนาเมือง ทำให้ขอบเขตของเมืองขยายออกไปมากทั้งสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา

#### 4.2.4.4 ระบบกิจกรรม

ภายในกรุงเทพมหานครช่วงนี้มีกิจกรรมประเภทต่างๆ เกิดขึ้นมากมายกระจายตัวไปทั่วเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ใจกลางเมืองถือเป็นแหล่งรวมของระบบเศรษฐกิจ ทั้งนี้ในบริเวณย่านเทเวศร์และพื้นที่ใกล้เคียงนั้นระบบกิจกรรมในช่วงนี้ยังคงเน้นเป็นกิจกรรมในด้านการค้าที่ให้บริการแก่คนในชุมชนเป็นหลัก โดยส่วนใหญ่จะขยายตัวในพื้นที่เดิมคือในบริเวณที่ถนนตัดกัน โดยเฉพาะบนถนนสามเสน ซึ่งมีท่าหน้าและถนนตัดผ่าน ทั้งนี้ในย่านเทเวศร์ก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน คือ ยังคงมีศูนย์กลางการค้าขายอยู่ในบริเวณท่าเทเวศร์ และเนื่องมาจากการใช้ที่ดินภายในย่านมีการเปลี่ยนแปลงบางส่วน อาทิเช่น การใช้ที่ดินประเภทวังถูกใช้ประโยชน์เป็นสถานที่ราชการหรือเปลี่ยนเป็นสถานศึกษา ดังนั้นจึงส่งผลให้ผู้คนในพื้นที่มีจำนวนเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะในช่วงเช้าและเย็นจะมีผู้คนเดินทางเข้าออกตลอดเวลา ประกอบกับมีผู้คนอยู่อาศัยภายในพื้นที่หนาแน่นขึ้นกว่าสมัยที่ผ่านมา ก็ยิ่งสร้างความคึกคักให้กับพื้นที่ในบริเวณนี้และพื้นที่โดยรอบเป็นอย่างมาก

ประกอบกับในช่วงเวลาต่อมาได้มีการตั้งตลาดขึ้นในพื้นที่ย่านเทเวศร์ด้วย ซึ่งอยู่ในสมัยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ประมาณปี พ.ศ. 2502 โดยตลาดที่สร้างขึ้นมานั้นได้มีการก่อสร้างเป็นอาคารถาวรในบริเวณริมคลองผดุงกรุงเกษม หรือในฝั่งตรงข้ามกับบริเวณที่ทำการค้าขายเดิม และในภายหลังได้ตั้งขึ้นเป็น "ตลาดเทวราช" โดยให้อยู่ในความดูแลของสำนักงานตลาดเทศบาลกรุงเทพ (ปัจจุบันคือสำนักงานตลาด กรุงเทพมหานคร)

ซึ่งนับตั้งแต่ช่วงที่ได้มีการตั้งตลาดเป็นต้นไป ตลาดในพื้นที่ย่านเทเวศร์ก็มีสภาพเป็นตลาดสดขนาดใหญ่ที่สามารถให้บริการแก่ทั้งคนในชุมชนและครอบครัวถึงคนในพื้นที่โดยรอบได้ด้วย ประกอบกับในช่วงนี้ยังคงมีการใช้คลองผดุงกรุงเกษมเป็นเส้นทางคมนาคมเพื่อการสัญจรอยู่บ้าง ส่งผลให้ย่านเทเวศร์ยิ่งมีความคึกคักมากขึ้น ตลอดทั้งวันจะมีผู้คนจำนวนมาก

ทั้งจากพื้นที่ฝั่งพระนครเองและฝั่งธนบุรีที่ต่างผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันเข้ามาจับจ่ายใช้สอยภายในตลาด อย่างไรก็ตามนอกเหนือจากมีการตั้งตลาดถาวรแล้ว ในย่านเทเวศร์ยังมีตลาดต้นไม้ซึ่งก็เกิดขึ้นมาในช่วงเวลาพร้อมๆ กับการตั้งตลาดนั่นเอง (ประสงค์ ประเสริฐเจริญศรี, สัมภาษณ์, 15 ตุลาคม 2546) อันเป็นผลให้ย่านเทเวศร์เริ่มมีสภาพเป็นย่านการค้าที่มีการประกอบกิจกรรมหลากหลายประเภทควบคู่กัน

ทั้งนี้ในปี พ.ศ.2506 ยังมีเหตุการณ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงความเจริญทางด้านการค้าภายในย่านเทเวศร์อีกครั้ง เนื่องด้วยทางกรุงเทพมหานครเริ่มให้มีการจัดตลาดนัดจำหน่ายสินค้าราคาถูก เช่น ของสวน พืชไร่ ผลไม้ และเครื่องอุปโภคบริโภคขึ้นในตลาดเทวราช และมีการจัดให้บริเวณบางส่วนของตลาดเป็นที่ชุมนุมสัตว์เลี้ยงบางชนิดด้วย เช่น นกเขา และปลา เป็นต้น (ช.1/มท.2 5/จ 16) ซึ่งการจัดให้เกิดกิจกรรมต่างๆ เหล่านี้ขึ้นภายในตลาดเท่ากับเป็นการส่งเสริมให้ย่านเทเวศร์มีความเจริญยิ่งขึ้นไปอีก

และจากการสัมภาษณ์คุณประสงค์ ประเสริฐเจริญศรี ผู้จัดการตลาดเทวราช และเป็นผู้ที่อยู่อาศัยในพื้นที่นี้มานานแล้วนั้นได้ช่วยสนับสนุนถึงความเจริญรุ่งเรืองของย่านเทเวศร์ในช่วงระยะนี้ได้เป็นอย่างดี โดยกล่าวไว้ว่า "...ตลาดตอนนั้น ปี 15 มีคนเข้าออกมาก ส่วนใหญ่ในตลาดจะขายอาหารสด อาหารแห้ง เพื่อนำไปประกอบอาหาร และบริเวณด้านหน้าตลาดก็มีลานชาวสวน ซึ่งจะมีชาวสวนโดยตรงทั้งจากอ่าวทองบัว นนทบุรีบ้างต่างนำผัก ผลไม้เข้ามาขายกันเต็มไปหมด รวมถึงยังมีโกดังมะพร้าวไปตลอดแนว ขายมะพร้าวเป็นลูกๆ เขาไปคั้นกะทิกัน ขายกันมานานจนมีชื่อ สร้างความคึกคักเป็นอย่างมาก ส่วนด้านในตลาดก็มีคนเดินกันขวักไขว่ตั้งแต่ตีสามยันสองทุ่มทีเดียว..." (ประสงค์ ประเสริฐเจริญศรี, สัมภาษณ์, 15 ตุลาคม 2546) ซึ่งจากคำบอกเล่าดังกล่าวนี้ ทำให้พบว่าตลาดเทวราชตั้งแต่ปี พ.ศ.2500 มีการค้าที่เจริญรุ่งเรืองมากหรือกล่าวได้ว่าในช่วงนี้ตลาดนับว่ามีบทบาทสำคัญต่อย่านเทเวศร์มากที่สุด นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นภาพโดยรวมว่าในบริเวณย่านการค้าใกล้เคียงก็คงจะมีความเจริญควบคู่กันไปด้วยเช่นกัน เนื่องจากมีพ่อค้าแม่ค้าที่เข้ามาซื้อหาของสด ของแห้งไปประกอบอาหารกันมาก และจากการสัมภาษณ์คุณอรศรี ศิลป์ ผู้อยู่อาศัยในย่านบางลำภู (อ้างถึงในชัยญู ชีวภรณ์วิวัฒน์, 2544: 94) ยังพบว่าตลาดยอดในบริเวณย่านบางลำภูช่วงปี พ.ศ.2500 ก็มีสภาพใกล้เคียงกับตลาดเทวราช กล่าวคือตลาดยอดก็มีชาวสวนเอาของมาขายมากมายเช่นเดียวกัน รวมถึงในบริเวณฝั่งตรงข้ามกับย่านเทเวศร์ในขอบเขตคลองผดุงกรุงเกษม หรือในพื้นที่แขวงบางขุนพรหม เขตพระนคร ยังมีตลาดที่จำหน่ายสินค้าเบ็ดเตล็ด และอาหารสำเร็จรูป และมีโรงพยาบาลนครเทเวศร์อยู่ติดกับตลาด ซึ่งเป็นโรงพยาบาลชั้นสอง (เลวลักษณ์ บุญโพธิ์อภิชาติ, 2540: 71) ซึ่งก็คาดว่าตลาดเทวราชที่ขายของสดนานาชนิดกับตลาดในฝั่งตรงข้ามที่ขายอาหารสำเร็จรูปนี้คงจะมี

ความสัมพันธ์ในลักษณะพึ่งพิงซึ่งกันและกันด้วย ตลอดจนยังมีตลาดสี่เสาเทเวศร์ในบริเวณหัวมุมถนนพิษณุโลก ซึ่งมีที่ตั้งอยู่ใกล้กันกับตลาดเทวราช

นอกจากนี้ยังพบว่าในช่วงนี้ย่านเทเวศร์ได้มีความสัมพันธ์ในด้านกิจกรรมกับพื้นที่ใกล้เคียง คือ ตลาดเทวราชมีความเชื่อมโยงกับตลาดสนามหลวง เนื่องด้วยตั้งแต่ปี พ.ศ.2491 สมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ขณะนั้นรัฐบาลมีนโยบายให้มีตลาดนัดทุกจังหวัด โดยวางนโยบายนี้ไว้เพื่อต้องการลดค่าครองชีพของประชาชน และเพื่อให้เกิดความสะดวกแก่บรรดาพ่อค้าแม่ค้าและประชาชนในการซื้อขายเครื่องอุปโภคบริโภค จังหวัดพระนครหรือกรุงเทพมหานคร สมัยนั้นจึงได้เลือกสนามหลวงเป็นสถานที่จัดตลาดนัด โดยจัดขึ้นในบริเวณท้องสนามหลวง และเรียกกันว่า "ตลาดนัดสนามหลวง" และเนื่องจากตลาดนัดสนามหลวงขณะนั้นมีความคึกคักของผู้คน และมีสินค้าขายหลากหลายประเภท เช่น เสื้อผ้า ของใช้ ของเล่น ผัก ผลไม้ เครื่องเค็ม ของแห้ง ปลาสด อาหารและเครื่องดื่มต่างๆ ประกอบกับสนามหลวงอยู่ในเขตกรุงรัตนโกสินทร์ที่มีตลาดการค้าใหญ่ๆ และมีท่าเรือที่สำคัญในบริเวณใกล้เคียงจึงดึงดูดให้พ่อค้าแม่ค้าจากตลาดเทวราชต่างนิยมไปค้าขายสินค้ากันที่ตลาดนัดสนามหลวงเป็นประจำทุกวันเสาร์-อาทิตย์ ส่วนวันจันทร์-ศุกร์ก็จะกลับมาขายที่ตลาดเทวราชดังเดิม (สมพร คงเจริญ, สัมภาษณ์: 16 ตุลาคม 2546) และนอกจากมีตลาดนัดที่สนามหลวงแล้ว ในสมัยนั้นทางเทศบาลกรุงเทพยังจัดให้มีตลาดนัดในสถานที่ต่างๆ กระจายตัวอยู่โดยรอบเมืองด้วย

จนกระทั่งปี พ.ศ.2521 มีนโยบายที่จะใช้สนามหลวงเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชน และเป็นที่จัดงานรัฐพิธีต่างๆ ของประเทศ ตลาดนัดจึงได้ย้ายไปตั้งในบริเวณย่านพหลโยธิน เป็นตลาดนัดจตุจักรแทน พ่อค้าแม่ค้าจากตลาดเทวราชจึงไม่ได้ไปขายของที่ตลาดนัดสนามหลวงอีก แต่กลับมาขายในตลาดเทวราชอย่างถาวร

#### 4.2.4.5 บทบาทของย่านเทเวศร์

ย่านเทเวศร์ยังคงมีบทบาทเป็นย่านที่พักอาศัย และบทบาททางด้านการค้าควบคู่กันไปด้วย นอกจากนี้จากการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินประเภทวังไปเป็นสถานที่ราชการยังทำให้ย่านเทเวศร์เริ่มมีบทบาทเพิ่มขึ้นในฐานะเป็นที่ตั้งของสถานที่ราชการที่สำคัญหลายแห่งในช่วงเวลาที่ผ่านมามี อาทิ กระทรวงกลาโหม สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ ธนาคารแห่งประเทศไทย และหอสมุดแห่งชาติ เป็นต้น รวมถึงในพื้นที่และบริเวณโดยรอบได้มีสถานศึกษาเกิดขึ้นหลายแห่ง ซึ่งส่งผลให้นับตั้งแต่ช่วงนี้เป็นต้นไปพบว่าบทบาทของย่านเทเวศร์เริ่มมีความเชื่อมโยงกับย่านอื่นๆ ในบริเวณใกล้เคียง เนื่องจากแต่ละย่านล้วนอยู่ใจกลางเมือง และมีความสัมพันธ์ในฐานะที่ต่างเป็นย่านที่พักอาศัยร่วมกับการประกอบการค้า และเป็นที่ตั้งของสถานที่ราชการที่มีบทบาทสำคัญต่อประเทศซึ่งมีการขยายตัวต่อเนื่องมาจากเขตชั้นในของกรุงรัตนโกสินทร์

ดังนั้นช่วงสมัยนี้จึงถือได้ว่านอกจากประชากร เส้นทางคมนาคม วงเจ้านาย แล้ว สถานที่ราชการและสถานศึกษาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ย่านเทเวศร์ และบริเวณใกล้เคียงกันนับเป็น ปัจจัยสำคัญที่ช่วยสนับสนุนและส่งเสริมบทบาทการเป็นย่านการค้าของย่านเทเวศร์ รวมไปถึงยังเป็นปัจจัยส่วนหนึ่งที่ส่งผลให้มีการพัฒนาพื้นที่ในช่วงต่อไปด้วย

#### 4.2.5 สมัยรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2516 – ปัจจุบัน)

สืบเนื่องมาจากสมัยที่แล้วจนกระทั่งถึง พ.ศ.2516 นี้ กรุงเทพมหานครได้พัฒนาจนมาถึงขีดสูงสุด ส่งผลให้พื้นที่ภายในเมืองเริ่มแออัดหนาแน่นไปด้วยอาคารบ้านเรือนประเภทต่างๆ ตลอดจนมีผู้อยู่อาศัยในพื้นที่กลางเมืองมากมายทั้งที่อยู่อาศัยมาดั้งเดิม และผู้คนที่อพยพย้ายถิ่นฐานเข้ามาจากต่างจังหวัด นอกจากนี้ความเจริญและแหล่งธุรกิจต่างๆ ที่เคยกระจุกตัวอยู่แต่ภายในเขตกรุงเทพมหานครก็ได้กระจายตัวออกไปตั้งในพื้นที่นอกเมืองเป็นจำนวนมาก จนเกิดเป็นย่านชุมชนเมืองใหม่ๆ ขยายตัวไปทั่วทุกทิศทาง ดังนั้นพื้นที่เมืองซึ่งแต่เดิมเคยมีความเจริญรุ่งเรืองจึงเริ่มเสื่อมโทรมลง ขณะเดียวกับที่สภาพปัจจุบันของตัวเมืองก็เริ่มก่อให้เกิดเป็นปัญหาสังคมตามมามากมายด้วย ซึ่งย่านเทเวศร์ในสมัยนี้ก็นับได้ว่าผ่านช่วงที่เจริญรุ่งเรืองมาแล้ว ตลาดภายในย่านลดบทบาทความสำคัญลง ผู้คนที่เคยเข้ามาจับจ่ายซื้อหาอาหารสด อาหารแห้งกันอย่างคึกคักก็เริ่มลดจำนวนลงอย่างเห็นได้ชัด ทั้งนี้เนื่องมาจากมีแหล่งการค้าในรูปแบบใหม่ๆ ที่น่าสนใจ และสามารถดึงดูดผู้คนได้มากกว่ากระจายตัวอยู่ทั่วไป อาทิเช่น ห้างสรรพสินค้า ซูเปอร์มาร์เก็ต เป็นต้น ส่งผลให้สภาพโดยรวมของย่านเทเวศร์และบริเวณย่านการค้าโดยรอบนั้นซบเซาลงกว่าเดิมมาก

##### 4.2.5.1 สถานที่สำคัญ

ในปัจจุบันนี้มีการแบ่งเขตการปกครองใหม่ ทำให้ตัวเมืองเดิมจัดอยู่ในเขตพระนคร ขณะที่พื้นที่ย่านเทเวศร์อยู่ถัดออกมาทางด้านเหนือจึงจัดอยู่ในบริเวณคาบเกี่ยวระหว่างเขตพระนคร และเขตดุสิต หรือกล่าวได้ว่าย่านเทเวศร์นับเป็นพื้นที่เขตชั้นใน หรือพื้นที่ใจกลางเมืองที่มีขอบเขตอยู่ในพื้นที่แขวงวัดสามพระยา เขตพระนคร และแขวงวชิรพยาบาล เขตดุสิต ทั้งนี้จากการที่ย่านมีที่ตั้งอยู่ใจกลางเมืองนี้เอง ภายในพื้นที่จึงประกอบไปด้วยสถานที่สำคัญต่างๆ ที่ล้วนแล้วแต่มีบทบาทสำคัญมาตั้งแต่สมัยก่อนๆ (แผนที่ 4.9) โดยในที่นี้จะเริ่มอธิบายจากสถานที่ที่ตั้งอยู่ในพื้นที่เขตพระนคร ดังนี้

1) วัดสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต หรือวังบางขุนพรหม ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณธนาคารแห่งประเทศไทย ริมถนนสามเสน แขวงวัดสามพระยา เขตพระนคร วัดนี้สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 และปัจจุบันมีสิ่งก่อสร้างของวังคงเหลือ คือ พระตำหนักใหญ่ ซึ่งใช้เป็น

พิพิธภัณฑ์ธนาคารแห่งประเทศไทย, ตำนักรสมเด็จพระเจ้าปัจจุบันธนาคารแห่งประเทศไทยใช้เป็นทำ  
ทำการของธนาคาร และตำหนักเล็ก นอกจากนี้ยังมีเรือนไม้แบบขนมปังขิง และศาลาวงกลมหัก  
มุมแปดเหลี่ยมหรือเรียกว่า กระโจมแตร

2) วัดกรมพระจันทบุรีนฤนาถ หรือวัดเทเวศร์ ตั้งอยู่ริมถนนกรุงเกษม จุดแม่น้ำ  
เจ้าพระยา สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ปัจจุบันประกอบพระตำหนักเดิม ซึ่งเป็นที่ตั้งของบริษัท  
เทลคอม จำกัด และมีพระตำหนักของทนายทบางส่วนเป็นที่ทำการของกรมส่งเสริมสหกรณ์ และ  
กรมตรวจสอบบัญชีสหกรณ์ นอกจากนี้มีตำหนักน้ำ เรือนจางวาง เรือนปลัดกรม และเรือนแถว  
ข้าราชการ รวมถึงมีพระตำหนักกรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ ซึ่งอยู่ในความปกครองของหม่อมหลวง  
บัว กิติยากร

3) วัดสมเด็จฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ หรือวัดเทวะเวสม์ วัดนี้สร้างขึ้น  
ในสมัยรัชกาลที่ 6 ในพื้นที่ที่ได้รับพระราชทานมาจากรัชกาลที่ 5 ปัจจุบันพระตำหนักส่วนใหญ่  
ยังคงอยู่ แต่มีสภาพชำรุดทรุดโทรม เช่น ตำหนักใหญ่ ตำหนักพระทนายท ทั้งนี้พื้นที่ของวัดจากที่  
เคยเป็นที่ตั้งของกระทรวงสาธารณสุข ปัจจุบันได้เปลี่ยนไปอยู่ในกรรมสิทธิ์ของธนาคารแห่ง  
ประเทศไทยแทน

4) วัดนรนาถสุนทริการาม ตั้งอยู่ถนนกรุงเกษม แขวงวัดสามพระยา เขต  
พระนคร วัดนี้มีสิ่งก่อสร้างประกอบด้วยพระอุโบสถทรงไทย ภายในมีพระประธานเป็นพระพุทธรูป  
ปางรักปิดทองปางมารวิชัย, พระวิหารเป็นอาคารจีน ไม่มีช่อฟ้าใบระกา, พระเจดีย์รูปทรงกลม,  
ศาลาการเปรียญ, ศาลาหน้าวัด 6 หลัง, หอไตร, หอระฆัง และกุฏิสงฆ์

5) วัดเทวราชกุญชรวรวิหาร วัดนี้ตั้งอยู่ด้านในพื้นที่ย่าน ถนนศรีอยุธยา  
แขวงวรวิหาร เขตดุสิต โดยมีสิ่งก่อสร้างสำคัญที่ยังคงเหลือ คือ โบสถ์เดิมที่ปัจจุบันเหลือแต่  
ฐานกับพระประธาน ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปูนปั้นพร้อมพระอัครสาวก 2 องค์, พระอุโบสถหลัง  
ปัจจุบัน, ศาลาการเปรียญ, โรงเรียนปริยัติธรรม, กุฏิปูน กุฏิทรงไทยแปด และมีศาลาบำเพ็ญกุศล  
ซึ่งในปัจจุบันกรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนวัดเทวราชกุญชรวรวิหารเป็นโบราณสถานสำคัญ  
ของชาติตั้งแต่ปี พ.ศ.2492


6) หอสมุดแห่งชาติ ตั้งอยู่ริมถนนสามเสน แขวงวรวิหาร เขตดุสิต โดย  
ภายในพื้นที่ประกอบด้วยอาคารหอสมุดแห่งชาติ (หรืออาคารใหญ่) และอาคารตึกอีกหลายอาคาร  
ซึ่งส่วนใหญ่เป็นอาคารสูงประมาณ 4-5 ชั้น อาทิเช่น หอพระสมุดวชิรญาณ หอเฉลิมพระเกียรติฯ  
หอจดหมายเหตุแห่งชาติ และหอวิชาฐานุสรณ์ เป็นต้น



**ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาพื้นที่ย่านเทเวศร์ กรุงเทพมหานคร**

**แผนที่ 4.9 สถานที่สำคัญในพื้นที่ศึกษา และบริเวณใกล้เคียง**

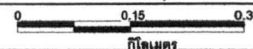
สัญลักษณ์

 ที่ตั้งของสถานที่สำคัญ



สาขาวิชาการวางผังเมือง  
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : สำนักผังเมืองกรุงเทพมหานคร



กิโลเมตร



7) เขตพระราชวังท่าवासกรี ตั้งอยู่ในพื้นที่ถัดมาจากหอสมุดแห่งชาติ บริเวณริมถนนสามเสน แขวงวชิรพยาบาล เขตดุสิต ปัจจุบันใช้เป็นที่เทียบเรือพระที่นั่งที่ประทับสำหรับเสด็จทางชลมารค และเป็นที่ทำการของฝ่ายเรือยนต์หลวง สังกัดกองพระราชพาหนะ โดยมีสิ่งก่อสร้างในปัจจุบัน คือ พระตำหนัก ซึ่งใช้เป็นที่ทำการของฝ่ายเรือยนต์หลวง โรงเก็บเรือพระราชพิธี อาคารเก็บวัสดุ อาคารของโรงเรียนพระดาบส และอาคารบ้านพักอาศัยของชุมชนท่าวาสกรี

นอกจากนี้ในพื้นที่ย่านเทเวศร์ยังมีที่ดินซึ่งเคยเป็นที่ตั้งของวังรพีพัฒน์ในพื้นที่ริมถนนสามเสน แขวงวชิรพยาบาล เขตดุสิต แต่ปัจจุบันเปลี่ยนไปเป็นที่ตั้งของสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตเทเวศร์แทน โดยไม่มีสิ่งก่อสร้างของวังเดิมเหลืออยู่ภายในพื้นที่เลย อาคารภายในพื้นที่มีการก่อสร้างขึ้นใหม่ทั้งหมด

สำหรับในพื้นที่ใกล้เคียงโดยรอบนั้นก็เป็นที่ตั้งของสถานที่สำคัญต่างๆ เป็นจำนวนมากเช่นกัน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ของวังเดิม อาทิเช่น พระราชวังดุสิต สำนักงานชาวกรองแห่งชาติ ศาลา สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา และสถาบันราชภัฏสวนดุสิต เป็นต้น ดังนั้นกล่าวได้ว่าพื้นที่ของวังต่างๆ ในบริเวณนี้ส่วนใหญ่ได้เปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ไปจากเดิมแล้วแทบทั้งสิ้น

ส่วนพื้นที่ทางฝั่งธนบุรี (ฝั่งตรงข้ามกับย่านเทเวศร์) ซึ่งเป็นที่ตั้งของวัด และชุมชนมาตั้งแต่ดั้งเดิม ในสมัยนี้ก็เริ่มมีสถานที่ราชการเข้าไปตั้งอยู่ในพื้นที่ เช่น สถานีตำรวจ และสถานีดับเพลิง เป็นต้น

#### 4.2.5.2 เส้นทางสัญจร

สมัยนี้การสัญจรทั้งหมด โดยเฉพาะภายในกรุงเทพมหานครนั้นได้หันมาใช้เส้นทางคมนาคมทางบก หรือถนนเป็นหลัก ขณะที่เส้นทางคมนาคมทางน้ำเป็นเพียงทางเลือกหนึ่งในการสัญจรเท่านั้น โดยมีการให้บริการเดินเรือในแม่น้ำเจ้าพระยา ทั้งในรูปแบบของเรือด่วน และเรือข้ามฟาก ทั้งนี้จะมีท่าเรือเรียงตัวไปตลอดแนวทั้งสองฝั่งของแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งในย่านเทเวศร์มีท่าเรือในพื้นที่ 2 แห่ง คือท่าพระราม 8 และท่าเทเวศร์ แต่เนื่องจากระยะทางระหว่างท่าเรือกับจุดจอดรถประจำทางห่างกันมาก ทำให้การสัญจรโดยใช้เส้นทางคมนาคมทางบกมีความสะดวกมากกว่า ประกอบกับพื้นที่ย่านนี้มีรถประจำทางผ่านจำนวนมากหลายสาย เพราะเป็นพื้นที่ที่ต่อเนื่องกับย่านบางลำภู ซึ่งเป็นศูนย์กลางการคมนาคมขนส่ง ทำให้การเดินทางไปสู่บริเวณต่างๆ ของกรุงเทพมหานครทำได้สะดวกรวดเร็วกว่าสมัยก่อนมาก รวมถึงจากที่มีการสร้างสะพานเชื่อมระหว่างฝั่งพระนครกับฝั่งธนบุรี ทำให้การเดินทางติดต่อกันมีความสะดวกมากขึ้น ส่งผลให้เกิดการพัฒนาเมืองทางกายภาพขยายเป็นวงกว้าง พื้นที่เมืองจึงมีการขยายตัวออกไปอย่างไม่มีขีดจำกัด ทั้งสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา แสดงให้เห็นว่าเส้นทางคมนาคมทางบกมีความสำคัญมากและใช้กัน



อย่างแพร่หลาย แต่ในระยะต่อมาการสัญจรทางบกนี้ได้ก่อให้เกิดเป็นปัญหาจราจรตามถนนสายสำคัญต่างๆ ในเขตเมือง ทั้งนี้ถนนสามเสน ซึ่งเป็นเส้นทางหลักสำหรับพื้นที่ย่านเทเวศร์ก็เป็นถนนเส้นหนึ่งที่ประสบปัญหาจราจรเช่นกัน โดยเฉพาะในช่วงเวลาเร่งด่วน ช่วงเช้าและเย็น จนต้องมีการเปลี่ยนแปลงระบบการสัญจรมาเป็นการเดินรถแบบทิศทางเดียว ร่วมกับเส้นทางเดินรถโดยสารประจำทาง และจากปัญหาจราจรที่สำคัญนี้เอง ทำให้ในบริเวณย่านเทเวศร์ได้มีการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำพระยาเพิ่มขึ้นอีก 1 แห่ง คือสะพานพระราม 8 ซึ่งเป็นสะพานในโครงการพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (รัชกาลปัจจุบัน) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการลดความคับคั่งของการจราจรบนสะพานพระปิ่นเกล้า และพื้นที่ใจกลางกรุงรัตนโกสินทร์ หรือนับเป็นการแก้ไขปัญหาจราจรสำหรับเมืองในภาพรวมนั่นเอง และได้เปิดให้ใช้เมื่อปี พ.ศ.2545

สำหรับคลองซึ่งแต่เดิมเคยเป็นเส้นทางคมนาคมที่มีบทบาทสำคัญ ปัจจุบันสภาพโดยทั่วไปของคลองต่างๆ ได้ตื่นเซินและแปรสภาพไปเกือบหมด จนเกิดปัญหาทางสภาพแวดล้อม ซึ่งคลองผดุงกรุงเกษมในย่านเทเวศร์ก็เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงสภาพในแง่ที่เสื่อมโทรมลง คลองซึ่งเคยมีเรือผ่านเข้าออกและมีอิทธิพลที่สำคัญต่อย่านเทเวศร์ได้ลดความสำคัญลงในช่วงสมัยนี้ ประกอบกับการขนส่งสินค้าทางเรือก็ยกเลิกไปด้วย คลองเริ่มเปลี่ยนบทบาทมาเป็นเส้นทางระบายน้ำแทน ซึ่งปิยนาค บุนนาค และคณะ (2525) ได้กล่าวถึงสภาพคลองผดุงกรุงเกษมไว้ใน การสำรวจเมื่อปี พ.ศ.2515 ว่า “คลองผดุงกรุงเกษมมีสภาพเป็นคลองกันเกือบตลอดลำคลองสองฝั่ง เชื้อกันส่วนใหญ่เป็นคอนกรีตและบางส่วนเป็นต้นไม้ มีบันไดทำน้ำเป็นระยะๆ ตลอดลำคลอง มีบ้านเรือนและอาคารร้านค้าทั้งสองฝั่ง คลองมีความลึก และยาวขนาดใกล้เคียงกับสภาพแรกชุด คลองเส้นนี้นับว่าเป็นศูนย์กลางของคลองทั้งหมด เนื่องจากเป็นคลองส่วนใหญ่จะมาต่อกันที่คลองนี้ เช่น คลองเปรมประชากร คลองแสนแสบ และคลองมหานาค สภาพน้ำในคลองจากปากคลองจากด้านเทเวศร์น้ำเน่าดำสนิทเกือบตลอดทั้งคลอง และมีกลิ่นเหม็นมาก” (ปิยนาค บุนนาค และคณะ, 2525: 162)

สาเหตุของความสกปรกในคลองผดุงกรุงเกษมนั้นส่วนหนึ่งเนื่องมาจากเรือที่เข้ามาจอดอาศัยหลบฝน เรือค้าขาย และการทิ้งสิ่งสกปรกลงในลำคลองของเรือต่างๆ รวมถึงอาคารบ้านเรือนที่ปลูกอยู่ตามแนวริมคลองด้วย ประกอบกับการสัญจรในคลองได้ลดลงอย่างเห็นได้ชัด ทำให้ทางสำนักการระบายน้ำ กรุงเทพมหานคร ได้เข้ามาดำเนินการใช้ประโยชน์คลองผดุงกรุงเกษมเป็นคลองหลักในการระบายน้ำ และป้องกันน้ำท่วม รวมทั้งเพื่อแก้ไขปัญหาน้ำเน่าเสียในคลองชั้นในของฝั่งพระนคร (สำนักการระบายน้ำ, 2545) โดยมีการจัดสร้างเป็นสถานีสูบน้ำเทเวศร์ และสร้างประตูน้ำขึ้นปิดปากคลองในปี พ.ศ.2527 ณ บริเวณทำน้ำเทเวศร์ ถ.กรุงเกษม เขตพระนคร ทั้งนี้ได้กำหนดให้มีจุดเก็บตัวอย่างน้ำในย่านเทเวศร์ 2 จุด คือบริเวณตลาดเทวราช และ

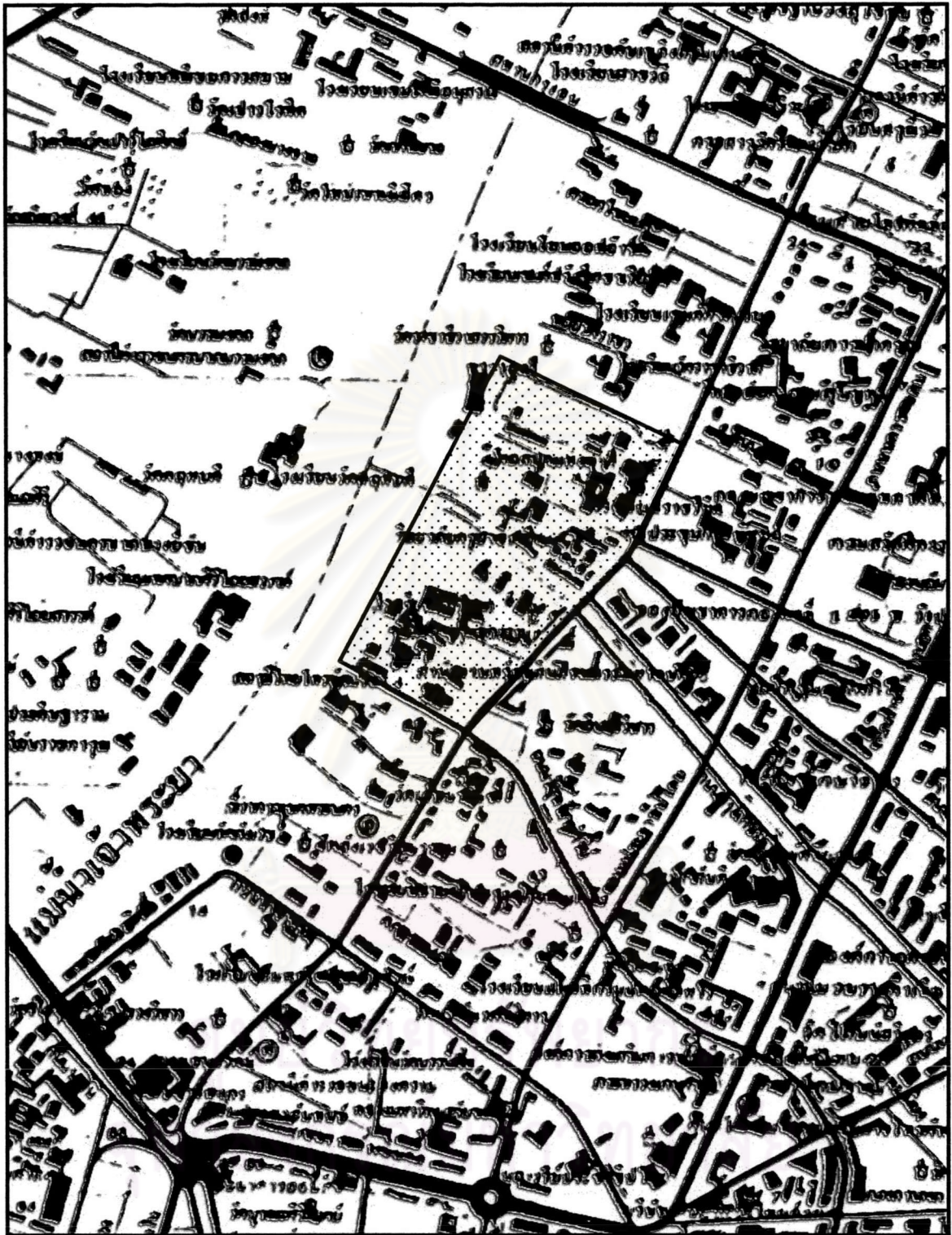
ประตูน้ำเทเวศร์ และนับตั้งแต่มีประตูน้ำก็ส่งผลให้ความสำคัญของคลองผดุงกรุงเกษมสำหรับพื้นที่ย่านเทเวศร์ได้หมดลงไปอย่างสิ้นเชิง รวมถึงในพื้นที่ริมคลองไปโดยตลอดลำคลองนั้นบทบาทของคลองก็นับได้ว่าลดความสำคัญลงไปมากด้วยเช่นกัน

#### 4.2.5.3 รูปแบบการตั้งถิ่นฐานและการใช้ประโยชน์ที่ดิน

สมัยปัจจุบันสภาพพื้นที่ภายในเมืองเต็มไปด้วยสิ่งปลูกสร้างนานาชนิดที่ปะปนกันอย่างไร้ระเบียบ เมืองมีการเติบโตโดยปราศจากการวางแผน และขาดการควบคุมที่เหมาะสม ดังนั้นสภาพโดยรวมของเมืองจึงกลายมาเป็นปัญหาสะสม อาทิเช่น มีการบุกรุกพื้นที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา เกิดเป็นแหล่งชุมชนแออัด และมีปัญหาสภาพแวดล้อมเสื่อมโทรม เป็นต้น ซึ่งทุกปัญหาล้วนแล้วแต่มีผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของประชากรทั้งสิ้น



ในพื้นที่ย่านเทเวศร์ ช่วงปัจจุบันนี้ภายในพื้นที่ก็เต็มไปด้วยอาคาร บ้านเรือน ปลูกติดกันอย่างแออัดหนาแน่นเช่นกัน รวมถึงได้มีการก่อสร้างตึกแถว และอาคารพาณิชย์เพิ่มขึ้นในบริเวณด้านในพื้นที่ ดังจะเห็นได้จากแผนที่กรุงเทพมหานครปี พ.ศ.2517 (แผนที่ 4.10) ที่พบว่าสภาพภายในย่านบริเวณพื้นที่ริมถนนส่วนที่อยู่นอกเขตคลองผดุงกรุงเกษมไปนั้นได้เริ่มมีการก่อสร้างอาคารพาณิชย์ขึ้นแล้ว ทั้งด้านริมถนนสามเสน และด้านในพื้นที่บริเวณริมถนนศรีอยุธยา จนทำให้พื้นที่ย่านเทเวศร์เริ่มมีความแออัดหนาแน่นขึ้น นอกจากนี้ในพื้นที่ด้านหน้าของวัดเทวราชกุญชรวรวิหาร และพื้นที่ด้านในตลาดเทวราช ซึ่งเคยเป็นโกดังเก็บมะพร้าวมาก่อน ก็มีการก่อสร้างอาคารพาณิชย์ขึ้นแทน รวมถึงในบริเวณย่านยังเริ่มมีกลุ่มอาคารบ้านพักอาศัยเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว หรือ Guest House เกิดขึ้นในพื้นที่ด้านในของย่านบริเวณริมถนนศรีอยุธยาด้วย แต่มีจำนวนไม่มากนักประมาณไม่เกิน 10 คูหา โดยบริเวณที่ตั้งของบ้านพักอาศัยเหล่านี้จะอยู่ในมุมที่เงียบสงบห่างออกมาจากบริเวณตลาดเทวราช ซึ่งคาดว่าสาเหตุที่เกิดกลุ่มอาคารประเภทนี้ขึ้นภายในย่านก็เนื่องมาจากมีการขยายตัวหลบออกมาจากบริเวณถนนข้าวสาร ในย่านบางลำภู ที่ปัจจุบันมีความจอแจอย่างมากนั่นเอง

สำหรับพื้นที่ทางฝั่งธนบุรีจากแผนที่ 4.10 จะเห็นได้ว่าส่วนใหญ่เป็นที่ตั้งของวัด และโรงเรียน รวมถึงจะมีชุมชนแทรกตัวอยู่ในพื้นที่ด้วย แต่ในภาพรวมพื้นที่ยังคงไม่แออัดดังเช่นพื้นที่ในฝั่งพระนคร



ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาพื้นที่ย่านเทเวศร์ กรุงเทพมหานคร

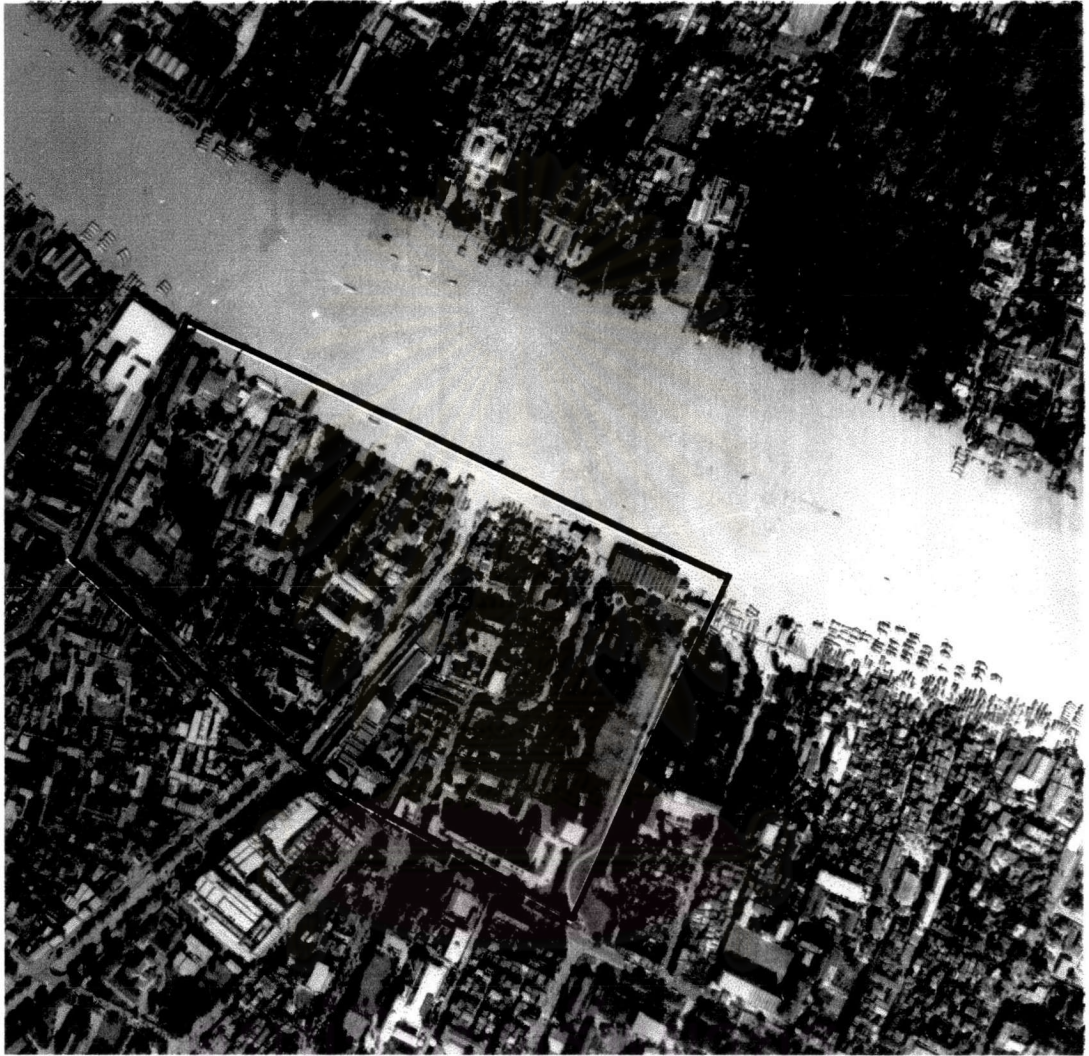
แผนที่ 4.10 พื้นที่ย่านเทเวศร์ปี พ.ศ.2517

<p>สัญลักษณ์</p> <div style="display: flex; align-items: center; margin-top: 10px;"> <div style="width: 20px; height: 20px; background-color: #cccccc; border: 1px solid black; margin-right: 5px;"></div> <p>พื้นที่ศึกษา</p> </div>	 <p>สาขาวิชาการวางผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p> <p>ที่มา : สมุดภาพสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์</p> <p>ไม่มีมาตราส่วน</p>	<p>N</p> 
---	---	--

และจากการเปรียบเทียบสภาพพื้นที่ย่านเทเวศร์ในสมัยนี้ โดยอาศัยการแปลภาพถ่ายทางอากาศระหว่างปี พ.ศ.2517 (แผนที่ 4.11) และปี พ.ศ.2530 (แผนที่ 4.12) พบว่าพื้นที่ย่านมีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพที่ชัดเจน คือในปี พ.ศ.2530 ได้ปรากฏอาคารขนาดใหญ่ของที่ทำการธนาคารแห่งประเทศไทยขึ้นในพื้นที่วังบางขุนพรหม ส่วนในบริเวณริมถนนศรีอยุธยาที่มีอาคารพาณิชย์สร้างเพิ่มขึ้นไปตลอดแนวถนน ซึ่งเป็นตึกแถว 2-4 ชั้น โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กที่ตัวอาคารมีสภาพค่อนข้างเสื่อมโทรมปลูกติดกับเป็นแนวยาว ขณะที่พื้นที่ด้านในย่านเห็นได้ชัดว่ามีอาคารบ้านเรือนปลูกอาศัยอย่างหนาแน่น จนแทบจะไม่พื้นที่ว่างภายในย่านเทเวศร์เลย นอกจากภายในเขตพระราชวังท้าวสุกรี รวมถึงในบริเวณหอสุมุดแห่งชาติก็มีการก่อสร้างอาคารเพิ่มขึ้น ได้แก่ หอพระสมุดวชิรญาณ อาคาร 2 และอาคาร 3 นอกจากนี้จากสภาพพื้นที่ย่านเทเวศร์ระหว่างปี พ.ศ.2530 และปี พ.ศ.2544 (แผนที่ 4.13) นั้นพบว่าปี พ.ศ.2544 บ้านเรือนบางส่วนเริ่มมีการขยายตัวรุกล้ำลงไปในแม่น้ำเจ้าพระยามากขึ้น โดยเฉพาะในบริเวณพื้นที่ริมน้ำด้านหน้าวัดเทวราชกุญชรวิหาร ซึ่งเป็นเขตที่อยู่อาศัยของชุมชนวัดเทวราชกุญชร ส่วนการเปลี่ยนแปลงของอาคารที่เพิ่มขึ้นส่วนใหญ่จะเป็นภายในพื้นที่ของสถานที่ราชการต่างๆ เช่น ภายในหอสุมุดแห่งชาติ มีการก่อสร้างอาคารห้องสมุดดนตรีไทยสากล หอเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช และหอวชิราวุธานุสรณ์ เป็นต้น ส่วนภายในเขตพระราชวังท้าวสุกรี มีการก่อสร้างโรงเรียนพระดาบส และแฟลตพักอาศัยของชุมชนท้าวสุกรี ซึ่งดัดแปลงมาจากเรือนแถวที่มีอยู่เดิมแล้ว ทำให้เห็นได้ชัดว่าพื้นที่ภายในเขตพระราชวังท้าวสุกรี นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2544 นั้นเหลือที่ว่างน้อยลง

สำหรับการใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ย่านเทเวศร์นั้นมีลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินเป็นแบบผสม (Mixed Use) หรือถ้าพิจารณาจากลักษณะการใช้ที่ดินตามที่บัญญัติในประมวล (2525) ได้กล่าวไว้พบว่าย่านเทเวศร์มีลักษณะเป็นย่านที่เรียกว่า The Neighborhood Business Streets คือ เป็นตลาดสดใกล้ๆ บ้านที่อยู่ในระยะที่เดินจากบ้านไปซื้อของสดประจำวันเพื่อมาประกอบอาหารและของใช้ที่จำเป็นจริงๆ ซึ่งมีจำนวนและความหลากหลายจำกัดและที่เป็นที่น่าสังเกต ก็คือการใช้ที่ดินในลักษณะนี้จะมีร้านขายทอง 1-2 ร้าน และโรงรับจำนำในบริเวณใกล้เคียงด้วย (บัญญัติในประมวล สวรรณมาศ, 2525: 26) ซึ่งก็เป็นลักษณะการใช้ที่ดินของย่านเทเวศร์นั่นเอง

แต่โดยสรุปย่านเทเวศร์มีบทบาทหลักเป็นย่านที่พักอาศัยและย่านการค้ากลางเมืองมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งการใช้ที่ดินแบบผสมนี้เป็นลักษณะทั่วไปของการใช้ที่ดินในเขตเมืองเก่าที่มีความหลากหลายของกิจกรรมรวมตัวอยู่ในพื้นที่ นอกจากนี้การใช้ที่ดินภายในย่านยังมีลักษณะของการใช้ที่ดินประเภทพาณิชย์กรรมร่วมกับการเป็นที่พักอาศัย และมีการขยายตัวของ



จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาพื้นที่ย่านเทเวศร์ กรุงเทพมหานคร

แผนที่ 4.11 ภาพถ่ายทางอากาศ ปี พ.ศ.2517

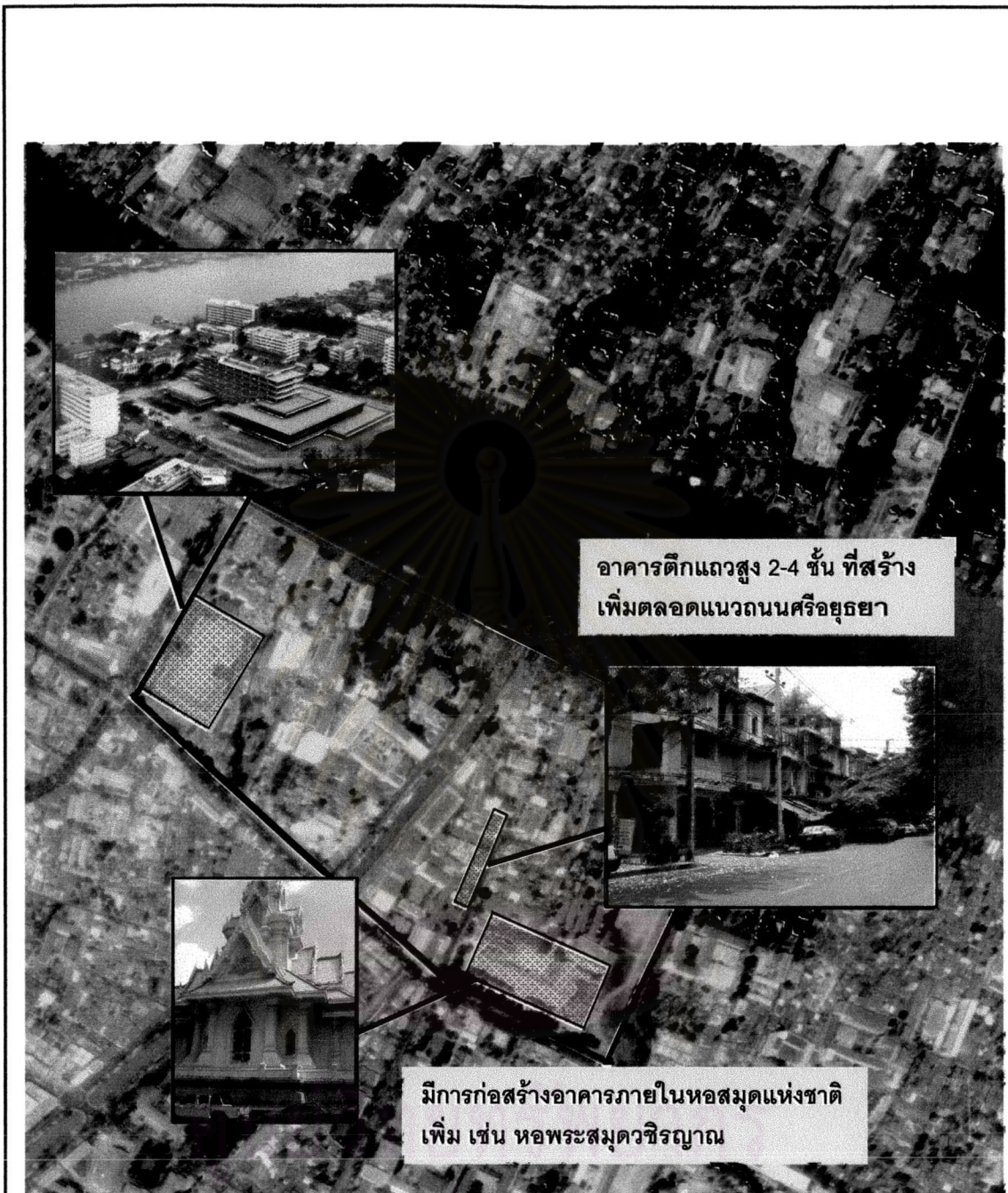
มาตราส่วน 1 : 10,000



สาขาวิชาการวางผังเมือง  
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร





อาคารตึกแถวสูง 2-4 ชั้น ที่สร้างเพิ่มเติมตลอดแนวถนนศรีอยุธยา

มีการก่อสร้างอาคารภายในหอสมุดแห่งชาติเพิ่ม เช่น หอพระสมุทวชิรญาณ

# จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาพื้นที่ย่านเทเวศร์ กรุงเทพมหานคร

แผนที่ 4.12 ภาพถ่ายทางอากาศ ปี พ.ศ.2530

มาตราส่วน 1 : 10,000



สาขาวิชาการวางผังเมือง  
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร





ชุมชนโดยอาศัยถนนเป็นตัวนำ ดังนั้นกิจกรรมหลักของย่านเทเวศร์จึงมักจะรวมตัวตั้งอยู่ริมถนนแทบทั้งสิ้น ซึ่งก็นับได้ว่ามีลักษณะเหมือนกับย่านต่างๆ ในพื้นที่โดยรอบ ทั้งนี้ในการศึกษาประเภทการใช้ประโยชน์ที่ดินบริเวณย่านเทเวศร์จึงสามารถจำแนกการใช้ที่ดินภายในย่าน ได้เป็น 5 ประเภท ดังนี้

1) การใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัย ได้แก่ บริเวณด้านในพื้นที่ในบริเวณเขตวัดนรนาถสุนทริการาม พื้นที่ในเขตวังต่างๆ ซึ่งเป็นที่อยู่ของพระทายาท และพื้นที่ของวัดเทวราชกุญชรวรวิหาร นอกจากนี้ยังรวมถึงในพื้นที่ของตลาดเทวราชด้วย ซึ่งมีทั้งอาคารพาณิชย์ บ้านพักอาศัย และบ้านเช่าในลักษณะแบ่งห้องให้เช่าราคาถูกสำหรับผู้มีรายได้น้อย โดยบ้านเช่าเหล่านี้ส่วนใหญ่มักจะเป็นอาคารเก่าอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม หรือในบริเวณชุมชนดั้งเดิม ทั้งนี้ชุมชนพักอาศัยดั้งเดิมภายในย่านนั้นส่วนใหญ่จะอยู่ในเขตวัด คือ ชุมชนวัดนรนาถสุนทริการาม และชุมชนวัดเทวราชกุญชร ซึ่งทั้งสองชุมชนเป็นบ้านไม้ สภาพเก่าแก่ที่ต่างเบียดเสียดแทรกตัวกันอย่างค่อนข้างแออัดหนาแน่น และมีทางเดินเล็กๆ เป็นทางเชื่อม ส่วนบริเวณริมถนนสามเสนจะเป็นชุมชนอาคารพาณิชย์ที่ส่วนมากจะใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์กรรม นอกจากนี้ยังมีชุมชนท่าवासูกกรี ซึ่งตั้งอยู่ภายในเขตพระราชวังท่าवासูกกรี เป็นอาคารแฝดที่พักอาศัย 4 ชั้น

2) การใช้ที่ดินประเภทพาณิชย์กรรม ได้แก่ พื้นที่ริมถนนกรุงเกษม พื้นที่อาคารพาณิชย์ริมถนนสามเสน ริมถนนศรีอยุธยา และพื้นที่ด้านในตลาดเทวราช ซึ่งมีการใช้ที่ดินประเภทพาณิชย์กรรมร่วมกับการพักอาศัย และเป็นในลักษณะการให้บริการในระดับชุมชนโดยรอบ ที่มีร้านค้าย่อยอยู่ควบคู่กับตลาดสดด้วย

3) การใช้ที่ดินประเภทสถานบันการศึกษา ได้แก่ พื้นที่ภายในวัด และพื้นที่ริมถนนสามเสน และถนนศรีอยุธยา ซึ่งมีทั้งโรงเรียนวัด โรงเรียนระดับอนุบาล ประถมศึกษา มัธยมศึกษา และสถาบันอุดมศึกษา

4) การใช้ที่ดินประเภทศาสนา ได้แก่ วัดนรนาถสุนทริการามริมถนนกรุงเกษม และวัดเทวราชกุญชรวรวิหาร ด้านในถนนศรีอยุธยา

5) การใช้ที่ดินประเภทสถาบันราชการ การสาธารณูปโภค และสาธารณูปการ ได้แก่ พื้นที่บริเวณวังต่างๆ ซึ่งปัจจุบันเปลี่ยนมาเป็นที่ทำการของสถานที่ราชการ และพื้นที่ริมถนนสามเสน ซึ่งเป็นที่ตั้งของหอสมุดแห่งชาติ รวมถึงมีพื้นที่เขตพระราชวังท่าवासูกกรี ซึ่งเป็นเขตพระราชฐานด้วย



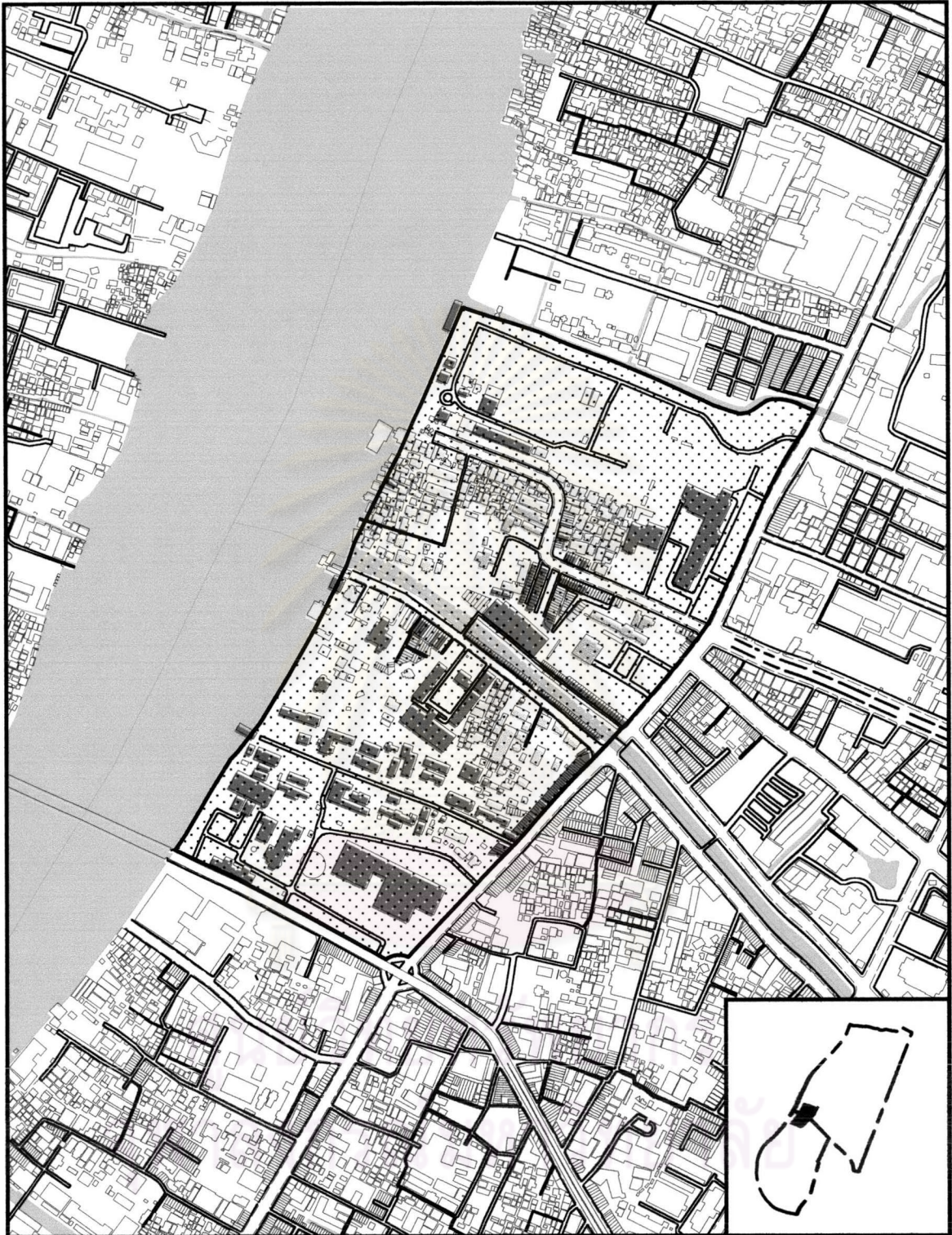
และเพื่อให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของสภาพพื้นที่ย่านเทเวศร์ จึงได้มีการเปรียบเทียบการใช้ประโยชน์ที่ดินของพื้นที่ย่านเทเวศร์โดยอาศัยแผนที่การใช้ประโยชน์ที่ดินของสำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร ปี พ.ศ.2529 กับปี พ.ศ.2545 สรุปได้ดังนี้

#### 4.2.5.3.1 การใช้ประโยชน์ที่ดินของย่านเทเวศร์ปี พ.ศ.2529 (แผนที่ 4.14)

จากแผนที่การใช้ประโยชน์ที่ดินของย่านเทเวศร์ปี พ.ศ.2529 แสดงให้เห็นว่าพื้นที่ย่านเทเวศร์ส่วนใหญ่มีการใช้ที่ดินประเภทสถาบันราชการเป็นสัดส่วนที่มากที่สุดคือประมาณ 60% เนื่องจากพื้นที่บริเวณย่านเทเวศร์ในอดีตนั้นเป็นที่ตั้งของวังเจ้านายจำนวนมากหลายแห่ง และในปัจจุบันได้มีการเปลี่ยนแปลงมาเป็นที่ตั้งของสถานที่ราชการ จึงทำให้การใช้ที่ดินส่วนใหญ่ภายในย่านเทเวศร์เป็นสถานที่ตั้งของสถาบันราชการแทน นอกจากนี้ก็มีการใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัย และพาณิชยกรรมเป็นสัดส่วนรองลงมา โดยอยู่ในรูปของตึกแถวและอาคารพาณิชย์ คือ ใช้เป็นที่พักอาศัยร่วมกับการประกอบการค้า ส่วนบ้านทั่วไปหรือชุมชนพักอาศัยจะไปปรากฏอยู่ด้านหลังของอาคารและปะปนกับชุมชนแออัดในเขตวัด นอกจากนี้ยังมีการใช้ที่ดินประเภทสถาบันศาสนาและสถาบันการศึกษาในสัดส่วนที่ใกล้เคียงกันอยู่ในพื้นที่ด้วย

#### 4.2.5.3.2 การใช้ประโยชน์ที่ดินของย่านเทเวศร์ปี พ.ศ.2545 (แผนที่ 4.15)







จากแผนที่การใช้ประโยชน์ที่ดินของย่านเทเวศร์ปี พ.ศ.2545 จะเห็นได้ว่าพื้นที่ยังคงมีรูปแบบเดิม ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปมากนัก เพียงแต่เพิ่มขึ้นในแง่ของความหนาแน่น เช่น การใช้ที่ดินประเภทสถาบันราชการก็ไม่ได้มีการขยายพื้นที่ขึ้น เพียงแต่ในพื้นที่วังเทเวศร์มีอาคารลดลง ขณะที่สถานที่ราชการอื่นๆ มีการก่อสร้างอาคารเพิ่มในพื้นที่เดิม ทำให้สัดส่วนของการใช้ที่ดินประเภทนี้ยังคงมีมากที่สุดภายในย่านเทเวศร์ แต่ในช่วงนี้การใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยมีสัดส่วนเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด เนื่องจากชุมชนเริ่มขยายตัวเข้าไปในพื้นที่ด้านในของย่านอย่างหนาแน่นมากขึ้น โดยเฉพาะภายในย่านมีชุมชนอยู่ทั้งหมด 3 แห่ง และเป็นชุมชนแออัดถึง 2 แห่ง และการใช้ที่ดินประเภทพาณิชยกรรมก็เพิ่มจากปี พ.ศ.2529 ซึ่งจะขยายตัวแทรกไปกับการใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัย นอกจากนี้การใช้ที่ดินประเภทสถาบันศาสนามีสัดส่วนเท่าเดิม ส่วนสถาบันการศึกษาก็อยู่ในลักษณะที่ใกล้เคียงกับสถาบันราชการ คือ มีโรงเรียนเพิ่มขึ้น 1 แห่ง ได้แก่ โรงเรียนอนุบาลธรรมมิภรค์ และในพื้นที่สถาบันการศึกษาเดิมก็มีการเพิ่มความหนาแน่นด้วยการก่อสร้างอาคารแทน



**ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาพื้นที่ย่านเทเวศร์ กรุงเทพมหานคร**

**แผนที่ 4.14 การใช้ประโยชน์ที่ดินปี พ.ศ.2529**

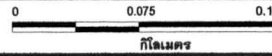
**สัญลักษณ์**

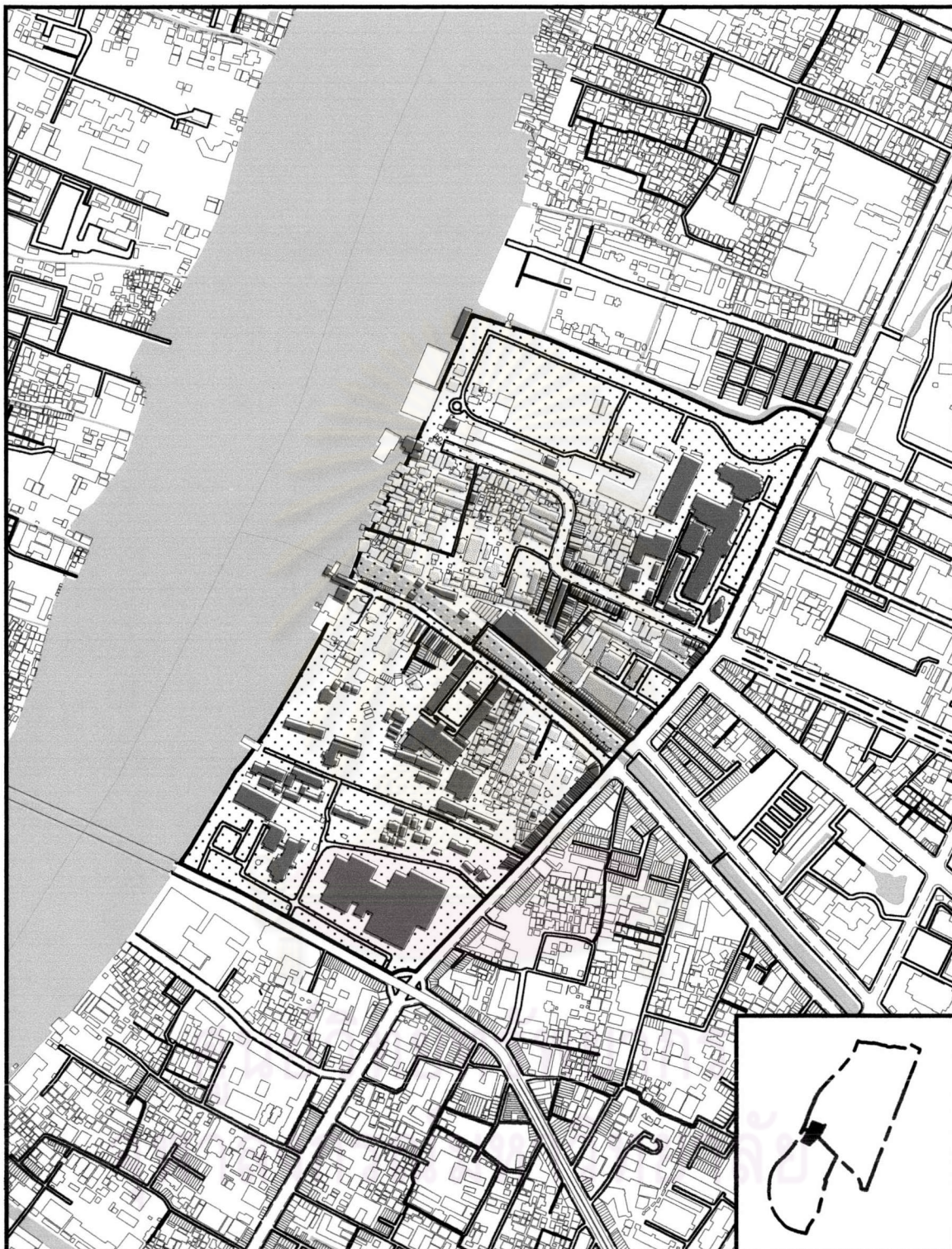
- |  |  |
|--|--|
|  ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัย   |  ที่ดินประเภทสถานบ้านศาสนา    |
|  ที่ดินประเภทพาณิชยกรรม     |  ที่ดินประเภทสถานบ้านราชการ   |
|  ที่ดินประเภทสถาบันการศึกษา |  การสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ |



สาขาวิชาการวางผังเมือง  
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : สำนักผังเมืองกรุงเทพมหานคร










**ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาพื้นที่ย่านเทเวศร์ กรุงเทพมหานคร**

**แผนที่ 4.15 การใช้ประโยชน์ที่ดินปี พ.ศ.2545**

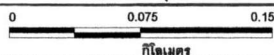
**สัญลักษณ์**

- |  |  |
|--|--|
|  ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัย   |  ที่ดินประเภทสถาบันศาสนา  |
|  ที่ดินประเภทพาณิชยกรรม     |  ที่ดินประเภทสถาบันราชการ |
|  ที่ดินประเภทสถาบันการศึกษา | การสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ   |



สาขาวิชาผังเมือง  
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : สำนักผังเมืองกรุงเทพมหานคร



#### 4.2.5.3.3 การเปรียบเทียบการใช้ประโยชน์ที่ดิน

จากการเปรียบเทียบการใช้ประโยชน์ที่ดินของย่านเทเวศร์ระหว่างปี พ.ศ.2529 กับปี พ.ศ.2545 รวมถึงวิเคราะห์สภาพพื้นที่โดยอาศัยเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินของย่านเทเวศร์มาช่วยประกอบการพิจารณา ทำให้สามารถสรุปการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินในย่านเทเวศร์ โดยแบ่งตามประเภทการใช้ประโยชน์ที่ดินได้ ดังนี้

- 1) การใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัย ในภาพรวมพบว่าการใช้ที่ประเภทที่อยู่อาศัยในปี พ.ศ.2545 เพิ่มขึ้นมากกว่าปี พ.ศ.2529 โดยมีที่ตั้งของชุมชนอยู่ในบริเวณเดิม แต่เพิ่มจำนวนความหนาแน่นของบ้านเรือน ซึ่งจะพบในพื้นที่ด้านในของย่าน เช่น พื้นที่ข้างวัดนรนาถสุนทริการาม และพื้นที่รอบวัดเทวราชกุญชร รวมไปถึงยังมีการใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยร่วมกับพาณิชยกรรม โดยเฉพาะริมถนนสามเสน ถนนกรุงเกษม และถนนศรีอยุธยา
- 2) การใช้ที่ดินประเภทพาณิชยกรรม การใช้ที่ดินประเภทนี้ในย่านเทเวศร์ยังคงเดิมไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก มีเพียงการขยายตัวจากปี พ.ศ.2529 มาถึงปี พ.ศ.2545 เพิ่มขึ้นเล็กน้อย คือ อยู่ในพื้นที่ของตลาดเทวราช และตลาดต้นไม้เทเวศร์ และเริ่มแทรกเข้าไปในพื้นที่ชุมชนด้วย
- 3) การใช้ที่ดินประเภทสถาบันการศึกษา สถานศึกษาในพื้นที่ระหว่างปี พ.ศ.2529 กับปี พ.ศ.2545 มีการสร้างเพิ่มขึ้น 1 แห่ง คือโรงเรียนอนุบาลธรรมภิรักษ์ นอกจากนี้ก็มีการก่อสร้างอาคารเพิ่มในบริเวณพื้นที่เดิม ซึ่งได้แก่ พื้นที่ด้านในวัดเทวราชกุญชรวรวิหาร และพื้นที่ริมถนนสามเสน ซึ่งเป็นที่ตั้งของสถาบันเทคโนโลยีราชมงคลฯ
- 4) การใช้ที่ดินประเภทสถาบันศาสนา การใช้ที่ดินประเภทนี้แทบจะไม่มีเปลี่ยนแปลง ยังคงเป็นพื้นที่บริเวณวัดนรนาถสุนทริการาม และวัดเทวราชกุญชรวรวิหาร การเปลี่ยนแปลงมีเพียงการเพิ่มความหนาแน่นของสิ่งก่อสร้างภายในวัดเล็กน้อยเท่านั้น
- 5) การใช้ที่ดินประเภทสถาบันราชการ การสาธารณูปโภค และสาธารณูปการ การใช้ที่ดินประเภทนี้ก็เช่นเดียวกัน เนื่องจากที่ดินของสถาบันราชการมีขอบเขตชัดเจนอยู่แล้ว ไม่มีการขยายพื้นที่เพิ่ม แต่อาจจะมีการเปลี่ยนกรรมสิทธิ์กันบ้าง เช่น บริเวณที่เคยเป็นที่ตั้งของกระทรวงสาธารณสุข ปัจจุบันเปลี่ยนมาเป็นกรรมสิทธิ์ของธนาคารแห่งประเทศไทย แทน ทำให้มีจำนวนอาคารลดลง นอกนั้นก็เพียงการก่อสร้างอาคารหน่วยงานราชการเพิ่มขึ้นในพื้นที่เดิม

ทั้งนี้เมื่อได้ทำการเปรียบเทียบการใช้ประโยชน์ที่ดินของย่านเทเวศร์แล้วแสดงให้เห็นว่าพื้นที่ย่านเทเวศร์มีการใช้ที่ดินในลักษณะผสมผสาน ประกอบด้วยกิจกรรมหลากหลาย

รูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานราชการ สถาบันการศึกษา ตลาด ชุมชน ร้านค้า ศาสนสถาน เส้นทางสัญจร ถนน และคลอง แต่ภาพโดยรวมไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ที่ดินมากนัก การพัฒนาเป็นไปอย่างช้าๆ และการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินมีแนวโน้มเป็นไปได้ยาก ทั้งนี้ เนื่องจากกรรมสิทธิ์ที่ดินส่วนใหญ่ภายในย่านเทเวศร์ยังคงเป็นของหน่วยงานราชการ ซึ่งได้แก่ พื้นที่ในแขวงวัดสามพระยา เขตพระนคร โดยเป็นพื้นที่เดิมของวังบางขุนพรหม วังเทเวศร์ และวังเทเวศร์ที่ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของหน่วยงานราชการ และหน่วยงานรัฐวิสาหกิจต่างๆ ได้แก่ ธนาคารแห่งประเทศไทย กรมส่งเสริมสหกรณ์ กรมตรวจสุขภาพบัญชีสหกรณ์ และพื้นที่ในแขวงวชิรพยาบาล เขตดุสิต ซึ่งเป็นที่ตั้งของหอสมุดแห่งชาติ และสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตเทเวศร์ นอกจากนี้ในพื้นที่ของแขวงวชิรพยาบาล เขตดุสิตส่วนใหญ่ก็เป็นที่ดินของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ซึ่งได้แก่ พื้นที่ของตลาดเทวราชและชุมชนด้านในบริเวณตลาด ชุมชนริมถนนศรีอยุธยา และบริเวณเขตพระราชวังท่าवासกรี ตลอดจนมีที่ศาสนสถาน หรือที่ดินของวัด 2 แห่ง คือ วัดนรนาถสุนทริการาม และวัดเทวราชกุญชรวิหาร ในพื้นที่บริเวณชุมชนวัดนรนาถฯ ตลาดต้นไม้เทเวศร์ตลอดแนวคลองผดุงกรุงเกษม ชุมชนวัดเทวราชกุญชร โรงเรียนวัดเทวราชกุญชร และสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตโชติเวช นอกจากนี้ยังมีที่ดินเอกชนบางส่วนซึ่งนับว่ามีสัดส่วนน้อยที่สุดในย่านเทเวศร์ ได้แก่ บริเวณพระตำหนักของทายาทด้านในพื้นที่ถัดจากชุมชนวัดนรนาถสุนทริการามไปจนถึงริมแม่น้ำเจ้าแม่แม่น้ำ และบริเวณโรงเรียนอนุบาลธรรมภิรักษ์ ห้วมุมถนนสามเสนตัดกับถนนศรีอยุธยา

ดังนั้นโดยสรุปพบว่าที่ดินส่วนใหญ่ของย่านเทเวศร์นี้เป็นพื้นที่สงวน จึงทำให้การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ที่ดินในย่านเป็นไปได้ยาก ประกอบกับมีอาคารปลูกสร้างอยู่ภายในย่านแล้วค่อนข้างหนาแน่น และมีประชากรอยู่อาศัยเป็นจำนวนมาก การขยายตัวของชุมชนอาคาร หรือสิ่งปลูกสร้างใดๆ ในย่านเทเวศร์จึงแทบจะไม่มี的增加ขึ้น นอกจากมีเพียงการเปลี่ยนแปลงด้วยการรื้อแล้วสร้างใหม่ หรือปรับปรุงให้อยู่ในสภาพที่ดีขึ้นเท่านั้น

สำหรับพื้นที่โดยรอบนั้น เนื่องจากย่านเทเวศร์เป็นพื้นที่ใจกลางเมือง และมีการขยายตัวต่อเนื่องมาจากเขตกรุงรัตนโกสินทร์ ดังนั้นพื้นที่โดยรอบของย่านจึงมีบทบาท และมีการประกอบกิจกรรมประเภทต่างๆ ที่ต่อเนื่องกับย่านเทเวศร์ ซึ่งสามารถแบ่งเป็นพื้นที่ 3 ลักษณะคือ

- 1) พื้นที่ที่มีการใช้ที่ดินของหน่วยงานราชการ และสถาบันการศึกษา ได้แก่ พื้นที่ในเขตดุสิตขึ้นไปทางด้านเหนือของย่านเทเวศร์ ในบริเวณสถาบันราชภัฏสวนสุนันทา สถาบันราชภัฏสวนดุสิต สมาคมศิษย์เก่าต่างๆ ตลอดแนวถนนสามเสน และหน่วยงานทางทหารในพื้นที่

ต่อเนื่องไปจนถึงพื้นที่บริเวณพระบรมรูปทรงม้า รวมถึงพื้นที่ฝั่งตรงข้าม (ฝั่งธนบุรี) ที่มีโรงเรียน และสถานที่ราชการตั้งอยู่หลายแห่ง

2) พื้นที่ที่มีการใช้ที่ดินเพื่อพาณิชยกรรม ได้แก่ พื้นที่ฝั่งตรงข้ามกับตลาดสด เทวราช และบริเวณโดยรอบ ซึ่งเป็นตึกแถวที่มีการประกอบการค้าหนาแน่นตลอดแนวของถนน สามเสนไปจนถึงย่านบางลำภู

3) พื้นที่ที่มีการใช้ที่ดินเพื่ออยู่อาศัย ได้แก่ ชุมชนในแขวงวัดสามพระยา เขต พระนคร ซึ่งเป็นพื้นที่ข้างเคียงกับขอบเขตของพื้นที่ศึกษา ชุมชนในแขวงบางขุนพรหม เขตพระนคร และชุมชนบ้านญวนสามเสน ในพื้นที่แขวงวชิรพยาบาล เขตดุสิต เป็นต้น ตลอดจนชุมชนบ้านปูน ในฝั่งธนบุรี

#### 4.2.5.4 ระบบกิจกรรม

สมัยปัจจุบัน (พ.ศ.2516) สืบเนื่องต่อมาจากสมัยที่แล้ว กิจกรรมด้านการค้า ยังคงเป็นกิจกรรมหลักของพื้นที่ย่านเทเวศร์ และพื้นที่โดยรอบ และนับเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญของพื้นที่ด้วย รวมถึงย่านเทเวศร์ก็เป็นที่รู้จักของผู้คนทั่วไปในฐานะเป็นย่านการค้าย่านหนึ่งที่ตั้งอยู่กลางเมือง โดยมีตลาดสด และตลาดต้นไม้เป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญของพื้นที่ แต่เนื่องจากเมืองในปัจจุบันมีการขยายตัวออกไปในทุกทิศทาง ความเจริญกระจายตัวออกไปโดยรอบ เกิดเป็นแหล่งชุมชนมากมายในพื้นที่ต่างๆ ไม่ได้รวมตัวกันอยู่แต่เฉพาะในเมืองดั้งเดิม

นอกจากนี้รูปแบบของตลาดสมัยใหม่ก็มีความหลากหลายมากขึ้น ส่งผลให้ตลาดสดในรูปแบบเดิมๆ อย่างเช่น ตลาดเทวราช และตลาดต้นไม้ในย่านเทเวศร์ได้ลดบทบาทลงไปมาก จำนวนผู้คนที่เข้ามาใช้บริการเพื่อซื้อหาสินค้า อาหารสด อาหารแห้ง ผัก และผลไม้ในพื้นที่ ย่านก็ไม่คึกคักเหมือนดังเช่นในอดีต แต่อย่างไรก็ตามย่านเทเวศร์ก็ยังคงเป็นย่านการค้าเก่าย่านหนึ่งที่มีบทบาทต่อเมือง โดยมีตลาดสดเป็นศูนย์กลางของชุมชนทั้งเก่าและใหม่ และทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพสังคมในปัจจุบัน ย่านเทเวศร์ซึ่งเป็นย่านการค้าเก่าจึงต้องอาศัยการปรับเปลี่ยนสภาพในหลายๆ ด้านให้มีความเหมาะสมทั้งในด้านรูปแบบ ประเภทกิจกรรม และช่วงเวลาในการให้บริการต่างๆ ทั้งนี้เพื่อสนองความต้องการของผู้ที่อยู่อาศัยภายในชุมชนและผู้ที่มาใช้บริการเป็นสำคัญ โดยผู้คน อาทิ ข้าราชการ นักเรียน นักศึกษาที่ดำเนินชีวิตประจำวันอยู่ในพื้นที่ หรือผู้ที่สัญจรผ่านไปมา รวมไปถึงลูกค้าเจ้าประจำ และร้านค้าของย่านในบริเวณใกล้เคียง นั้นถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่ช่วยทำให้ย่านสามารถดำรงอยู่ได้และมีบทบาทกับเมืองควบคู่กับย่านการค้าต่างๆ ในบริเวณใกล้เคียงต่อเนื่องมาจนถึงทุกวันนี้

#### 4.2.5.5 บทบาทของย่านเทเวศร์

จากการศึกษาพัฒนาการ และบทบาทของย่านเทเวศร์ในแต่ละช่วง ประกอบกับข้อมูลจากการสัมภาษณ์คนในพื้นที่ ทำให้สามารถสรุปบทบาทในปัจจุบันของย่านเทเวศร์ได้ดังนี้

##### 4.2.5.5.1 บทบาทด้านกิจกรรมการค้า

กิจกรรมการค้าที่มีบทบาทเด่นต่อย่านเทเวศร์มาโดยตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ได้แก่ การขายเครื่องอุปโภค-บริโภค อาหารสด อาหารแห้ง ต้นไม้ ตลอดจนอุปกรณ์ต่างๆ ในการจัดสวน ซึ่งนับเป็นกิจกรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงเอกลักษณ์ของย่าน โดยมีตลาดเทวราช และตลาดต้นไม้เทเวศร์เป็นองค์ประกอบที่สำคัญคู่กับย่านมาเป็นเวลานานตั้งแต่อดีต และยังคงความสำคัญ หรือมีอิทธิพลมาจนถึงปัจจุบันนี้ โดยองค์ประกอบภายในย่านไม่มีการเปลี่ยนแปลง แม้ว่าเมืองจะมีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา นอกจากนี้คนที่อยู่ในเมืองมาแต่ดั้งเดิมถ้าจะเอ่ยถึงต้นไม้เมื่อไรก็ยังคงต้องนึกถึงย่านเทเวศร์เสมอ แม้ปัจจุบันจะมีแหล่งต้นไม้อื่นๆ เกิดขึ้นโดยรอบเมืองมากมายแล้วก็ตาม แต่ตลาดต้นไม้เทเวศร์ทุกวันนี้ก็ยังมีเสน่ห์ที่ดึงดูดผู้คนได้ไม่น้อย รวมไปถึงบริเวณย่านเทเวศร์ และพื้นที่ใกล้เคียงซึ่งนับเป็นย่านการค้าเก่าก็ยังมีร้านอาหารมากมายที่ ขึ้นชื่อและเป็นที่ยุ้จักของคนทั่วไป อาทิ ย่านบางลำภู ย่านราชวัตร ย่านนางเลิ้ง เป็นต้น โดยเฉพาะในช่วงเวลากลางวัน บริเวณย่านต่างๆ นี้จะมีความคึกคักไปในอีกรูปแบบหนึ่งทีเดียว

##### 4.2.5.5.2 บทบาทด้านการเป็นแหล่งรวมของหน่วยงานราชการ

จากการที่ย่านเทเวศร์เป็นพื้นที่ที่ขยายตัวต่อเนื่องมาจากเขตกรุงรัตนโกสินทร์ชั้นใน ทำให้ย่านกลายเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์นับจากอดีตที่เป็นแหล่งที่ตั้งของวังเจ้านาย มาจนถึงปัจจุบันก็ยังคงเป็นที่ตั้งของหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน ตลอดจนสถานที่ต่างๆ ซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อประเทศ อาทิเช่น ธนาคารแห่งประเทศไทย รอสุมุดแห่งชาติ เป็นต้น ดังนั้นถ้าจะเอ่ยถึงย่านเทเวศร์ก็คงมีคนที่นึกถึงย่านในบทบาทหนึ่งของการเป็นที่ตั้งของศูนย์ราชการ รวมทั้งในบทบาทส่วนนี้ปัจจุบันก็ยังมีส่วนช่วยสนับสนุนบทบาทในด้านกิจกรรมการค้าของย่านด้วย

##### 4.2.5.5.3 บทบาทด้านการเป็นศูนย์กลางการคมนาคมขนส่งต่อเนื่อง

เนื่องด้วยย่านเทเวศร์อยู่ในพื้นที่ถัดมาจากย่านบางลำภู ซึ่งมีบทบาทเด่นในการเป็นศูนย์กลางการคมนาคมขนส่ง ส่งผลให้ย่านเทเวศร์กลายมาเป็นเส้นทางผ่านของรถโดยสารประจำทางหลายสายที่ต่อเนื่องมาจากพื้นที่ย่านบางลำภู รวมทั้งในพื้นที่ยังมีท่าเรือที่มีการเชื่อมโยงเส้นทางน้ำจากฝั่งธนบุรีมาฝั่งพระนคร ซึ่งสามารถเดินทางต่อโดยรถโดยสาร

ประจำทางได้ ดังนั้นบทบาทในการเป็นศูนย์กลางการคมนาคมขนส่งต่อเนื่องนี้จึงทำให้ย่านเทเวศร์เป็นพื้นที่หนึ่งที่เป็นทางเลือกสำหรับการเดินทางต่อไปสู่พื้นที่บริเวณต่างๆ ในกรุงเทพมหานคร

ซึ่งจากบทบาทต่างๆ ในปัจจุบันของย่านเทเวศร์นี้เองได้ช่วยสะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการของพื้นที่ในช่วงเวลาที่ผ่านมา และทำให้ทราบถึงปัจจัยต่างๆ ที่มีผลต่อการพัฒนาพื้นที่ย่านเทเวศร์ ซึ่งนอกจากปัจจัยพื้นฐานที่กล่าวมาแล้วในสมัยต่างๆ นั้น ปัจจุบันปัจจัยทางด้านกายภาพ ธรรมชาติที่ดิน สภาพการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวิถีชีวิตของผู้คน ฯลฯ ก็ล้วนแต่มีผลต่อบทบาทของย่าน รวมไปถึงเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดการพัฒนาย่านในช่วงเวลาต่อไปได้ด้วย

#### 4.3 สรุปพัฒนาการ และบทบาทของย่านเทเวศร์

จากการศึกษาพัฒนาการ และบทบาทของย่านเทเวศร์ใน 4 ช่วงสมัยนี้ แสดงให้เห็นถึงความ เป็นมาต่างๆ ของพื้นที่ว่าในแต่ละช่วงสมัยนั้นได้มีเหตุการณ์และความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นมากมายทั้งกับพื้นที่ย่านเอง และบริเวณใกล้เคียง ทั้งนี้จะมีองค์ประกอบในด้านต่างๆ ที่ล้วนส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ดังนั้นเพื่อให้มีความเข้าใจในพื้นที่ย่านเทเวศร์มากขึ้นจึงได้มีการสรุปพัฒนาการ และบทบาทของย่านเทเวศร์ โดยใช้ประเด็นหลักต่างๆ ดังนี้

- 1) สภาพโดยรวมของพื้นที่
- 2) รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน
- 3) การคมนาคม
- 4) ลักษณะทางเศรษฐกิจ
- 5) ลักษณะทางสังคม
- 6) วิถีชีวิต
- 7) วัฒนธรรมประเพณี

โดยการนำเสนอบทสรุปพัฒนาการ และบทบาทของย่านเทเวศร์นี้จะอาศัยการแสดงในรูปแบบของตาราง เพื่อที่จะสามารถเปรียบเทียบสภาพพื้นที่ และประเด็นในด้านต่างๆ ของแต่ละช่วงสมัยให้เห็นภาพที่ชัดเจนได้ดังตารางที่ 4.1 ดังนี้



ตารางที่ 4.1 สรุปพัฒนาการ และบทบาทของย่านเทเวศร์

ประเด็น	ช่วงที่ 1 ยุคพื้นที่เกษตรนอกเมือง (พ.ศ.2325-พ.ศ.2394)	ช่วงที่ 2 ยุคมีเส้นทางคมนาคมตัดผ่าน (พ.ศ.2394-พ.ศ.2475)	ช่วงที่ 3 ยุคการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน (พ.ศ.2475-พ.ศ.2516)	ช่วงที่ 4 ยุคการเปลี่ยนแปลง เนื่องมาจากการพัฒนา (พ.ศ.2516-ปัจจุบัน)
1. สภาพโดยรวมของพื้นที่	เป็นชุมชนเกษตรนอกเขตพระนครที่มีขอบเขตติดแม่น้ำเจ้าพระยา และได้อาศัยแม่น้ำในการดำรงชีวิตและประกอบอาชีพ	เป็นชุมชนในเขตเมืองที่ขยายใหม่ และเริ่มมีองค์ประกอบทางกายภาพเพิ่มขึ้น อาทิ มีกิจกรรมการค้า โดยเฉพาะตลาดน้ำที่คึกคัก มีวังเจ้านาย รวมถึงมีโรงเรียนและโรงพยาบาลเข้ามาตั้งอยู่ในพื้นที่ด้วย	เริ่มมีสถานที่ราชการเข้ามาตั้งอยู่ในพื้นที่นี้ อย่างไรก็ตาม นโยบายการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน ประกอบกับมีตลาดเป็นเอกลักษณ์ที่มีบทบาทสำคัญกับพื้นที่ หรือนับได้พื้นที่เริ่มมีบทบาทเป็นย่านการค้าแห่งหนึ่ง	เป็นย่านการค้าใจกลางเมืองที่มีองค์ประกอบในพื้นที่ที่หลากหลาย เป็นที่ตั้งของสถานที่ราชการ สถานศึกษา วัด ตลาดและชุมชน
2. รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน	เป็นการตั้งถิ่นฐานแบบเกาะกลุ่ม อยู่แต่เฉพาะบริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งมีทั้งชุมชนดั้งเดิม และชุมชนที่ขยายตัวออกมาจากแนวคลองรอบกรุง ทั้งนี้จะมีวัดเป็นศูนย์กลางที่สำคัญของชุมชน และมีพื้นที่เกษตรในบริเวณถัดเข้าไปจากที่อยู่อาศัย โดยบ้านมีลักษณะเป็นเรือนไม้ริมแม่น้ำหรือเรือนแพ และมี	ชุมชนขยายตัวเพิ่มขึ้นภายหลังจากการชุดคลองผดุงกรุงเกษม แต่ยังคงเกาะกลุ่มอยู่ริมแม่น้ำและลำคลองเป็นส่วนใหญ่ จนเมื่อมีการตัดถนนและสร้างวังขึ้นในพื้นที่ นับเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการพัฒนา ส่งผลให้บ้านเรือนขยายตัวเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะภายในเขตคลองผดุงกรุงเกษมมีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นจนเต็ม	การตั้งถิ่นฐานมีการขยายตัวจนเต็มพื้นที่ โดยเฉพาะริมถนนสามเสน และถนนด้านในพื้นที่ ประกอบกับมีตลาดสดขนาดใหญ่ที่ตั้งดูดีให้มีผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้สิ่งก่อสร้างในรูปแบบของตึกแถว และอาคารพาณิชย์ได้แพร่หลายเป็นอย่างมาก และที่สำคัญวัดซึ่งอยู่ด้านในพื้นที่ ยังคงมีบทบาทที่สำคัญ โดยเฉพาะกับ	ปัจจุบันมีอาคารประเภทต่างๆ อยู่เต็มพื้นที่จนมีสภาพที่แออัดหนาแน่น โดยเฉพาะภายในชุมชนดั้งเดิมที่แออัดไปด้วยบ้านไม้ที่เริ่มเสื่อมโทรม ประกอบกับอาคารพาณิชย์เริ่มเริ่มกลืนเข้ามาผสมกับอาคารในรูปแบบต่างๆ รวมถึงยังได้มีเกสต์เฮาส์เกิดขึ้นในบริเวณอาคารพาณิชย์ด้วย

ตารางที่ 4.1 สรุปพัฒนาการ และบทบาทของย่านเวสต์ (ต่อ)

ประเด็น	ช่วงที่ 1 ยุคพื้นที่เกษตรนอกเมือง (พ.ศ.2325-พ.ศ.2394)	ช่วงที่ 2 ยุคมีเส้นทางคมนาคมตัดผ่าน (พ.ศ.2394-พ.ศ.2475)	ช่วงที่ 3 ยุคการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน (พ.ศ.2475-พ.ศ.2516)	ช่วงที่ 4 ยุคการเปลี่ยนแปลง เนื่องมาจากการพัฒนา (พ.ศ.2516-ปัจจุบัน)
2. รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน (ต่อ)	ประชากรกับขอบเขตธรรมชาติเป็นปัจจัยสำคัญในการขยายตัวของชุมชน	พื้นที่ และมีบ้านแบบกออิฐถือปูน รวมถึงริมถนนยังเริ่มมีอาคารในรูปแบบตึกแถวด้วย ในขณะที่นอกเขตคลองนั้นเพิ่งเริ่มมีการขยายตัวเข้ามา กลางพื้นที่ และริมถนน โดยยังคงหนาแน่นบริเวณรอบวัด ซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชน	คนที่อยู่อาศัยมาตั้งแต่ดั้งเดิม นอกจากนั้นจึงเจ้านายต่างๆ ก็เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ไปเป็นที่ทำการของหน่วยงานราชการและสถาบันการศึกษาหลายแห่งด้วย	นอกจากนี้ตามริมแม่น้ำก็ยังมีบ้านเรือนขยายบุกรุกกล้าแนวลงไป แต่เนื่องจากอยู่ติดกับเขตพระราชฐาน ทำให้ชุมชนรึมน้ำในพื้นที่ยังมีสภาพตึกเก่าในบริเวณใกล้เคียง
3. การคมนาคม	เส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นเส้นทางสัญจรหลัก เนื่องจากยังไม่มีย่านทางคมนาคมอื่นได้ตัดผ่านพื้นที่ การเดินทางนอกจากอาศัยเรือแล้ว ก็มีการเดินทางที่ใช้น้ำที่ใช้ติดต่อกับพื้นที่บริเวณโดยรอบ	นอกจากแม่น้ำ คลองผดุงกรุงเกษมที่เพิ่งตัดผ่านยังช่วยให้การสัญจรในพื้นที่ที่มีความสะดวกมากขึ้น ทั้งใช้เพื่อการเดินทางและการค้าเลี้ยงสินค้า จนกระทั่งมีการตัดถนนสามเสน จึงเริ่มมีการใช้ถนนควบคู่กับแม่น้ำลำคลอง ประกอบกับมีพาหนะรูปแบบต่างๆ อาทิ รถราง ซึ่งมีเส้นทางผ่านพื้นที่	แม้ถนนจะมีความสำคัญ รวมถึงได้มีการสร้างสะพานเชื่อมระหว่างฝั่งพระนครและฝั่งธนบุรีที่ส่งผลให้การเดินทางในภาพรวมมีความสะดวกรวดเร็วขึ้น แต่ขณะเดียวกันเส้นทางแม่น้ำลำคลองก็ยังคงมีความจำเป็น โดยเฉพาะกับการค้าเลี้ยงสินค้าเข้ามาทางคลองผดุงกรุงเกษมเพื่อถ่ายเทให้	สืบเนื่องจากคลองผดุงกรุงเกษมเริ่มมีสภาพเสื่อมโทรม ตลอดจนมีการสร้างประตูน้ำปิดปากคลอง ทำให้การสัญจรทางน้ำเหลือเพียงเส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยาเท่านั้น ประกอบกับถนนตัดเชื่อมโยงเป็นโครงข่ายกับพื้นที่โดยรอบเป็นอย่างดี ส่งผลให้

ตารางที่ 4.1 สรุปพัฒนาการ และบทบาทของย่านเทเวศร์ (ต่อ)

ประเด็น	ช่วงที่ 1 ยุคพื้นที่เกษตรนอกเมือง (พ.ศ.2325-พ.ศ.2394)	ช่วงที่ 2 ยุคมีเส้นทางคมนาคมตัดผ่าน (พ.ศ.2394-พ.ศ.2475)	ช่วงที่ 3 ยุคการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน (พ.ศ.2475-พ.ศ.2516)	ช่วงที่ 4 ยุคการเปลี่ยนแปลง เนื่องมาจากการพัฒนา (พ.ศ.2516-ปัจจุบัน)
3. การคมนาคม (ต่อ)		ส่งผลให้ถนนเริ่มมีบทบาทสำคัญสำหรับผู้คน ภายในย่านมากขึ้นไปตามลำดับ	กับตลาด โรงสี และโรงเลื่อยในพื้นที่	เส้นทางสัญจรทางบกกลายเป็น เป็นการสัญจรหลักของพื้นที่ แต่ ต่อมาถนนต่างๆ เหล่านี้ได้สร้าง ปัญหาการจราจรที่สำคัญให้กับ ผู้คน โดยเฉพาะในช่วงหัวโหม่ง เร่งด่วน
4. ลักษณะทางเศรษฐกิจ	ทำการเกษตรเป็นอาชีพหลัก โดยเฉพาะทำสวนและ ทำนา เนื่องจากพื้นที่มีความเหมาะสมใน การเพาะปลูก และทำกันต่อเนื่อง เป็นบริเวณกว้างร่วมกับพื้นที่ ใกล้เคียง	คลองผดุงกรุงเกษมส่งผลให้เกิดตลาด บริเวณปากคลอง ทำให้การค้าขายและ กิจกรรมต่อเนื่องเริ่มกลายมาเป็นอาชีพ หลักของคนในพื้นที่ และการค้านี้ยังได้ ขยายตัวไปโดยตลอดตามริมคลองผดุง กรุงเกษม นอกจากนี้ในพื้นที่ยังมีโรงสี และโรงเลื่อย ซึ่งทำการค้าข้าวและค้าไม้ เข้ามาตั้งอยู่ในบริเวณริมคลองผดุงกรุง เกษมด้วย	ตลาดมีบทบาทสำคัญมาก และได้ กลายมาเป็นเอกลักษณ์ของพื้นที่ที่ นับตั้งแต่ช่วงนี้ไป ประกอบกับการตั้ง ตลาดอย่างถาวร ทำให้การค้าขายมี ความคึกคักเป็นอย่างมาก มีสินค้า นานาชนิด โดยเฉพาะอาหารสด อาหารแห้ง นอกจากนี้ยังมีตลาดต้นไม้ เกิดขึ้นในพื้นที่ด้วย รวมถึงเริ่มมี หน่วยงานราชการเข้ามาตั้งในพื้นที่อีก	การค้ายังคงมีบทบาทสำคัญต่อ พื้นที่สืบเนื่องมาจากอดีต โดย ในช่วงนี้พื้นที่ได้เป็นที่รู้จักใน ฐานะเป็นย่านการค้าเก่าแก่ แต่ ความคึกคักภายในตลาดนั้น ลดลงไปอย่างเห็นได้ชัด ผู้คนมี ทางเลือกในการซื้อหาสินค้ามาก ขึ้น รวมถึงย่านได้มีบทบาทใน การเป็นที่ตั้งของหน่วยงาน

ตารางที่ 4.1 สรุปพัฒนาการ และบทบาทของย่านเวสต์ (ต่อ)

ประเด็น	ช่วงที่ 1 ยุคพื้นที่เกษตรนอกเมือง (พ.ศ.2325-พ.ศ.2394)	ช่วงที่ 2 ยุคมีเส้นทางคมนาคมตัดผ่าน (พ.ศ.2394-พ.ศ.2475)	ช่วงที่ 3 ยุคการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน (พ.ศ.2475-พ.ศ.2516)	ช่วงที่ 4 ยุคการเปลี่ยนแปลง เนื่องมาจากการพัฒนา (พ.ศ.2516-ปัจจุบัน)
4. ลักษณะทางเศรษฐกิจ (ต่อ)			เป็นผลทำให้ภายในพื้นที่ที่มีกิจกรรมในหลากหลายรูปแบบมากขึ้น	ราชการ และสถาบันการศึกษา เข้ามาร่วมด้วย
5. ลักษณะทางสังคม	ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางของผู้คน พระถือเป็นผู้ที่ได้รับความเคารพนับถือ นอกจากนี้ผู้คนยังอาศัยการพึ่งพิงซึ่งกันและกันเป็นหลัก เนื่องจากมีสภาพเป็นเพียงชุมชนที่มีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มเล็กๆ นอกเมือง	ประชากรยังคงอาศัยการพึ่งพิงกันภายในพื้นที่ และกับพื้นที่ใกล้เคียง แต่เนื่องด้วยมีตลาดเกิดขึ้น ทำให้เกิดความสัมพันธ์ในลักษณะกลุ่มผู้ซื้อ-ผู้ขายควบคู่ด้วย ส่งผลให้เกิดการติดต่อพบปะทำการค้าระหว่างกันขยายเป็นวงกว้าง นอกจากนี้ยังมีความสัมพันธ์ในลักษณะเจ้าขุนมูลนาย เนื่องจากในพื้นที่มีการสร้างวังขึ้นหลายแห่ง	จากการที่พื้นที่เริ่มมีกิจกรรมที่หลากหลายขึ้น จึงเป็นผลให้ผู้คนเข้ามาประกอบกิจกรรมประเภทต่างๆ อย่างหนาแน่น ส่งผลให้สภาพสังคมเริ่มเปลี่ยนแปลง แต่ทั้งนี้ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนภายในชุมชนยังคงมีอยู่ โดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง และเป็นสถานที่สำหรับประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ร่วมกัน รวมถึงวัดยังมีบทบาทสำคัญสำหรับผู้ที่อยู่อาศัยในบริเวณใกล้เคียงด้วย	บ้านในชุมชนดั้งเดิมเริ่มมีการแบ่งให้เช่ากันอย่างแพร่หลาย ทำให้มีกลุ่มผู้คนใหม่ที่เข้ามาอยู่อาศัยภายในพื้นที่แทนคนที่อยู่เดิม ส่งผลให้ความคุ้นเคยในแบบบ้านใกล้เคียงเริ่มลดน้อยลง มีการอยู่อาศัยในลักษณะต่างคนต่างอยู่ในรูปแบบของสังคมเมือง อย่างไรก็ตาม โดยอาศัยการพึ่งพิงตัวเองเป็นหลัก แต่ทั้งนี้ยังคงมีการรวมกลุ่มกันในบางโอกาสหรือตามเทศกาลที่สำคัญ

ตารางที่ 4.1 สรุปพัฒนาการ และบทบาทของย่านเทเวศร์ (ต่อ)

ประเด็น	ช่วงที่ 1 ยุศพื้นที่เกษตรนอกเมือง (พ.ศ.2325-พ.ศ.2394)	ช่วงที่ 2 ยุศมีเส้นทางคมนาคมตัดผ่าน (พ.ศ.2394-พ.ศ.2475)	ช่วงที่ 3 ยุศการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน (พ.ศ.2475-พ.ศ.2516)	ช่วงที่ 4 ยุศการเปลี่ยนแปลง เมืองมาจากการพัฒนา (พ.ศ.2516-ปัจจุบัน)
6. วิถีชีวิต	เป็นชุมชนริมน้ำที่อาศัยสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเป็นหลัก และมีการดำรงชีวิตแบบเรียบง่าย โดยทำการเกษตรเพื่อยังชีพภายในครัวเรือน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการทำสวน ร่วมกับทำนา	ยังคงพึ่งพิงธรรมชาติเป็นหลัก และอาศัยแม่น้ำลำคลองในการประกอบอาชีพ แม้กระทั่งเมื่อมีตลาดเกิดขึ้นก็ยังคงเริ่มมาจากรูปแบบของตลาดนริมิตรคลอง แต่การดำรงชีวิตเริ่มเปลี่ยนแปลง การค้ามีอิทธิพลมากขึ้นทั้งกับภายในพื้นที่เองและในบริเวณใกล้เคียง	สภาพความเป็นอยู่เปลี่ยนแปลงไป การค้ามีบทบาทสำคัญ ทำให้การค้าทางชีวิตโดยรวมพึ่งพิงกิจกรรมด้านการค้าเป็นหลัก ประกอบกับเริ่มมีกิจกรรมประเภทต่างๆ เข้ามาเกี่ยวข้องภายในพื้นที่ ทำให้ผู้คนเริ่มมีรูปแบบการค้าอาชีพที่แตกต่างจากเดิม มีการเดินทางไปทำงานและเรียนหนังสือนอกพื้นที่มากขึ้น	การค้าซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของพื้นที่ได้ลดบทบาทลงไปบางส่วน และขณะเดียวกันก็มีกิจกรรมอื่นๆ เข้ามาปะปนอยู่ในพื้นที่มากขึ้น ดังนั้นคนในพื้นที่จึงมีการประกอบอาชีพที่หลากหลายขึ้น มีวิถีชีวิตที่เป็นแบบคนเมืองที่ต้องตื่นนอนขวนอนเพื่อความอยู่รอดเป็นหลัก
7. วัฒนธรรมประเพณี	เป็นชุมชนชาวพุทธแบบชนบทที่เคร่งครัดในศาสนา	เป็นชุมชนชาวพุทธที่ยังคงอาศัยการทำบุญที่วัดในพื้นที่ตามวันสำคัญต่างๆ ทางศาสนา	ยังคงมีการทำบุญ และประกอบพิธีกรรมทางศาสนา โดยมีวัดเป็นสถานที่สำคัญในการรวมกลุ่มเพื่อประกอบพิธีกรรม	วัดมีความสำคัญทางด้านจิตใจ นอกจากจะมีการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาแล้ว วัดยังถือเป็นสถานที่สำคัญสำหรับทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกันของผู้คนภายในชุมชนด้วย

จากการศึกษา และเปรียบเทียบพัฒนาการ และบทบาทของย่านเทเวศร์ ทำให้เห็นภาพรวมของพื้นที่ได้ว่าบริเวณย่านเทเวศร์น่าจะเริ่มมีการตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยโบราณ หรือนับตั้งแต่มีวัดสมอแครง (วัดเทวราชกุญชรวิหาร) และวัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) ในบริเวณใกล้เคียงขึ้น แต่ขณะนั้นคงมีบ้านเรือนเพียงประปราย จนมาถึงในช่วงที่ 1 (รัชกาลที่ 1-รัชกาลที่ 3) บริเวณพื้นที่นี้จึงเริ่มมีชุมชนหนาแน่นขึ้น โดยในระยะแรกส่วนใหญ่จะปลูกเป็นบ้านแบบง่ายๆ โดยเฉพาะเรือนแพรวมตัวกันอยู่ในบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา เนื่องจากสมัยนั้นยังคงอาศัยเส้นทางแม่น้ำเป็นหลัก และประกอบอาชีพทำการเกษตรในบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐาน ดังนั้นการพัฒนาในช่วงนี้จึงเป็นไปอย่างช้าๆ โดยอิงสภาพทางธรรมชาติเป็นสำคัญ ต่อมาในช่วงที่ 2 (สมัยรัชกาลที่ 4-พ.ศ.2475) เป็นสมัยที่กล่าวได้ว่าพื้นที่ย่านเทเวศร์ได้รับการพัฒนาในด้านต่างๆ อย่างจริงจัง โดยเฉพาะด้านการคมนาคม ตั้งแต่มีการขุดคลองผดุงกรุงเกษม การตัดถนนสามเสน ซึ่งล้วนส่งผลให้พื้นที่เกิดการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ประกอบกับมีวังเจ้านายสร้างขึ้นในพื้นที่ และบริเวณใกล้เคียง ก็ยิ่งทำให้พื้นที่มีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว มีการปลูกสร้างที่พักอาศัยในรูปแบบบ้านก่ออิฐถือปูน ตึกแถว และอาคารพาณิชย์เพิ่มขึ้น ประกอบกับเกิดกิจกรรมด้านการค้าเพิ่มขึ้นมาควบคู่กับการพักอาศัยด้วย จึงถือได้ว่าช่วงนี้พื้นที่มีการพัฒนาโดยอาศัยทั้งสิ่งแวดล้อมภายในย่านเอง และสิ่งแวดล้อมภายนอก ต่อมาในช่วงที่ 3 (พ.ศ.2475-พ.ศ.2516) การเปลี่ยนแปลงก็เกิดขึ้นในพื้นที่ย่านเทเวศร์อีกครั้ง ซึ่งส่งผลให้พื้นที่ย่านยังมีการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทต่างๆ หลากหลายตามมา ไม่ว่าจะเป็นการใช้ที่ดินประเภทสถานที่ราชการ สถาบันการศึกษา และที่สำคัญก็รวมถึงมีการใช้ที่ดินประเภทพาณิชย์กรรมอย่างชัดเจน ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์ของพื้นที่สืบมาจนทุกวันนี้จนปัจจุบัน ช่วงที่ 4 (พ.ศ.2516-ปัจจุบัน) สภาพพื้นที่โดยรวมภายในย่านแทบจะไม่มีที่ว่างเหลืออยู่เลย พื้นที่ถูกใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ ปะปนกันมากมาย นอกจากนี้ยังก่อให้เกิดปัญหานานาประการต่อพื้นที่อีกด้วย

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าจากพัฒนาการ และบทบาทของย่านเทเวศร์นี้ ส่งผลให้สภาพพื้นที่รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน การใช้ประโยชน์ที่ดิน และวิถีชีวิตของผู้คนเปลี่ยนแปลงไป แต่ทั้งนี้แม้สภาพแวดล้อมภายนอกจะพัฒนาไปมากน้อยเพียงใดก็ตาม แต่ย่านเทเวศร์ก็ยังสามารถคงอยู่ได้ โดยมีเอกลักษณ์ของพื้นที่เป็นตัวนำ ควบคู่กับการอาศัยการปรับตัวให้เข้ากับสภาพรวมของเมือง เพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาพื้นที่ย่านเทเวศร์ที่เหมาะสมสำหรับช่วงสมัยต่อไปด้วย